

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI

TOIMETISED

УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ

ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

ACTA ET COMMENTATIONES UNIVERSITATIS TARTUENSIS

423

TEADUSLIKU RAAMATUKOGU TÖID

ТРУДЫ НАУЧНОЙ БИБЛИОТЕКИ

V

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
ACTA ET COMMENTATIONES UNIVERSITATIS TARTUENSIS
ALUSTATUD 1893.a. VIHIK 423 ВЫПУСК ОСНОВАНЫ В 1893.г.

TEADUSLIKU RAAMATUKOGU TÖID
ТРУДЫ НАУЧНОЙ БИБЛИОТЕКИ

V

TRÜ Teadusliku Raamatukogu tegevus
aastatel 1940-1976

Деятельность Научной библиотеки ТГУ
в 1940-1976 гг.

TARTU 1977

UDK 027.7(474.2)"1940/1976"

Redaktsioonikolleegium:

R. Kleis, M. Kõnnik, L. Peep, L. Tiik, L. Trikkant.

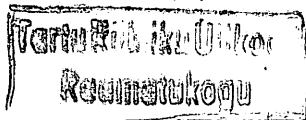
Редакционная коллегия:

Р.Клейс, М.Кюмник, Л.Пеэп, Л.Тийк, Л.Триkkант

Vastutavad toimetajad: L. Trikkant ja U. Tõnnov.

Kujundaja: T. Sepp.

Ann.

4305

S a a t e k s

Käesolev kogumik on pühendatud TRÜ Teadusliku Raamatukogu 175. aasta juubelile, mida tähistatakse 1977. a. juunis. 12. (ukj. 24.) juunil 1802 laenutati Tartu ülikooli vastloodud raamatukogust raamatuid esmakordselt. Esimene lugeja oli õigusteaduse professor C. F. Meyer.

Sõjajärgsetel aastatel on Tartu ülikooli raamatukogu kujunenud nõukoguliku kõrgkooli teadusraamatukoguks, tähtsaks õppe- ja teadustöö baasiks, mille rikkalikke raamatuvarasid on intensiivselt kasutatud.

Raamatukogu algusperiood, eriti K. Morgensterni direktoriks oleku aeg, on juba leidnud üksikesjalikku käsitlemist. Samuti on raamatukogu edasise tegevuse kohta avaldatud üksikuid artikleid. Käesolev kogumik on esimene katse anda põhjalikumat ülevaadet raamatukogu tööst nõukogude perioodil.

Kogumiku kaks esimest artiklit iseloomustavad aastatel 1940-1945 ja 1945-1976 üldiselt raamatukogu tegevust. Järgmised artiklid kirjeldavad eri tööloike aastatel 1945-1976.

Artiklites on kasutatud Eesti NSV Riikliku Ajaloo Kesksarhiivi, TRÜ arhiivi ja TRÜ Teadusliku Raamatukogu käsikirjade osakonnas säilitatavaid raamatukogu arhiivifondi materjale. Raamatukogu aruannetest pärinevad arvanded ei ole artiklites varustatud viidetega allikale.

Kogumiku koostamisel on abistanud autoreid raamatukogu endised töötajad. Nende hulgast võlgnevad artiklite autorid esmajoones tänu Elsa Kudule, Linda Laole, Kaja Noodlele ja Endel Valk-Palgule, kes abistasid einestiku hankimisel, juhitasid nii mõnelgi juhul tähelepanu raamatukogu arhiividokumentides kajastamist mitteleidnud asjaoludele, tegid olulist, asjatundlikke täiendusi. Erilist tänu võlgname Kaja Noodlele töhuse abi eest artiklikäsikirjade viimistlemisel ja toimetamisel.

Toimetajad

От редакции

Настоящий сборник посвящен 175-летию Научной библиотеки ТГУ, который отмечается в июне 1977 г. 12 июня (24-ого по новому стилю) 1802 г. университетская библиотека впервые выдала книги своим читателям. Первым читателем был проф. правоведения К.Ф.Мейер.

В послевоенные годы библиотека Тартуского университета превратилась в научную библиотеку советского вуза, важную базу учебной и научной работы, книжные богатства которой интенсивно используются.

Начальный период деятельности библиотеки, особенно время пребывания на посту директора К.Моргенштерна, уже подробно изучен. О дальнейшем развитии библиотеки также были изданы отдельные статьи. Предлагаемый сборник является первой попыткой дать основательный обзор деятельности библиотеки в советский период.

Первые две статьи сборника характеризуют обобщенно работу библиотеки в 1940-1945 и 1945-1976 гг. Следующие статьи описывают различные аспекты деятельности в годы 1945-1976.

Kesutatud lühendid

IFLA	- Rahvusvaheline Raamatukoguhoidjate Liit
RAKA	- Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv
TR	- Teaduslik Raamatukogu
TRÜ TR KO	- Tartu Riikliku Ülikooli Teadusliku Raamatukogu käsikirjade osakond
UDK	- universaalne detsimaalklassifikatsioon
ÕR	- õpperaamatukogu

TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGU
AASTATEL 1940-1945

L. Trikkent

Tartu ülikooli raamatukogu on oma ülesannetelt, fondide koostiselt, kirjanduse komplekteerimise ja kasutamise võimalustelt ning kaudri kasvus läbi teinud tunduvsid muutusi. Eriti suured nihked on toimunud lühikesal, viie ja poole aastasel ajavahemikul 1940-1945.

Nõukogude võimu taaskontestamine Eestis 1940. a. juunis tõi kaasa töö ümberkorraldamise ka Tartu ülikooli raamatukogudes, eriti pearaamatukogus.

Kõige ulatuslikumad muutused ilmnevad raamatukogu komplekteerimise põhimõtetes, komplekteerimisallikates ja hangitud kirjanduse koostises.

Kodanliku perioodi viimastel aastatel kulutati kirjanduse muretsemiseks ettenähtud raha peamiselt ajakirjade ja jätkväljaannete tellimiseks, krediidi vähesuse tõttu saadi monograafiaid osta piiratud. Fondide aastane juurdekasv oli tollal ca 15 000 trükiüksust. 1940/41. a. tõusis juurdekasv 3-4-kordsseks, ca 60 000 trükiüksuseni.¹

Tartu ülikooli uued õppe- ja uurimistöe ülesanded seadsid esikohale vajaduse märksistliku kirjanduse järele. Kuid NSV Liidus ilmunud väljaannetest saadi raamatukaupluste kaudu hankida vaid 30%.² Pearaamatukogu süstemaatiliseks varustamiseks nõukogude teaduslike raamatutega sõlmiti Moskvas asuva Teaduslike Raamatukogude Keskkollektoriga 7. veebr. 1941 leping, mille kohaselt hakati saama venekeelset tasuta

¹ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 2, s.-ü. 8, l. 483.

² RAKA, f. R-355, nim. 1, s.-ü. 49, l. 29.

sundeksemplari TRÜ-s õpetatavatelt erialadelt.³ Leping sõlmiti 45 000 rbl. ulatuses. Kohe hakkasid saabuma ka raamatud bibliokollektorilt Moskvast. Seega sai Tartu ülikooli raamatukogu komplekteerimisallikaks esmakordselt tasuline sundeksemplar, mis omandas juba tollal suure osatähtsuse.

Jätkuvalt saadi tasuta sundeksemplar kõigist Eesti NSV-s ilmunud väljasaadetest.

Õppetöö vajadusi arvestades suurendati hangitavate teoste eksemplaride arvu ühelt mitmele, isegi mitmekümnele. Eriti rõhketes eksemplarides muretseti kirjandust marksismi-leninismi alalt. Ka TRÜ allasutustel võimaldati pearaamatukogu kaudu ette tellida vajalikul arvul venekeelseid raamatuid. Et koordineerida Tartu ülikooli raamatukogude komplekteerimist ja jälgida summade kulutamist, kutsuti pearaamatukogu juures ellu raamatute hankimise büroo,⁴ mille isikkoosseisu kuulusid sekretär-raamatupidaja ja masinakirjutaja. Üleliidulisele Kõrgemate Koolide Komiteele saadeti nii 1940. a. lõpul kui ka 1941. a. kõrgemate õppeasutuste venekeelsete õppe-raamatute koondtellimused NSV Liidu kirjastuste 1941. a. teemaplaanide alusel.⁵ Koondnimestikest nähtub, et kõige suuremas eksemplaride arvus on tellitud õigusteaduslikke õpikuid (15-21 eks.), sest Tartu ülikooli raamatukogudes puudus nõukogude õiguse alane kirjandus. Teistelt aladelt telliti enamasti 2-8 eksemplari.⁶ Pearaamatukogusse muretseti õpikuist tavaliselt üks eksemplar, ülejäänud eksemplarid suunati ülikooli instituutide (kateedrite) raamatukogudesse.

Nõukogude kirjandust komplekteeriti intensiivselt, nagu nähtub ka ostetud kirjanduse keelilisest jaotusest - 80% oli venekeelseid teoseid.⁷

Väliskirjanduse muretsemiseks sõlmis raamatukogu lepingu üleliidulise koondisega "Международная книга", kes 15-20%-lise

³ Lepingus olid ära toodud klassifikatsiooniskeemi liigid I-VII, IX-Ü, XIV-XVIII, XX-XXIII, XL, 7, millistelt aladelt sundeksemplar telliti. - RAKA, f. R-355, nim. 3, s.-ü. 146, l. 17.

⁴ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 2, s.-ü. 8, l. 503.

⁵ RAKA, f. R-355, nim. 1, s.-ü. 49, l. 30.

⁶ vt. TRÜ TR KO, f. 4, nim. 2, s.-ü. 48. - Mitmed ettetellitud õpikuist ilmusid alles pärast Suurt Isamaasõda.

⁷ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 2, s.-ü. 8, l. 483.

vahendustasu eest võttis enda peale raamatuvahetuse jätkamise pearaamatukogu vahetuspartneritega.⁸ Tegelikult raamatuvahetuse katkestas peagi Teine maailmasõda.

Kui kodanlikul ajal olid Tartu ülikooli raamatukogul regulaarsed vahetussuhted vaid 5-8 Vene NFSV asutusega, 4 Ukraina NSV asutuse ja raamatukoguga,⁹ siis 1940/41. aastal kasvas vennussvabariikides asuvate vahetuspartnerite arv järsult. Esimeste raamatukogude hulgas, kes juba 1940. a. augustis tegid ettepaneku astuda vahetussuhetesse, olid Valgevene NSV TA ja Saratovi Pedagoogilise Instituudi raamatukogu. Kõige nõutavam väljanne, mida Tartu ülikooli raamatukogult vahetuses telliti, oli H. Krunsi monograafia "Talurahva käärimine Lõuna-Eestis XIX sajandi 40-ndail aastail" (Trt., 1930). Näiteks saadeti seda üksnes 24. detsembril 1940 44-le NSV Liidu vahetuspunktile.¹⁰

Tartu ülikooli raamatukogu hankis publikatsioonide vahetuse teel marksismi-leninismi teooria, dialektilise materialismi, NSV Liidu majanduse ja nõukogude õiguse alast kirjandust. Eriksel tähelepanu pöörati teosteteoste, bibliograafial väljannete ja nõukogude raamatukogundust käsitleva kirjanduse muretsemisele.

1941. a. esimese poole aruandedokumentidest nähtub, et väljannete vahetuse teel saadi üldse 154 monograafiat, 1905 väitekirja, 808 ajakirjenumbrit ja 27 brošüüri.¹¹

Nõukogude võimu esimesel aastal kasvasid pearaamatukogu fondid jõudsamalt kui kunagi varem. See oli tingitud esiteks asjaolust, et võeti üle likvideeritud asutuste, ühingute ja üliõpilasorganisatsioonide raamatukogusid. Teiseks koondati pearaamatukogusse Lõuna-Eesti avalikest ja kooliramatukogudest üleantud vananenud ja neile mittevajalik kirjandus. Samuti toodi pearaamatukogule mitmesuguseid väiksemaid omandakutsa jäänud raamatukogusid.¹² Eesti NSV Hariduse Rahvakomissariaadi otsuse kohaselt anti 1940. a. novembris ülikooli raamatukogule ka Petseri kloostri vanad käsikirjad, teadus-

⁸ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 2, s.-ü. 4, l. 239.

⁹ Vt. TRÜ TR KO, f. 4, nim. 2, s.-ü. 72.

¹⁰ Vt. samas.

¹¹ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 2, s.-ü. 33, l. 1.

¹² TRÜ TR KO, f. 4, nim. 2, s.-ü. 8, l. 125.

liku ja muinsusväärtusega raamatud.¹³

1940. a. oktoobris sõlmis bibliofiil Jsaan Roos ülikooli raamatukoguga lepingu oma isiklikust raamatukogust osa raamatute (ca 3500 teost) deponeerimiseks pearaamatukokku.¹⁴ Deponeeritud raamatud osteti J. Roosilt aastatel 1940-1945 järk-järgult.¹⁵

Kõigi eelnimetatud raamatukogude ja raamatute vastuvõtmine lisandas pearaamatukogusse ca 50 000 köidet. Peale selle saadi annetusi NSV Liidu raamatukogudelt, näiteks Moskva RÜ Teaduslikult Raamatukogult 54 õpikut.¹⁶

Raamatukogu fondid olid 1. aprilliks 1941. kasvanud 741 141 säilitusüksuseni, sealhulgas oli raamatuid 324 901, perioodikaväljaandeid 100 214, käsikirju 1114 köidet.¹⁷

Fondide ootamatult järsk kasv ähvardas raamatukogu väikest kollektiivi töösse lausa uputada. Vaatlusalusel perioodil suudeti üksnes alustada üleantud kirjanduse arvelevõtmist ja kataloogimist.

Lugejeteeninduse alal võeti liiduvabariikide raamatukogude eeskujul eesmärgiks laiendada raamatukogu kasutamist ja lugejaskonda. "TRÜ raamatukogu määruste" § 29 kohaselt võisid raamatukogu kasutada 1) ülikooli õppeasutused, 2) ülikooli õppe- ja abiõppepersonal, aspirandid, teadustöötajad, ülikooli teenistujad ja töölised, 3) üliõpilased, 4) teadus- ja valitsusasutused kui ka raamatukogud ja arhiivid Eesti NSV-s ja NSV Liidus, kes pakuvad küllaldest hoiukindlust ja avaldavad nõusolekut vastastikuseks leenutamiseks.¹⁸

Ülikooli raamatukogu üldkasutatavus oli ette nähtud määruste §-s 30: isikud väljastpoolt TRÜ-d võisid raamatukogu kasutada direktori loal. Varem oli ülikoolivälistel isikutel võimalik kasutada raamatukogu õppejõudude garantiikir-

¹³ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 2, s.-ü. 234.

¹⁴ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 2, s.-ü. 165, l. 16.

¹⁵ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 2, s.-ü. 202. - Põhiosa J. Roosi isiklikust raamatukogust säilitatakse 1958. aastast Pr.R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi arhiivraamatukogu memorisalkoguna.

¹⁶ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 2, s.-ü. 8, l. 456.

¹⁷ TRÜ TR KO, Ms.сr. 1120, К.Ю.Вельтман. Краткий исторический очерк библиотеки Тартуского государственного университета, с. 18.

¹⁸ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 2, s.-ü. 25, l. 43.

ja alusel.

Raamatuid laenutati õppepersonalile kuni 50 köidet ja abiõppepersonalile kuni 30 köidet semestri lõpuni, teenistujatele, üliõpilastele ja töölistele kuni 5 köidet üheks kuuks, ajakirju aga ainult kaheks nädalaks.¹⁹

Lugemissaalide lahti oleku aegu pikendati kahe tunni võrra: lugemissaalid olid avatud tööpäeviti kl. 8-20, lõunavahe-
seg kl. 16-17.²⁰

Vaatamata raamatukogu kasutamist soodustavatele abinõudele vähenes laenutuste arv. Selle põhjusteks on aruannetes toodud 1) ülikooli hilisemat õppetöö algust, 2) üliõpilaste suurt loengukoormust ja 3) õppekirjanduse kasutamise raskuspunkti langemist instituutide (kateedrite) raamatukogudele.²¹ 1940/41. õppeaastal kahanes külastuste arv 7136-le (1939/40.a. 9714), seejuures üliõpilased kasutasid raamatukogu 4573 korral, TRÜ õppejõud ja teenistujad 1325 ning ülikoolivälised isikud 1238 korral. Õppeaasta jooksul laenutati lugejatele koju 18 397 köidet (1939/40. a. 26 768).²²

Lugejatele vajaliku nõukogude kirjanduse hankimise üheks võimaluseks 1940/41. a. kujunes raamatukogudevaheline laenu-
tus (RVL). Sel teel sai pearaamatukogu teistelt NSV Liidu raamatukogudelt venekeelseid teoseid ajutiseks kasutamiseks ja saatis neile oma fondidest võrkeelseid raamatuid. Kasvas nii laenutamise tihedus kui ka RVL abonentide arv. Kui 1939/40.a. oli RVL abonente 34, siis 1940/41.a. oli neid 41, sealhulgas Eesti NSV-s 9, teistes liidu vabariikides 25 ja välismaal 7. Laenutati teistele raamatukogudele 180 köidet (1939/40. a. 143) ja saadi 172 köidet (1939/40. a. 136).²³

Teatmebibliograafiatöö kohta raamatukogus arvestust ei peetud. Raamatukogu arhiivis leiduvast kirjavahetusest aga ilmneb, et arvukalt saabus päringuid NSV Liidu raamatukogudelt, asutustelt ja isikutelt. Ülekaalus on leidumusteadiste andmine raamatukogudele. On koostatud ka kirjandusnimestikke, näiteks V. I. Lenini nim. NSV Liidu Raamatukogule prantsuse

¹⁹ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 2, s.-ü. 25, l. 44.

²⁰ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 2, s.-ü. 129.

²¹ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 2, s.-ü. 8, l. 503.

²² TRÜ TR KO, f. 4, nim. 2, s.-ü. 138, l. 91-119.

²³ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 3, s.-ü. 39, l. 145-148.

16. saaj. poeedi Jean Antoine de Baifi kohta ilmunud artiklist.²⁴

Uue ülesandena alustati TRÜ allasutuste raamatukogude metoodilist juhendamist ja revideerimist. Juhendati ka teiste asutuste raamatukogusid, näiteks Eesti NSV Riikliku Plaanikomisjoni palvel käidi andmas juhtnõure tema raamatukogus Tallinnas kataloogi rajamise küsimuses.²⁵

Pearaamatukogu isikkoosseis ei vastanud üldisele töökoormatusele ja pearaamatukogu uutele, kasvanud ülesannetele. Seda olukorda arvestades koostas raamatukogu direktor F. Puksoo raamatukogu uue isikkoosseisu kava, lähtudes NSV Liidu kõrgemate spetsialistide raamatukogude tööaegsetest tüüpkoosseisudest. 1941. a. saadigi juurde järgmised ametikohad: direktori asetäitja, teadussekretär, 2 osakonnajuhatajat, 3 raamatukoguhoidjat ja 4 raamatukogumetnikku ning masinajuhataja. Kokku suurenes raamatukogu koosseis 40%, 29 töötajani.²⁶

Raamatukogus moodustati kaks kompleksset osakonda: üld- ja Estica osakond. Üldosakonna juhatajaks määrati Eduard Vigel, kellele allusid vene- ja võõrkeelse kirjanduse kogu, käsikogu, dissertatsioonide ja dublettide kogu ning vastavad kataloogid. Estica osakonna juhatajana töötas Karl Weltmann, kellele allusid nii eestikeelse kirjanduse kui ka Estica kogu ja lugemissaal teatmekoguga, samuti vastavad kataloogid. Direktori asetäitja ülesandeid täitis Konrad Kullango, kes korraldas kojulaenuvõtte tööd, instituutide raamatukogude järelevalvet ja tellimuste kooskõlastamist. Vastutusrikkaid ülesandeid täitsid stasžikad raamatukoguhoidjad Viktorie Aavakivi üldosakonna raamatute kataloogimisel, Marta Liblik dissertatsioonide ja käsikirjade kataloogide koostamisel ning Linda Lao eestikeelse kirjanduse kataloogimisel.²⁷

Kasutati ka Friedrich Puksoo bibliograafialoenguid kuulunud ja eksami õiendanud üliõpilaste abi. Kui kodanlikul

²⁴ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 2, s.-ü. 4, l. 347.

²⁵ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 2, s.-ü. 186, l. 20 ja 24.

²⁶ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 2, s.-ü. 8, l. 483 ja s.-ü. 4, l. 398.

²⁷ Tartu ülikooli raamatukogu teenekatest töötajatest vt. lähemalt: F. Puksoo. Tartu ülikooli raamatukogu 1920. aastail. - TRÜ Toimetised, 1968, v. 224, lk. 35-40.

perioodil oli pearaamatukogus praktikantide institutsioon teaduslikele raamatukogudele kaadri ettevalmistamise eesmärgil tasuta, siis nõukogude võimu taaskoostamise järel nähti praktikantidele ette töötasu olenevalt töökoormusest.²⁸

Koosseisu vähesuse kõrval pidurdas pearaamatukogu edukat arengut veel ruumikitsikus, sest 1927. a. juurdeehitis hoidlaruumide jaoks pidi tolleaegsete kalkulatsioonide järgi lahendama ruumipuuduse ainult 10-15 aastaks. Üldist ruumipuudust suurendas fondide järsk kasv. Hoidlate ülekoormuse vähendamiseks anti 1940. a. oktoobris raamatukogu käsutusse Vallikraavi tn. 9 asuv hoone, kuhu paigutati dubletid ja ülevõetud raamatukogud.

Pašistliku Saksaama kallaletung NSV Liidule ja Eesti NSV okupeerimine hitlerliku armee poolt katkestas normaalse raamatukogutöö.

Saksa okupatsiooni ajal ei toimunud ülikoolis regulaarset teadus- ega õppetööd.²⁹ See põhjustas ühtlasi raamatukogu lugejateeninduse järsu languse. Nii näiteks laenutati 1942. a. vaid 9368 köidet, 1943. a. 16 674 köidet. RVL abonentide arv vähenes 20-le. 1943/44. õppeaastal telliti RVL teel ainult 28 raamatut ja saadeti teistele raamatukogudele 100 raamatut.³⁰

Okupatsiooniasja algul täienes ülikooli raamatukogu suure arvu teaduslike teostega, peamiselt nõukogude väljannetega, mis olid nende endistelt omanikelt konfiskeeritud.³¹ Saksa Julgeolekupolitsei ülesandel koondati ülikooli raamatukogusse marksisalik kirjandus (ca 70 000 trükist). Selle sorteerimisele asuti juba 1941. a. augustis. Igast nimetusest eraldati kaks eksemplari pearaamatukogule ja koostati alfabeetiline sedelkataloog. Tööst võttis raamatukogu personali kõrval osa 18 üliõpilast.

Nagu nähtub raamatukogu arhiividokumentidest, püüdis raamatukogu direktor F. Puksoo okupatsiooniajalgi kasutada

²⁸ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 2, s.-ü. 8, l. 104 ja 174.

²⁹ Alles 29. jaan. 1942 lubasid okupatsioonivõimud alustada õppetööd arsti-, loomaarsti- ja põllumajandusteaduskonnas. 1942/43. õppeaastal avati lõpuks ka õigus-, majandus- ja matemaatika-loodusteaduskond.

³⁰ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 3, s.-ü. 39, l. 147-148.

³¹ TRÜ TR KO, Msr. 1120, l. 52.

kõiki võimalusi pearaamatukogu fondide täiendamiseks nõukogu-
de kirjandusega. Nii näiteks hangiti kindralkomissari luba,
et Rähina paberivabrikust saaks kätte ümbertöötamiseks too-
tud marksistliku kirjanduse hulgaest 103 ülikooli raamatukogus
puuduvat teost.³² Samuti taotleti kaks eksemplari kõikidest
Eestis levitatud nõukogude lendlehtedest Eesti Julgeoleku-
politsei Ametilt, kes aga ei pidanud võimalikuks esitatud
soovi täita.³³ Tulemusteta jäi ka taotlus saada Tallinna
Keskraamatukogult Nõukogude Eesti pisitrükiseid pearaamatu-
kogu võimalike lünkade täitmiseks.³⁴

1943. a. novembris andsid Saksa sõjaväevõimud Tartu üli-
kooli raamatukogule tagasi Voronežist 1920. a. reevakueerima-
ta jäänud Tartu ülikooli templitega raamatud, kokku 4820
kõidet.³⁵

Raamatukogul tuli komplekteerida ülikooli õppetööks nõu-
tud fešistlikku kirjandust.

Arvandmeid raamatuvara juurdekasvu kohta on väga lünk-
likult. Aastane juurdekasv on antud vaid 1. aprillist 1943
31. märtsini 1944 - 6017 trükiüksust, sellest saadi sund-
eksemplarina 1006 trükist, annetusena 181 trükist, vahetuse-
na 1393 väitekirja ja 307 ajakirjanumbrit ning üleantud kir-
jandust 3031 raamatut ja 2 käsikirja.³⁶

3. märtsil 1943 saabus raamatukokku nn. Eesti-ala kind-
ralkomissari korraldus "kahjuliku kirjanduse raamatukogust
eraldemiseks ja sulgemiseks".³⁷ Sellise kirjanduse hulka ar-
vati juudi, saksavaenulikud ja bolševistlikud propagandaväl-
jaanded; ÜK(b)P väljaanded; vabamüürlilikud väljaanded; salas-
tatud teadusteosed; juudi, saksavaenulik ja bolševistlik ilu-
kirjandus. Haridusdirektooriumi loal oli Tartu ülikooli raa-
matukogul võimalik säilitada kaks eksemplari keelatud kir-
jandusest. Need raamatud märgistati templiga "Ex libris pro-
hibitis". Eriosakonda eraldatud kirjandust said lugejad ka-
sutada ainult raamatukogu direktori eriloal ja kohapeal.

³² TRÜ TR KO, f. 4, nim. 2, s.-ü. 6, l. 231.

³³ Samas, l. 27 ja 28.

³⁴ Samas, l. 140 ja 143.

³⁵ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 2, s.-ü. 107, l. 1-3.

³⁶ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 2, s.-ü. 7, l. 83-86.

³⁷ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 2, s.-ü. 6, l. 112.

Näitustest on võimalik nimetada vaid akadeemik K. E. v. Baeri 150. sünniaastapäeva raamatunäitust 1942. a. veebruaris. Ülikooli raamatukogu võttis siiski oma eksponaatidega osa näitustest, mida korraldasid teised asutused. Huvitav on märkida seda, et 1943. a. novembris eksponeeriti Rahvakasvatuse Peavalitsuse poolt korraldatud näitusel "Eesti rahva eluvõitlus" KK(b)P KK üleskutsed eesti töörahvale (7 lendlehte).³⁸

Okupatsiooniajal vähendati ülikooli raamatukogu isikkoosseisu 13 töötajani.

Raamatukogu struktuuris ja koosseisus tehti 1942. a. novembris muudatused seoses Riikliku Kirjandusmuuseumi likvideerimisega ning tema osakondade ja personali (15 teenistajat) ületoomisega Tartu ülikooli raamatukogu koosseisu. Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakond nimetati Tartu ülikooli raamatukogu koosseisus ümber kultuurilooliseks osakonnaks, arhiivraamatukogu harukoguks. Kirjandusmuuseumi bibliograafiosakond jäi raamatukogu koosseisus samanimeliseks.³⁹ Selline ühendamine oli kunstlik ega toonud soodustusi kummalegi asutusele.⁴⁰

Saksa fašistliku okupatsiooni ajal pidas raamatukogu kollektiiv oma pesülesandeks Tartu ülikooli hindamatute raamatuvarede kaitsmist kaotsimineku, Saksamaale evakueerimise ja hävimise eest.

Juba 1943. a. kevadel alustati raamatukogu alumisel korrusel kahe pommikindla varjendi väljaehitamist, tööd lõpetati sama aasta sügisel. Varjendisse (praegused kataloogide ruumid) peigutati käsikirjad ja haruldased trükised.⁴¹

Rinde lähenemisel ähvardas ülikooli ja ühtlasi ka raamatukogu evakueerimine Ida-Freisimaale, Königsbergi (praegune Kaliningrad), kuid Tartu ülikool avaldas üksmeelset vastuseisu 1944. a. veebruaris ja märtsis korduvalt esitatud evakueerimisnõuetele.⁴² Et pääseda kultuurivarade Saksamaale

³⁸ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 2, s.-ü. 191, l. 21.

³⁹ RAKA, f. 2100, nim. 13, s.-ü. 29, l. 49-50; TRÜ TR KO, f. 4, nim. 2, s.-ü. 6, l. 48.

⁴⁰ 1944. a. oktoobris eraldati Kirjandusmuuseumi endised osakonnad TRÜ raamatukogu koosseisust uuesti iseseisvaks asutuseks.

⁴¹ RAKA, f. 2100, nim. 15, s.-ü. 165, l. 2 ja 7.

⁴² Samas, l. 26-31.

viimisest, hakati väärtuslikumaid varasid kastidesse pakkima ja varjule viima sõjategevuse suhtes ohututesse kohtadesse Eestisse. Eeltööd algasid juba 1943. a. oktoobris.⁴³ Tartu kultuurivarade kaitse ja varjuleviimise komisjon määras kindlaks varjuleviidavate varade liigid ja kogused. Esmajärjekorda arvati Eesti Rahva Muuseumi, ülikooli raamatukogu (koos harukogudega) ja Riigi Keskerhiivi tähtsaimad varad. Leiti sobivad varjekohad. Väljavalitud ruume kindlustati nõuetele vastavalt.

Et laisulatuslik raamatukogu varade evakueerimine ei olnud puhttehnilistel põhjustel võimalik, tuli kogudest teha valik, see pakkida. Raamatuid pakiti kastidesse otse riu- leilt F. Puksoo juhendite kohaselt, koostati nimestikud ja markeeriti kastid. Raske oli kaste ja veokeid saada. Ülikooli kirurgiakliiniku juures sissesetatud kastitöökoda suutis vaid osaliselt rahuldada nõudmist.

Pearaamatukogu varade vedu maale algas 1944. a. märtsis.⁴⁴ Maikuu lõpuks jõuti varjule viia 357 kasti (ca 46 500 kütidet). Et varade evakueerimise komisjonil ei läinud korda hankide küllalt autosid, hakati juunikuus varasid välja viima rongiga. Varjekohad olid peamiselt kitsarööpmelise raudtee piirkonnas, mistõttu tuli kastid kas Tamsalus või Valgas ümber laadida.⁴⁵ Et evakueerimistööd tehti välisabi, siis laasid kastide korduvad peale-, maha- ja ümberlaadimised ning vedude organiseerimine raamatukogu vähestel meesttöötajatel.

Pearaamatukogu varasid saadeti mitmele poole:

Tartumaale Aru mõisa 8 kasti raamatuid ja kunstiteoseid koos end. Kirjandusmuuseumi käsikirjakoguga: G. v. Kugelgeni maalid, F. Gareisi maal, Goethe joonistused ja käsikirjalised Tartu ülikooli dissertatsioonid (hooldajaks jäi kultuuriloolise osakonna juhataja M. Lepik);

Viljandimaale Tusti mõisa 122 kasti Estica kogu raamatuid (hooldajaks jäi bibliograafiaosakonna juhataja A. Palm);

⁴³ RAKA, f. 2100, nim. 15, s.-ü. 165, l. 1.

⁴⁴ Harukogu, seejuures osaliselt ka ülikooli raamatukogu varade evakueerimist ja reevakueerimist käsitleb A. Palmi artikkel: Arhiivraamatukogu evakuatsioonid. - Paar samukest eesti kirjanduse uurimise teed. Uurimusi ja materjale. 8. Trt., 1975, lk. 93-116.

⁴⁵ RAKA, f. 2100, nim. 15, s.-ü. 167, l. 19.

Viljendimäele Karksi mõisa 27 kaati Estica kogu raamatuid, Lahmuse mõisa ja algkooli põhiosa ülikooli raamatukogu evakueeritud varadest (hooldajaks jäi raamatukoguhoidja I. Kullango).⁴⁶

Okupatsioonivõimud omakorda sundisid pakkima raamatuid evakueerimiseks Saksamaale. Reich'i viidavaid raamatukogu varasid välja valima määrati 7. aug. 1944 Tartusse Ida-ala riigikomissari volinik major D. Bruns, kes vaatas läbi raamatukogu käsikirja- ja raamatukollektsioonid ning koostas väljaviidavate kultuurivarade nimestikud. Pikad nimestikud (kokku ca 100 lk.) sisaldasid G. v. Kugelgeni 3 portreemaali, 1050 Schardiuse autograafi, 34 köidet Morgensterni käsikirju ja 18 köidet kirjavahetust, 16 köidet käsikirjakogust, üle 3000 Klingereri, üle 2300 Morgensterni ja 770 Aleksandrovi memorisalkogu raamatut jm.⁴⁷ Need kõik olid ette nähtud viia koos Riigi Keskarhiivi varadega Maidelbergi lossi Troppausse.⁴⁸ Varad jäid Tartusse tänu asjaajamisega viivitamisele ja Nõukogude vägede kiirele lähenemisele.

Terve rong ülikooli, sealhulgas ka raamatukogu varadega ja töötajatega sõitis 15. augustil 1944 Tartust Läänemaale, Palivere raudteejaama. Raamatukogu haruldased väljaanded, valik Morgensterni, Klingereri, Estica ja teatmekogust, kokku umbes 20 autokoormat, toimetati Paliverest 14 km kaugusele Suure-Läntru algkooli, kus nende hooldajaks jäi osakonnajuhataja E. Vigel.⁴⁹

29. augustist 12. septembrini saadeti Tustilt kui ajuti-sest varjekohast varad raudteel Paliverre, kus viimati kohale jõudnud vagunid jäid jaama ja pärast rinde üleminekut saadeti EK(b)P KK esimese sekretäri N. Karotamme korraldusel Tallinna, Kopli kaubajaama.⁵⁰

Sellisel evakueeriti Tartust kõige hinnalisemad käsikirjad, autograafid, haruldased vene ja eesti raamatud, kogu Estica kogu, lugemissaali teatmekirjanduse kogu ja arhiivkogu ühiskonnateaduste osakond - kokku ca 1500 kaati.

⁴⁶ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 3, s.-ü. 8, l. 10-12.

⁴⁷ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 2, s.-ü. 108, l. 1-114.

⁴⁸ A. Maaroos. Kui pakiti "saaki". - Edasi 14. 06. 1966.

⁴⁹ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 3, s.-ü. 8, l. 12.

⁵⁰ A. Palm, tsit. teos, lk. 110-111.

Viimastel Saksa armee Tartus viibimise päevadel anti raamatukogule käsk laadida veoautole 50 kasti kõige väärtuslikumaid raamatuid. Nõutud 50 kasti asemel saadeti Tartu vaksalisse Saksamaale viimiseks vaid 9 kasti, mis täideti F. Puksoo korraldusel mitte harulduste, vaid makulatuuriga. Aasta hiljem leiti neist üheksast kastist seitse Keskarhiivi varade hulgast Tallinna sadama laost ja tagastati raamatukogule. Kuid makulatuuri aastase hoidmise eest tuli tasuda sadamale mitusada rubla trahvi.⁵¹

Tartu ülikooli raamatukogu hoonesse Toomele jäetud raamatuvarasid valvas kaks kuud vanemraamatukoguhoidja K. Weltmann koos raamatukoguhoidja A. Weltmanniga.

Raamatukogu fondid vahetu sõjategevuse ega ka pommitamise tõttu mainimisväärselt kannatada ei saanud. Suurtükiväe kehjustuste eest kaitses raamatukogu hoonet park. Pommitildudest sai kannatada mõnikümmend raamatut. Hävisid või jäid tagastamata küll lugejale laenutatud teosed (ca 3000).

Pärast Eesti NSV vabestamist sügisel 1944 oli raamatukogu põhiülesandeks raamatuvareid reevakueerida ja asetada hoidlatesse tagasi.

Korraldamistööd algasid juba 1944. a. septembri esimestel päevadel: Tartusse jäänud töötajad pakkisid lahti ca 100 kasti evakueerimata jäänud raamatuid ning paigutasid tagasi riiulitele.

10. okt. 1944 moodustati ülikoolis varade reevakueerimise komisjon (esimees prof. P. Tarvel), kes selgitas välja varade Läänemaaalt äratoomise võimalused, koostas evakueeritud varade hoiukohtade nimestiku ja tellis autod.

Nagu nähtub E. Vigeli aruandest TRÜ rektorile,⁵² toodi ülikooli varad 19.-23. okt. 1944 Suure-Läntrust Palivere jaama ümberkaudsetest küladest saadud 100-110 küüthobusega. Kastid laaditi kaubavagunitesse. Igasse vagunisse jäeti ruumi töötajatele ja nende perekonnaliikmetele. 24. okt. 1944 jõudis eselon Ülemistele, kus toimus ümberlaadimine, sest Haapsalu raudtee oli veel Saksa rööpmelaiuses. (Alles kaks päeva kestnud asjaajamise tulemusena saadi uued vagunid.) 30. oktoobril jõudis rong Tartusse (koos Tallinna Kopli jaama sat-

⁵¹ TRÜ TR KO, Ms cr. 1120, 1. 56.

⁵² TRÜ Arhiiv, nim. 1, s.-ü. 6, 1. 7-8.

tunud kahe vaguniga). 2. ja 3. novembril tühjendati Veerikul vagunid. Lõpuks tuli veel reevakueeritud raamatukastid kätti kanda raamatukogus kolmandale ja neljandale korrusele ning raamatud paigutada tagasi oma endistele kohtadele hoidlatesse.

Läänemaiselt varade tagasitoomisega lõppesid reevakueerimiskomisjoni volitused. Varade äratoomiseks Tartu- ja Viljandimaiselt ei leitud esialgu võimalusi.

Kui ENSV RKN ja ÜK(b)P KK määrusega nr. 104 9. veebr. 1945 kohustati Ülikooli kahe kuu jooksul varad reevakueerima, moodustati uus komisjon, kelle esimeheks määrati raamatukogu abijuhataja kt. A. Tilk. Komisjon alustas Tartu- ja Viljandimaisele varjuleviidud varade reevakueerimist 16. märtsil 1945.⁵³ Eeskätt asuti tagasi tooma varasid kohtadest, kus neid oli vähem (Arult, Karksist, Tustilt). Reevakueerimisel oli kõige suuremaks takistuseks bensiini ja autode puudus. Et Riiklik Plaanikomisjon reevakueerimiseks bensiini ei eraldanud, siis kasutati puugaasiautosid, neid aga oli vähe. Nendel põhjustel ja ka ebasoodsate teolude tõttu ei saadud reevakueerimist ettenähtud ajaks (aprillis) lõpetada. Ka mais saadi ära tuua vaid kolm autokoormat. Juunikuuks 1945 olid reevakueerimata vaid varad Lehmuselt. Sealt algas tagasitoomine 26. juunil. Kõik raamatukogu varad koguti taas Tartusse 15. augustiks 1945. Nii kestis vedu Tartu- ja Viljandimaiselt tegelikult 2,5 kuud. Reevakueeriti kokku 56 autokoormat.⁵⁴

Keldrites seismisest oli osa raamatuid niiskunud ja hallitanud. Seetõttu tuli neid enne kohale asetamist kuivatada ja puhastada.⁵⁵

Raamatukogu arhiividokumentidest nähtub, et varjekohtades polnud ülikooli raamatukogu varasid kaotsi läinud ega rikutud. Üksnes Tustilt Paliverre evakueeritud vagunist kanti sõja ajal laiali raamatuid, mida hiljem käidi Tsebla vallas koguma.⁵⁶

Raamatukogu sõjakahjuks hinnati 693 000 rbl.⁵⁷ Et raa-

53 TRÜ TR KO, f. 4, nim. 3, s.-ü. 19, l. 24.

54 Samaa.

55 TRÜ TR KO, f. 4, nim. 3, s.-ü. 38, l. 82.

56 TRÜ TR KO, f. 4, nim. 3, s.-ü. 13, l. 38.

57 TRÜ TR KO, f. 4, nim. 3, s.-ü. 21, l. 5.

matukogu direktor F. Puksoo organiseeris makulatuuri kastidesse pakkimise saladuskatte all ja kastid makulatuuriga avastati hoopis hiljem (1945. a. märtsis), siis on sõjakahjude hulgas ekslikult ka 9 kasti haruldusi 60 000 rbl. väärtuses.⁵⁸

Kuigi Tartu ülikooli raamatukogu varade evakueerimine ei olnud 1944. a. nii täielik kui Esimese maailmasõja ajal, nõudsid evakueerimis- ja reevakueerimistööd raamatukogu väikesearvuliselt töötajasperelt ikkagi härmiselt suuri jõupingutusi ja üksmeelt. Paljud töötajad evakueerusid koos raamatukogu varadega, valvasid neid ennastsalgavalt rinde ülemineku ajal ning töid evakueeritud varad tervelt Tartusse tagasi. Raamatukogu hindamatute varade säilitamise ja kaitsmise eest on pälvinud medali "Vapra töö eest Suures Isamaasõjas a. 1941-1945" kolm Tartu ülikooli raamatukogu töötajat: L. Lao, M. Liblik ja K. Weltmann.

Ei saa märkimata jätta ka raamatukogu juhtkonna otsustusvõimet ja julgust okupatsioonivõimude korralduste täitmatajätmisel, mistõttu säilisid täielikult kõik raamatukogu haruldused.

⁵⁸ Sõjakahjude esitamise ajal 1945. a. veebruaris F. Puksoo enam direktor ei olnud (alates 1944. a. sügisest oli direktori kt. K. Weltmann.)

БИБЛИОТЕКА ТАРТУСКОГО УНИВЕРСИТЕТА В 1940-1945 гг.

Л. Триквант

Резюме

Восстановление советской власти в Эстонии в июне 1940 г. принесло с собой огромные изменения также в работе библиотеки Тартуского университета. Прежде всего эти изменения проявились в принципах и источниках комплектования, а также составе комплектуемой литературы. Новые задачи университета в учебной и научной работе выдвинули на первый план необходимость комплектования марксистской литературы. Впервые источником комплектования стал платный обязательный экземпляр: из Центрального коллектора научных библиотек в 1941 г. начал поступать обязательный экземпляр русской литературы по изучаемым в ТГУ отраслям. Учитывая потребности учебной работы, увеличили экзemplярность приобретаемых произведений. В 1940-41 гг. расширились возможности пользования книжными фондами библиотеки, установился и книгообмен с библиотеками братских республик, увеличился штат библиотеки и значительно выросли ее фонды (на 1.IV.41 в библиотеке было 741141 ед. хр.)

Во время фашистской оккупации в университете не было регулярной научной и учебной работы, что отразилось и на деятельности библиотеки. В этот период главной задачей библиотеки было сохранить бесценные книжные сокровища библиотеки Тартуского университета, не дать их разграбить и увезти в Германию. В марте-августе 1944 г. все наиболее ценные издания были эвакуированы в безопасные места Эстонии.

Благодаря смелости и решительности руководства библиотеки, уклонившегося от выполнения распоряжений оккупационных властей, благодаря огромному напряжению сил немногочисленного коллектива работников, укрывавших фонды, удалось спасти почти полностью все книжные фонды библиотеки. (Погибли или не были возвращены читателями около 3000 книг).

В период с октября 1944 г. по август 1945 г. книжные фонды были реэвакуированы и возвращены в хранилище.

TRÜ TEADUSLIKU RAAMATUKOGU ARENGUST
AASTATEL 1945-1976

L. Peep, M. Ermel

Pärast Suurt Isamaasõda seisis Tartu Ülikooli raamatukogu ees ulatuslikud ülesanded töö ümberkorraldamisel nõukogulikel alustel: õppeprotsessi kindlustamine kirjandusega, õppejõudude ja teadurite infovajaduste rahuldamine ning lugejate, eelkõige üliõpilaste, ideelis-poliitiline ja üldkultuuriline kasvamine.

1944. a. augustis arvati TRÜ Pearaamatukogu NSVL Rahvakomissaride Nõukogu otsusega II kategooria raamatukogude hulka.¹

Raamatukogu tööd suunama ja ülikoolige sidemeid hoidma kutsuti 1945. a. taas ellu Raamatukogu Nõukogu,² mille liikmeteks on teaduskondade, ühiskondlike organisatsioonide ning üliõpilaskonna esindajad.

Olulisemaid ümberkorraldusi raamatukogus oli struktuuri reorganiseerimine selliselt, et see tagaks kõige ratsionaalsema töökorralduse ning lugejateeninduse. 1946. a. märtsis kinnitati TRÜ Õpetatud Nõukogus TRÜ Pearaamatukogu uus põhikirj ja struktuur.³ Uues põhikirjas oli ette nähtud viis osakonda (komplekteerimis- ja kataloogimisosakond oma sektoriga; teaduskirjanduse osakond laenu-, bibliograafia- ja informatsioonisektoritega; hoiuosakond (fondide osakond); õppekirjanduse ning erihoiuosakond). Need jäid aga organisatsioonilistel põhjustel tööle rakendamata.

Raamatukogu sõjajärgses väikeses koosseisus oli mitmeid üle kahekümneaastase staaži, suurte teadmiste ja kogemustega töötajaid (direktor Karl Weltmann,⁴ Viktorie Aavakivi, Linda

¹ II kategooria omistati Eestis veel Riiklikule Avalikule Raamatukogule (praegu Fr. R. Kreutzwaldi nim. ENSV Riiklik Raamatukogu) Tallinnas.- TRÜ TR KO, f. 4, nim. 3, s.-ü. 16, l. 20.

² TRÜ TR KO, f. 4, nim. 3, s.-ü. 89, l. 102.

³ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 3, s.-ü. 40, l. 1.

⁴ K. Weltmann oli direktoriks 26. 08. 1944 - 1. 09. 1949.

Laos, Marta Liblik, Eduard Vigel jt.), kes tegid suuri pingutusi, et kiiresti kõik sõjapaos olnud raamatud kohale asetada, eraldada ideoloogiliselt väär ning pseudoteaduslik kirjandus, võtta vastu ja hooldada raamatukogu valdusse antud vaibevarasid,⁵ hankida uut nõukogude kirjandust, otsida väljapääsu üha enam kimbutavast ruumikitsikusest. Nii ei jõutud veel raamatukogutöö sisulise ümberkorraldamiseni.

Murranguliseks kujunes 1949. a., kui raamatukogu koos seis suurenes ligi poole võrra (1945. a. - 21 töötajat; 1949. a. - 35) ning tööle asusid esimesed nõukogude raamatukogunduse teooriat õppinud ülikooli lõpetanud, direktori kohuseid asus täitma endine bibliograafiateedri assistent Kaja Noodla.⁶

Kuigi töötajate arv kasvas kolmekümne viieni, ei piisanud sellest üle miljoni ulatuva raamatuvara hooldamiseks ega normaalseks lugejateeninduseks.

Olemasolevaid koosseise arvestades tuli töö korraldada kahes osakonnas (kaks osakonnajuhataja kohta⁷): Üld- ja erihoiuosakonnas. Üldosakond jaotati omakorda sõltuvalt tööprotsessidest komplekteerimis-, kataloogimis-, fondide, teenindus- ja bibliograafiasektoriteks.

NSV Liidu raamatukogude põhimõtete järgi korraldati ümber fondide süsteem, iseseisvad kogud moodustati marksismileninismi klassikute teoste väljaannetest ja nõukogude kirjandusest. Asuti kogu raamatuvara inventeerimisele ja ümberinventeerimisele. Hakati koostama ning anti lugejate kasutusse uue venekeelse kirjanduse kataloog.

Raamatukogu abistamiseks ülikoolile vajaliku õppe- ja teaduskirjanduse muretsemisel loodi rektori käskkirjaga spetsialistidest koosnev konsultantide võrk. Raamatuosturaha kokuhoiuks astuti 1951. a. esimesi samme TRÜ kõigi raamatukogude koordineeritud komplekteerimiseks: kõik ostuarved pidi viseerima pearaamatukogu direktor. Kahjuks jäi see formaalseks - viseerimine ei taganud täielikku ülevaadet ostetavast.

1950. a. hakati koostama detailseid tööpläne. Metoodiliste ja organisatsiooniliste probleemide arutamiseks ja

⁵ Vaibevarade alusel moodustati reservvahetusfond. Lähemalt selle kohta E. Jaasoni artiklis samas kogumikus.

⁶ K. Noodla tähtis direktori kohuseid 1.09.1949 - 20.05.1951.

⁷ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 3, s.-ü. 139a, l. 22.

lehenemiseks kutsuti peale kollektiivi tootmisnõupidamiste segedamini kokku juhtivata töötajate nõupidamisi.

1950. aastate algul tõusis kindlalt esiplaanile töö lugejaga. Üliõpilastele hakati korraldama raamatukogu tutvustavaid loenguid ja õppusi. Seebunud uudiskirjandusest koostati nimestikke, mis pandi tutvumiseks välja ülikooli peahoones. Aastakümnete jooksul talletatud rikkuste avamiseks ja tutvustamiseks lugejatele ning aktuaalsete poliitiliste ja teaduslike probleemide valgustamiseks olid mõeldud raamatunäitused ja lugejate konverentsid. Lugejateeninduse ja raamatuhirituste vormide ning meetodite väljakujundamisel on suuri teeneid Aimi Hiirel, kes juhtis ülikooli raamatukogu 1951.-1962. a.⁸

Üleminek uutele töövormidele ei kulgenud raakusteta. Kogemuste omendamiseks käidi tutvumas Moskva, Leningradi jt. kõrgkoolide raamatukogude tööga. Kasuks tulid neil sõitudel sõlmitud isiklikud kontaktid. Eriti tuleks esile tõsta sidemeid Seraatovi ülikooli raamatukoguga ning sealse direktori V. A. Artissevitšiga. Kõige uuega raamatukogunduses aitas kursis olla asjaolu, et mõned töötajad olid ühtlasi raamatukogunduse õppejõud ülikoolis. Uute töömeetodite otsimine ja rakendamine nõudis (ja nõuab) kogu kollektiivi teadmiste pidevat täiendamist. Sel ajajärgul kujunesid välja kvalifikatsiooni tõstmise suunad: ideelis-poliitilise ja üldkultuurilise silmsringi avardamine, erialaste teadmiste täiendamine ning eriharidust mitteomavatele töötajatele raamatukogunduse ja bibliograafia aluste tutvustamine. Kvalifikatsiooni tõstmise kõrgeima vormi - plaanipärase teadusliku uurimistöeni jõuti 1960. aastate alguseks.

1950. aastate keskpaiku oli raamatukogu teinud juba suuri edusamme sisulises ja organisatsioonilises töös. Põhitähelepanu langes lugejateeninduse perandamisele, individuaalsele lähenemisele lugejale, kirjanduse soovitamisele, lugemise suunamisele. Üliõpilaste teenendamiseks olid olemas põhiõpikud ja õppevahendid (õppekirjanduse kogu hakati moodustama 1946. a.), teaduskirjanduse ostmisel arvestati üliõpilaskonno aktiivset osavõttu teadustööst. 1949. a. algatatud mõte

⁸ A. Hiir oli raamatukogu direktoriks 20. 05. 1951 - 1. 07. 1962. Alates 1. 08. 1962 on TRÜ Teadusliku Raamatukogu direktoriks Laine Peep.

Ülikooli endise kiriku ümberehitamisest raamatukogu tervis leidis konkretiseerimist idees viia sinna üle üliõpilaste teenindamine õppekirjandusega. Ümberehitus algas 1953. aastal. Hoone eksploatatsiooni võtmine oli ette nähtud septembris 1955, kuid võeti alles 1956. a.⁹

Üheks olulisemaks löiguks lugejateeninduses kujunes bibliograafiatöö. Lugejate päringutele vastamiseks ja kirjanduse soovitamiseks hakati koostama bibliograafianimestikke ja -kartoteeke, millest kõige ulatuslikumaks kujunes Tartu Ülikooli ajaloo ning õppejõudude ja kasvandike biobibliograafia kartoteek.

Ülikoolile vajaliku kirjanduse, eriti väliskirjanduse muretsemiseks arendati raamatuvahetust kodu- ja välismaiste raamatukogude ning teadussutustega.

1957. a. lõpetati ligi kümne aastat kestnud raamatuvarede inventeerimine. Jäi seega senisest enam tähelepanu pöörata bibliograafiatööle, meetodiliste probleemide uurimisele ning alustada sihipäraselt tööd raamatukogus leiduvate käsikirjade ja haruldaste raamatutega.

Üha teravamalt hakkas end tunda andma raamatukogu isikkoosseisu (1955. a. 53 töötajat) ja struktuuri vastuolu töö mahu ja sisuga. Vaatamata sellele, et TRÜ Pearaamatukogu oli 1944. a. arvatud II kategooriasse, töötas raamatukogu praktiliselt kogu aeg õpperaamatukogu koosseisu ja struktuuriga. 1950. a. taotleti esmakordselt teadusliku raamatukogu nimetust.¹⁰ Alles 1958. a. lõpul rahaldas NSVL Kõrgema Hariduse Ministerium Tartu Riikliku Ülikooli taotluse¹¹ ning TRÜ Pearaamatukogu nimetati teaduslikuks raamatukoguks, kinnitati uus struktuur, mille kohaselt asutati järgmised osakonnad: komplekteerimisosakond vahetussektoriga; kataloogimisosakond; fondide osakond; teenindusosakond lugemissalide ja kojuläenutuse sektoritega; bibliograafiosakond; käsikirjade ja haruldaste raamatute osakond; erihoiuosakond; ajaloo- ja keeleteaduskonna raamatukogu (asut. 1899. a.) ning õpperaamatukogu (viimased teenindusosakonna sektoritena). Töötajate arv tõusis kuuekümmeni, seadi juurde seitse ametikohta, enamikus juhtivad.¹² Arvestades raamatufondi suurust (1958. a.

⁹ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 3, s.-ü. 288, l. 45-46.

¹⁰ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 3, s.-ü. 168, l. 1-4.

¹¹ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 3, s.-ü. 346, l. 4.

¹² TRÜ TR KO, f. 4, nim. 3, s.-ü. 349, l. 3.

2 244 570 tr.-üks.) ning lugejate arvu (7112) pidenuks koosseis kasvama vähemalt 85 tšõtajani.¹³ Teadusliku raamatukogu nimetusega ei kaasnenud teadusasutuse õigusi. Sellele vaatamata svas uus staatus raamatukogule avaramad võimalused teaduskirjanduse muretsemiseks, õliõpilaste ja õppejõudude teendimiseks; suurendas raamatukogutõõtajate vastutust ning sundis neid aktiivsemalt tegelema teadusliku ja metoodilise uurimistõõga.

Jätkus raamatuvarade kiire kasv, ulstudes aastas uue kirjanduse osas 50 000 - 60 000 trükiüksuseni. Ruumipuuduse tõttu hoiti toomel raamatuid riulitel kahes reas ja pakides, põrandal ning sknelaudadel. Õpperaamatukogu käikuandmine 1956. a. leevendas veidi kitsikust, kuid juba 1957. a. aruandest selgub, et aastast juurdekasvu pole enam kuusagile mahutada. Algas raamatute pidev õmberpaigutamine toome hoones, ruumikokkuvõid sundis jätkama hõidlate õlemajutamist. Hõone lubatud kandevõime õletati 1958.-1962. a. praktiliselt kõõgil korrustel. Raamatute hügieeniline olukord oli vilets. Ebarahuldavate hõiutingimuste ja ruumikitsikuse tagajärjel oli juba sõjajärgsetel aastatel raamatuid tabanud õha progresseruv hallitustõõbi. Võitluseks selle vastu ei piisanud enam õhe restauraatori tõõjõust.

Muret hekkas tekitama kaadriprobleem, tõõkoorem osutus antud koosseisule (1960. a. 60 tõõtajat, 1963. a. - 60, 1965. a. - 63) õlejõukõivaks. Kataloogimata kirjanduse varu kasvvas peamiselt 19. saj. perioodika osas, rõõkimata vanade kataloogide redigeerimisest ja kataloogisõsteemi korrastamisest. Tegemata jõõanud tõõde kuhjumine andis end aastate jooksul pidevalt tunda ja hekkas segama ka lugejateõenindust. Arusaamatasi tekkis raamatuvarade ja kataloogide mittevastavusest, õlikooli allasutuste ja kateedrite raamatukogud kujunesid omapesad jpm. Olemasõlev koosseis ei võimaldanud aktiivset õppejõudude teatmeteõenindust. Ka ei suudetud igakõõlõselt arvestada õlikooli õppeprotsessi ja teadustõõ vajadusi. Teaduse ning tehnika areng nõõdis teaduslik-tehnilise informatsiooni tõõustamist nii õlikõõlis kui raamatukõõs. Kõõik see sundis raamatukõõgu juhtkõõnda jätkama visalt koosseisude suurendamise teotlusi.

¹³ Arvestus on tehtud 1968. a. kinnitatud II kategõõria raamatukõõgu tõõõkoosseisude slusel. - Руководящие материалы в помощь работникам вузовских библиотек. М., 1974, с.323.

Üha enam kippus tööd segama ka ruuminappus, mille sinu-
võimalikuks lahenduseks olnuks uus hoone. Juba 1957. a. esi-
tas Raamatukogu Nõukogu uue hoone ehitamise mõtte.¹⁴ Kui
Riiklik Plaanikomitee lükkas selle ehituse alguse edasi järg-
misse viisaastakusse, alustati 1962. a. sammu kavandatud re-
konstrueerimistööd Toome hoone esimesel korrusel. Loodeti
saada varupinda saabuvalle kirjandusele ning tööruume suure-
nevale koosseisule. Ümberehitustööde alguses selgus, et
stüvendi keevamist kolmekorruselise hoidla tarvis ei luba
kandekonstruksioonide seisukord. Hädavajalik oli toetada
olemasolevaid konstruktsioone, mistõttu ehitustööd kulgeid
väga eeglasselt. Ksheldi ümberehituse efektiivsuses, sest uute
arvestuste kohaselt suutnuks kahekorruseline hoidla mahutada
maksimaalselt 250 000 raamatut, tööruume aga poleks kusegile
paigutada.¹⁵ Rekonstrueerimistööd esimesel korrusel lõpetati
1965. aastal. Uue hoone ehituse lootusi anti järgmise viis-
aastaku lõpuks. Raamatukogus algasid ettevalmistused selle
projekteerimiseks. Raamatukogu Nõukogu sbiga asuti otsima
sobivat maa-ala, tutvuti raamatukoguhoonete projekteerimise
ja ehitamisega kodu- ja välismaal.

TRÜ TR uue hoone projekteerimise lähteülesanne, ruumi-
programm, teaduslik ja tehnilis-majenduslik põhjendus koos-
tati aastatel 1965-1967. Ülikooli tellimisel tegi vajalikud
uuringud ja arvutused ning koostas ülalnimetatud dokumendid
NSVL Ehituskomitee juures asuva Tsiviilehituse ja Arhitek-
tuuri Komitee Õppehoonete Eksperimentaalse Projekteeerimise
Teadusliku Uurimise Keskinstituut (teaduslik konsultant dots.
P. Paštšenko, peaarhitekt J. Obrossov). Põhjalikult uuriti
kõiki raamatukogu töö objektivseid näitajaid: külastatavust,
fondide juurdekasvu ja liikumist, lugejasoovide dünaamikat.
Uurimuste tulemusena anti nii funktsionaalsed ja tehnoloogi-
lised kui ka arhitektuurilised ning majenduslikud soovitused
raamatukoguhoonde kõige otstarbekamaks projekteerimiseks. Läh-
tudes spetsiaalsete eksperimendide tsüklist ning statistilli-
sest analüüsist arvutati täiesti objektivsetel alustel uue
raamatukoguhoonde optimaalsed põhinäitajad: kohti lugemissaal-
lides 1500 lugejale, hoidla 5 miljonile köitele.¹⁶

¹⁴ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 3, s.-ü. 328, l. 7.

¹⁵ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 3, s.-ü. 464, l. 9.

¹⁶ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 3, s.-ü. 589, l. 158-159.

TRÜ TR projekteerimise lähteandmed ja ruumiprogramm vaadati läbi ENSV Ministrite Nõukogu esimehe asetäitja sm. A. Greeni juures 1967. a. juunikuus, kooskõlastati ENSV Riikliku Plaanikomiteega ja kinnitati ENSV Kõrgema ja Keskerihariduse Komitee poolt 26. detsembril 1967. a. 1967. aastast on NSVL Ministrite Nõukogu büroo protokolliline otsus projekteerida ja ehitada võimalikult kiiresti TRÜ TR ülal määratud ja kinnitatud põhinäitajaist lähtudes. Samuti võeti TRÜ TR uus hoone kooskõlas NSVL Plaanikomiteega ehitamisele tulevate objektide tiitelnimekirja juba 1967. a. 1968. aastal valmis tehnoloogilistele nõuetele vastav esiprojekt, milleks kulutati üle 57 000 rubla.¹⁷

1968. a. juunikuus sai raamatukogu korralduse asuda uue hoone vähendatud lähteandmeid koostama. Augustikuus kooskõlastati teine variant, kuid juba 16. oktoobril nõudis ENSV Riiklik Ehituskomitee seoses ehitushinnete kallinemisega hoone põhinäitavade teistkordset vähendamist. 1970. a. jaanuarikuus loovutas Tartu Riiklik Ülikool ENSV Kõrgema ja Keskerihariduse Ministeeriumile hoone uue veel kord vähendatud plaaniülesande - 1000 lugejakohta, 4 miljonit säilituskõidet. Korrigeeritud plaaniülesanne kinnitati 29. mail 1970. a.,¹⁸ mõningese seisaku tekitas veel vajadus kinnitada ehituse tiitel uuesti NSVL Riiklikus Plaanikomitees, kus muu seas kerkis küsimus mitmekordsete ja ulatuslike vähendamiste otstarbekusest. Raamatukogu hoone projekteerimine anti RPI "Eesti Tööstusprojektile" (projekti peainsener H. Olmet, arhitektid K. Valdre ja I. Kelling). Tellija ja projekteerijate koostöö kulgee edukalt ja sisukalt ning nõudis raamatukogult omakorda süvenemist töö tehnoloogiasse, metoodikasse, funktsionaalsete erinõuete jälgimist.

Uue hoone ratsionaalseima ruumipaigutuse huvides arutati aastatel 1969-1975 korduvalt töö korraldamise, ruumide paigutamise, tööprotsesside automatiseerimise ja mehhaniseerimise probleeme. Nii lähenes raamatukogu loomulikult aktuaalseks muutunud töö teadusliku organiseerimise probleemidele. Ülikooli ja kogu vabariigi avalikkust hoiti pidevalt kursis raamatukogu murede ja perspektiividega. Raamatukogu direktor andis igal aastal aru TRÜ Õpetatud Nõukogus. Aktiivselt, aru-

¹⁷ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 3, s.-ü. 589, l. 159.

¹⁸ Samas, l. 190.

kalt, suure kasseelamise ja asjatundlikkusega aitas raamatukogu töö planeerimisele ja korraldamisele kaasa raamatukogu nõukogu (esimeses 1961. aastast prof. E. Karu). Töö organisatsioonilisi küsimusi arutati osakonna- ja sektori juhatajate nõupidamistel.

Raamatukogu kollektiivi kasvades muudeti ja täiustati raamatukogu juhtimise süsteemi. Konkreetsete küsimuste otsustamine ja osakondade töö sisuline korraldamine läks järkjärgult üha enam metoodikanõukogu (moodustatud 1964. a.) kompetentsist osakonnajuhatajate kompetentsi. Töö ratsionaalsele ning igakülgsele läbimõeldud korraldamisele aitas suuresti kaasa õppimine NSVL kõrgkoolide raamatukogude kogemustest, TRÜ TR esindaja (K. Noodla, L. Peep) kuulumine NSVL Kõrgema ja Keskerihariduse Ministeeriumi Raamatukogunduse Teaduslik-Metoodilise Keskkomisjoni koosseisu. Kasuks on tulnud osavõtt (L. Peep alates 1968. a.) IFLA iga-aastastest sessioonidest.

Oluliseks sammuks raamatukogu töökorralduse täiustamisel oli üleminek perspektiivsele planeerimisele 1966. a. (koostatud on perspektiivplaanid aastateks 1966-1970, 1971-1975, 1976-1980). Teadus- ja metoodilise töö süvenemine, raamatukogu vajaduste ning töösuundade täpsem uurimine ja fikseerimine kindlustas kaedri juurdekasvu VIII viisaastakul 24 töötaja võrra, mis võimaldes teha hädevajalikke muudatusi struktuuris. 1966. a. asutati fondide osakonnas hügieeni- ja restaureerimissektor omaette hügieenigrupiga, 1967. a. bibliograafiasakonnas teadusbibliograafiasektor ning 1968. a. infosektor kui TRÜ infotalituse keskne lüli. Viimase ülesanne on koordineerida infotööd kateedrites ja laboratooriumides ning teadistada vastavalt nende uurimisteemadele ja õpetatavatele distsipliinidele, sest lugejateeninduses oli rõhk asetunud infotööle. 1968. a. moodustati kataloogimisosakonnas perioodikaväljaannete töötlemiseks ning -kataloogide hooldamiseks perioodikasektor, 1969. a. reserv-vahetusfondi sektor töö paremaks korraldamiseks nimetatud kirjanduse koguge.

1968. a. anti TRÜ TR-le individuaalkoosseisu õigus, millele tuginedes hakati IX viisaastakul välja arendama struktuuri vastavalt kõrgkooli II kategooria raamatukogu tüüpstruktuurile. Olemasolevad sektorid reorganiseeriti osakon-

19 Руководящие материалы в помощь работникам вузовских библиотек. М., 1974, с.322.

dadeks (1970 - hügieeni- ja restaureerimisosakond ja reserv-
vahetusfondi osakond, 1974 - perioodikaosakond, viimase üles-
annetesse kandus kõigile TRÜ raamatukogudele ajaskirjade tel-
limine) ning moodustati uusi sektoreid (1971 - liigitamis-
ja märksõnastamissektor). 1972. a. alustas tööd metoodika-
osakond, kelle ülesanne on esmajoones TRÜ kateedrite ja labo-
ratooriumide raamatukogude juhendamine ning vabariigi kõrg-
koolide ja keskeriõppesutuste raamatukogude metoodiline
suunamine (1969. a. määrati TRÜ TR ENSV kõrgkoolide ja kesk-
eriõppesutuste raamatukogude metoodikakeskuseks).

Samast ajast alates suurenes raamatukogus sisuline huvi
töö üldise korraldamise ning metoodilise juhtimise teoreeti-
liste probleemide vastu. Juhtimistasemetel reguleerimiseks
korrasitati raamatukogusisest tööjaotust reguleeriv dokumen-
tatsioon, võrreldi ja analüüsiti töökoormust osakondade va-
hel. Sai alguse normatiivne lähenemine töö planeerimisele.

Raamatukogu uue hoone ehitamine algas 1974. aastal ehi-
tusplatsi ettevalmistamisega. Uue hoone nurgekivi pandi pida-
likult paika 27. septembril 1976. aastal. Selleks ajaks oli
täies hoos hoone karkassi monteerimine, mis andis alust
lubada raamatukoguhoone käikulaskmist 1978. aastal.

Ruumimurede lahendamise ja ehituse ettevalmistamise tööd
kõrval kontsentreeris raamatukogu oma tähelepanu raamatuko-
gutöö küsimuste teaduslikule uurimisele, raamatukogu ajaloo
tundmaõppimisele, raamatuvarade kultuuriloolise ja teadus-
loolise rikkuse avamisele ja propageerimisele. Regulaarseks
muutusid teaduskonverentsid, kasvas raamatukogu publikatsiooni
nide arv ja sisuline väärtus. Kõige selle kõrval ei unusta-
tud lugejateeninduse ees seisvaid uusi ülesandeid. Kõrgkoo-
lide areng tõstis päevakorrade nõude suurendada õppeprotses-
sis üliõpilase iseseisvat tööd raamatuga.

IX viisaastakul alustati ettevalmistusi ülikooli raama-
tukoguvõrgu korrastamiseks. Esimeseks sammuks sel teel oli
üleminek TRÜ raamatukogude tsentraalsele komplekteerimisele
ja kataloogimisele 1972. a. Üleminek tsentraalsele komplek-
teerimisele võimaldab säästlikumalt kulutada raamatuostusum-
masid, sest väheneb kirjanduse dubleerimine käsikogudes.

IX viisaastak tõstis senisest aktuaalsemana esile luge-
jateeninduse diferentseerimise probleemi.²⁰ Raamatu lähen-

²⁰ NLKP KK 26. mai 1974. a. otsus "Raamatukogude osatähtsuse
tõstmisest töötajate kommunistlikul kasvatamisel ja tea-
duslik-tehnilises progressis".

damiseks lugejale hakati ühendama kateedrite ja laboratooriumide käsikogusid erialaraamatukogudeks. Esimeste erialakogudene asutati 1974. a. Ühiskonnateaduste, 1975. a. keemia- raamatukogu ning 1976. a. meditsiiniraamatukogu.

Raamatukoguvõrgu korrastamise ja erialaraamatukogude loomise idee leidis toetust ning kinnitust rahvaraamatukogude võrgu tsentraliseerimise algatuses, mis fikseeriti samuti NLKP KK 22. mai 1974. a. otsusega. Tsentraliseerimisele raamatute henkimisel ja kataloogimisel liitus lugejate huvidest lähtudes sel kombel loomulikult lugejateeninduse detsentraliseerimine, aktuaalse ja vajaliku raamatu lähendamine lugejatele.

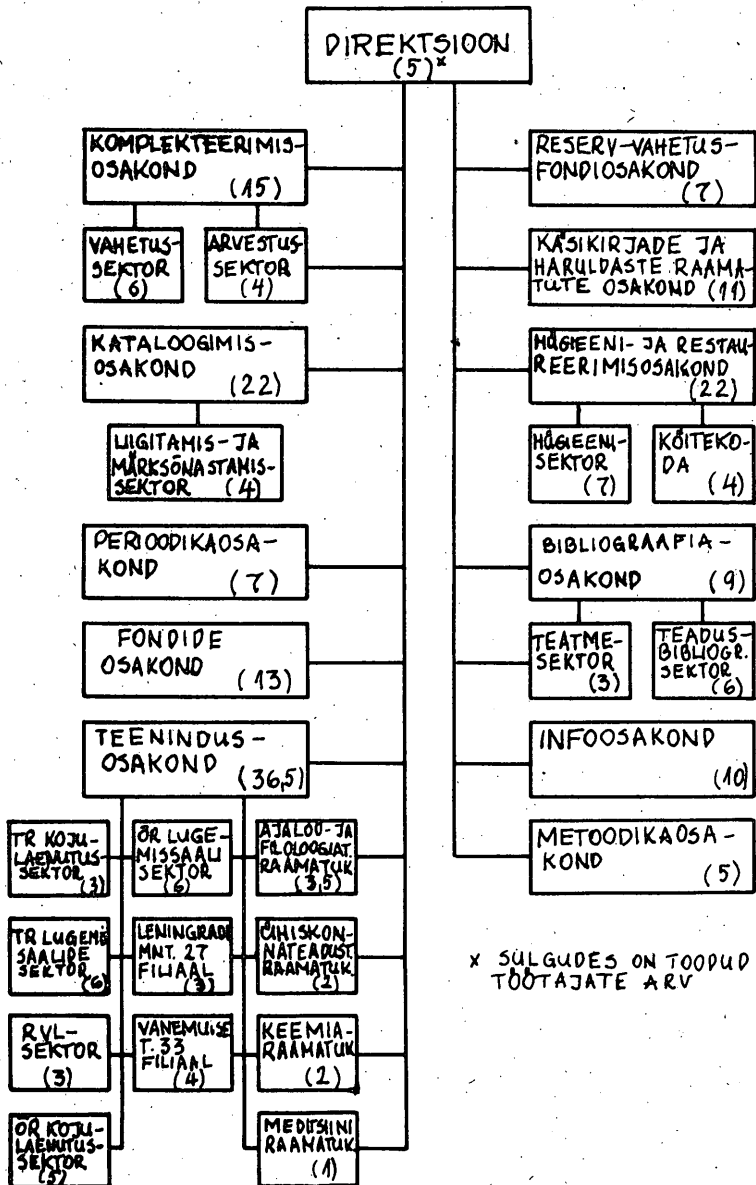
Kokkuvõtteks võib öelda, et raamatukogu töökorraldus ja struktuur, kogu raamatukogu kollektiiv tegi aastatel 1945-1976 läbi keerulise arengutee kodenliku ülikooli põhiliselt teadlasi teenindavast raamatukogust nõukoguliku kõrgkooli teadusraamatukoguks. Seda arengut toetas ja suunas koostöö ja kogemuste vahetamine Nõukogude Liidu kõrgkoolide raamatukogudega, NLKP ja NSVL valitsuse üldine ja pidev tähelepanu raamatukogudele, rektoraadi ja raamatukogu nõukogu aktiivne osavõtt raamatukogutöö korraldamisest ja juhtimisest.

Lisa 1

TRÜ Teadusliku Raamatukogu kasvu
iseloomustavad arvud

Aasta	Töötajad	Raamatuvare	Lugejad	Laenutused	Külastused
1945	21	~ 1 200 000		Andmed puuduvad	
1950	38	1 398 539	2 888	142 703	45 816
1955	46	1 657 841	6 764	660 051	130 797
1958	60	2 244 570	7 112	667 526	184 567
1960	60	2 341 619	7 423	582 002	213 112
1965	63	2 623 845	8 460	680 425	246 025
1970	112	3 034 850	9 306	859 341	302 653
1975	160	3 304 665	10 322	1 160 621	415 988
1976	165	3 347 031	10 455	1 224 300	439 538

TRÜ TEADUSLIKU RAAMATUKOGU
STRUKTUUR JA KAADRI PAIKNEMINE 1976. A.

x SULGUEDES ON TOOPUD TÖÖTAJATE ARV

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ НАУЧНОЙ БИБЛИОТЕКИ ТГУ
ЗА ГОДЫ 1945-1976

Л.Пеэп, М.Эрмель

Резюме

Организация работы библиотеки, ее структура, ее коллектив за годы 1945-1976 прошли сложный путь развития от библиотеки буржуазного университета, обслуживающей главным образом ученых; до научной библиотеки советского вуза.

Важные изменения произошли в организации работы библиотеки в начале 50-х годов: реорганизовали структуру, перестроили систему фондов по принципам советских библиотек, создали самостоятельные фонды произведений классиков марксизма-ленинизма и советской литературы; на новых основах стали вести комплектование литературы. На первый план выдвинулись работа с читателем и библиографическая работа.

Поиски и применение новых методов в работе требовали от всего коллектива постоянного усовершенствования знаний.

К середине 50-х годов библиотека совершила уже крупные преобразования в организации работы и внутреннего распорядка. В 1958 г. библиотеке Тартуского университета присвоили наименование Научной библиотеки, утвердили новую структуру. Новый статус открыл перед библиотекой широкие возможности для приобретения научной литературы, обслуживания студентов и преподавателей, для активного участия работников библиотеки в научной и методической исследовательской работе.

Быстрый рост книжных фондов вызвал перегрузку книгохранилищ, что настоятельно требовало строительства нового здания. В 1965-1967 гг. составили исходное задание на проектирование и технико-экономическое обоснование. В 1969-1975 г. проект нового здания обсуждался с точки зрения наиболее рационального расположения помещений в тесной связи с проблемами автоматизации и механизации рабочих процессов. Так библиотека естественно подошла к актуальным проблемам научной организации труда.

Углубление научной и методической работы, тщательное изучение и фиксация потребностей библиотеки и направлений ее деятельности обеспечивали постоянный прирост кадров. В 1968г. НБ ТГУ получила право формировать штаты в индивидуальном порядке, что позволило в IX пятилетке приступить к разработке

структуры библиотеки в соответствии с типовой структурой вузовской библиотеки II категории.

В IX пятилетке начали подготовку к реорганизации библиотечной сети ТГУ и созданию отраслевых библиотек. Первым шагом на этом пути был переход к централизованному комплектованию и каталогизации.

В 1974 г. началось строительство нового здания.

RAAMATUKOGU KOMPLEKTEERIMINE

L. Veldi

Kirjandust komplekteeritakse TRÜ Teaduslikku Raamatukokku vastavalt TRÜ profiilile, et teenindada kogu ülikooli, arvestades ühelt poolt õppe- ja kasvatustöö, teiselt poolt teadusliku ja kutsetöö vajadusi. Ülikooli universaalse ise-loomu tõttu komplekteeritakse kirjandust kõigilt erialadelt peale tehnika ja põllumajanduse.

Sõjajärgsel perioodil nõukogude raamatukogunduse põhisuundades toimunud nihked, eri sjajärkudele omased seisukohad on kajastunud ka TRÜ TR komplekteerimisosakonna töös.

Alates 1. septembrist 1949 lähtuti töös varem kavandatud sihtidest: asuti raamatukogu plaanipäraselt ja süsteemikindlalt täiendama. Koos õppejõudude ja raamatukogu nõukoguga vaadati läbi venekeelse suudeksempolari temaatika, et tellida suudeksempolari ranges vastavuses TRÜ profiiliga (kinnitati TRÜ Õpetatud Nõukogus 11. veebruaril 1950). Komplekteerimis- sektorile sibiks moodustati 1950. a. sügissemestril rektori käskkirjaga 51-st õppejõust konsultantide võrk, milles olid esindatud kõik õpetatavad distsipliinid.

Konsultandid vastasid läbi kirjastuste teemaplaanid ja tellimislehed ning vastavalt kateedrite ja laboratooriumide ettepanekule telliti kirjandus. Samal viisil telliti perioodikaväljaanded.

Komplekteerimise temaatika ja eksemplaarsuse küsimustes on alati lähtutud ülikooli profiilist ja vajadustest, kuid nimetatud küsimuste täpsustamine ja fikseerimine - teemaplaanide väljatöötamine fondide kaupa, komplekteerimisalaste juhendite, komplekteerimisosakonna põhimääruse koostamine - on teoks saanud alles kolmandel sõjajärgsel aastakümnel (1966-1975).

Põhilised komplekteerimisallikad on kogu sõjajärgsel perioodil olnud Tallinna Bibkolektor (ENSV suudeksempplar), Teaduslike Raamatukogude Keskkolektor Moskvas (NSV Liidu

temaatiline sundeksemplar), "Ajakirjanduslehti", kohalikud raamatukauplused ja välisvahetus.

Komplekteerimise kvaliteet, ainult väärtusliku, ülikoolile vajaliku kirjanduse muretsemine tõusis juhtumõtteks a. 1961-1962 (osakonnajuhataja Valli-Monika Haldre). Esimeseks sammuks oli 1961. a. ilukirjanduse väljalülitamine NSV Liidu sundeksemplari teemaplaanist, kuna Teaduslike Raamatukogude Keskkollektori kaudu saabus ohtralt väheväärtuslikke, samade autorite eri kirjastuste väljaandeid. Ilukirjandust hakati ostma raamatukauplustest kooskõlastatult TRÜ kirjanduskateedritega. Järgmisel, 1962. a. hakati Teaduslike Raamatukogude Keskkollektori ja kodumaise vahetuse kaudu saabunud kirjandust sisuliselt läbi vaatama ning arvele võtma valikuliselt, eraldades ajutise tähtsusega ja väheväärtuslikud väljaanded.

Oluline komplekteerimise sisulisel parandamisel oli teostatud ja saabunud kirjanduse kontrollkartoteekide sisseseadmine 1970-1971. a. See võimalikuks efektiivne järelkomplekteerimine. See toimub raamatukogu osakondade ja õppejõudude koostöös. Raamatukogu osakondade, eriti fondide osakonna, teeninduspunktide (eitavate vastuste analüüs), õppejõudude lugejate esitatud nõudmiste ja komplekteerimisosakonnas väljaselgitatud lünkade alusel koostatud desideraatide kartoteegi põhjal püütakse hankida vajalikku kirjandust.

Järelkomplekteerimisega täidetakse ühelt poolt lünki vanema nõukogude kirjanduse osas ja teiselt poolt muretsetakse jooksval komplekteerimisel saamata jäänud väljaandeid. 1950. aastail täiendati õppetöö tarbeks põhiliselt õppekirjanduse kogu. 1962. a. alustati vanema kirjanduse järelkomplekteerimist mikrofilmimise teel, mis eriti intensiivistus 1963. a. (lästi valmistada 4911 kaadrit mikrofilmi 1930. aastatel ilmunud nõukogude kirjandusest ning uemast väliskirjandusest arstiteaduse ja bibliograafia alalt). Edukalt täideti perioodikakogu lünki 1969. a., millal vahetussektor hankis 1572 tr.-üks. välisperioodikat.

Kodumaise kirjanduse süstemaatilisele järelkomplekteerimisele asuti 1975. a. Selgitati välja 1973. ja 1974. a. Teaduslike Raamatukogude Keskkollektorist¹ ja teistest komp-

¹ Sundeksemplari täielikkust on kontrollitud alates 1951. a. (1951-1964 "Книжная летопись", 1965-1971 trükikaardi,

lekteerimisallikatest tellitud kirjanduse saabumise lüngad ning asuti neid täitma peamiselt lunetellimise ja vahetuse teel. Kodumaise kirjanduse paremaks komplekteerimiseks ja järelkomplekteerimiseks korraldati osakonna töö 1975. a. ümber: kodumaise vahetuse töötaja ühendati kodumaise kirjanduse komplekteerimise grupiga.

Vanema, põhiliselt eestikeelse kirjanduse laialdaseks järelkomplekteerimiseks on käsikirjade ja heruldaste raamatute osakonna juhendamisel alates 1975. a. korraldatud kogumismatku.

Murranguliseks komplekteerimissektoris kujunes 1950. a. millal tema juhatajana töötas Elsa Kudu, kes raamatukogunduse ja bibliograafia erialal TRÜ lõpetanuna nõukogude raamatukogunduses valitsevaid seisukohti, tegevussuundi ja meetodeid töös oskuslikult rakendas.

Nimetatud aastal viidi uutele alustele kirjanduse fondidesse jaotamine ja arvelevõtmine. Juurdekasvupäeviku (akt-sessiooniraamatu) ning registreerimisraamatu asemele seati sisse inventariraamatud ja summaararvestuse raamat. Viimane võimaldas pidada statistilist arvestust komplekteerimisallikate, väljannete keele ning fondide läbilõikes vastavalt tolleaegsetele ametliku statistika nõuetele. Reorganiseeriti töö trükikaardiga, seati sisse lähetsed kirjanduse üleandmiseks ühest sektorist teise. Komplekteeriti suures eksemplaarsuses marksismi-leninismi klassikute töid. Tutvustamiseks õppejõududele, konsulantidele ja raamatukogutöötajatele hakati komplekteerimissektoris iga nädal eksponeerima uudiskirjandust.

Järjekordsed muudatused toimusid seoses raamatukogule teadusliku raamatukogu nimetuse andmisega ning uue struktuuri ja koosseisu kinnitamisega. Komplekteerimissektor muutus osakonnaks. Tema koosseisus moodustati vahetussektor.² Osakond sai juurde töötajadu, mistõttu saadi paremini tööd jaotada, lahendada probleeme sisuliselt.

Aastaid 1970-1975 võib iseloomustada kui otsingute, uuenduste ja töö teadusliku organiseerimise ajajärku. Püü-

alates 1972. a. kontrollkartoteekide põhjal). Kuid töötajate vähesuse tõttu on aastani 1974 järelkomplekteerimine olnud nimetatud osas puudulik.

² Lähemelt vt. L. Alveri artikkel käesolevas kogumikus.

dest lihtsustada tööprotsesse korraldati diskussioonid "Kas inventeerida või mitte?" (1970) ja "Kas on võimalik ühendada raamatute inventeerimist äifreerimisega?" (1971).

Paralleelselt diskussioonide ja aruteludega asuti uuen-
dusi allu viima. Komplekteerimise taseme tõstmise ja teatmes-
tu täiendamise eesmärgil (sundeksemplaride ja raamatukaup-
lustest tellitud kirjanduse saabumise kontrollimiseks, kiire
informatsiooni hankimiseks järelkomplekteerimise eesmärgil,
saabunud kirjandusest esialgse informatsiooni andmiseks raa-
matukogu osakondadele ja lugejatele) seati sisse tellitud ja
saabunud kirjanduse kontrollkartoteegid:

- 1) Eesti NSV-s ilmuva kirjanduse kohta alates 1. juulist 1970;
- 2) NSV Liidus ilmuva kirjanduse kohta - alates 1. jaanuarist 1971.

1970. a. aprillis astuti esimene samm kirjanduse arvele-
võtmise lihtsustamise suunas - loobuti õppekirjanduse kogu
individuaalarvestusest. 1. jaanuaril 1972 jäeti katseliselt
ära tellitud perioodika (v. a. eestikeelne) inventeerimine,
et hiljem perioodikakogusse saabuvat kirjandust individuaal-
arvele enam mitte võtta (alates 1. jaanuarist 1977).

1972. a. IV kvartalis asuti dissertatsioonide fondi kuu-
luvast kirjandust inventeerima kirjutusmasina abil, ühendades
autoreferaatide individuaalarvelevõtmise ja autoreferaatide
büülettähni trükkimise. Uuendused arvelevõtmises on andnud
tööaja ja -tasu kokkuvõidu. Näiteks õppekirjanduse kogu indi-
viduaalarvelevõtmisest loobumine andis kokkuvõidu 30,3% töö-
ajast ja 29% töötasust. Autoreferaatide büülettähni trükkimise
ja inventeerimise ühendamise puhul on vastavad protsendid
26 ja 24.

Kauem kui veerandsada aastat on olnud päevakorral TRÜ
raamatukogude töö koordineerimine ja tsentraliseerimine. Ku-
ni 1950. a. komplekteerisid teaduskonnad ja kateedrid oma
raamatukogudele kirjandust iseseisvalt selleks ettenähtud
rahasumma piires. 1950. a. toimus oluline muudatus - TRÜ
rektori käskkirja kohaselt (nr. 49, 24. märtsist 1950) kir-
janduse soetamiseks eraldatud raha tsentraliseeriti pearaa-
matukogu käsutusse. Uue kirjanduse muretsemine kõigisse TRÜ
raamatukogudesse hakkas toimuma pearaamatukogu kontrolli all.
Raamatukogu direktor viseeris kirjanduse ostu arved. Nimeta-

tud moodus ei taganud aga ostetava kirjanduse sisulist kontrolli ning küsimus jäi aastateks sisuliselt lahendamata.

Uuesti kerkis TRÜ raamatukogude töö koordineerimine ja tsentraliseerimine päevakorraale 1970. a. Tsentraalne komplekteerimine hoiab ära kirjanduse liigse dubleerimise, võimaldab TRÜ raamatukogude süsteemis raha kokkuhoidu, tõhjustab ratsionaalset kasutamist kirjanduse muretsemisel ning läbitöötamisel.

1971. a. algasid eeltööd üleminekuks tsentraalsele komplekteerimisele. Töötati välja saabuva kirjanduse vastu- ja arvelevõtmise eeskirjad, kontrollkartoteeki märkimise põhimõtted, esitati raamatukauplustele koondtellimised kirjanduse muretsemiseks 1972. aastaks.

Üleminek tsentraalse komplekteerimise ja kataloogimise süsteemile toimus 1. jaanuarist 1972.³ Sellest ajast alates komplekteeritakse kirjandust TRÜ allasutustesse (kateedrid, laboratooriumid, teaduskondade juurde moodustatud erialaraamatukogud) tsentraalselt TR vahendusel. TRÜ rektori käskkirjaga määratud referendid (õppejõud või teadustöötajad) vastavad läbi kirjastuste teemaplaanid ja esitavad vormikohasel avaldusel ettepanekud kirjanduse tellimiseks TR komplekteerimisosakonnale, kes esitab koondtellimused raamatukauplustele. Kateedrid ja laboratooriumid saavad kirjandust deponeerimise teel, erialaraamatukogud aga aktide alusel (üks akt täidab kolme funktsiooni: on inventariraamatu leheks, saatedokumendiks ja lähetiseks).

Viimase kolmekümne aasta jooksul on komplekteerimisosakond üle elanud kaks rasket perioodi. 28. märtsil 1967 suleti raamatukoguhoone Toomemäel avariseseisukorra tõttu. Et kirjandus oli selleks aastaks tellitud ning raamatukogu oli vaja ka ilmuva kirjandusega täiendada, pidi komplekteerimisosakond vaatamata kõigele edasi töötama. Rohkem kui pool aastat viireles osakond külmaes hoidlaruumides, kuni svanes võimalus juurdesaadud majja Vanemuise 33 ajutiseks üle kolida.

Teine, veelgi raskem ajajärk oli 1974. Maja äkilise sulgemise tõttu Toomemäel ei olnud pikemat sega võimalik kirjandust normaalselt muretseda, mistõttu kannatas eriti õppe- ja erialaraamatukogude komplekteerimine. Äärmiselt rasketes oludes töötas arvestussektor (ajutiselt Vanemuise 33 hoone

³ Lähemelt vt. K. Schmidt'i artikkel käesolevas kogumikus.

keldris). Olukord normaliseerus 1974. a. sügisel, kui saadi ruumid Tiigi tn. 78.

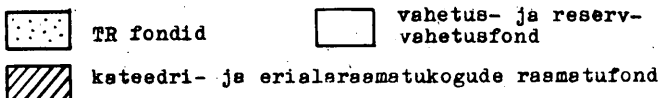
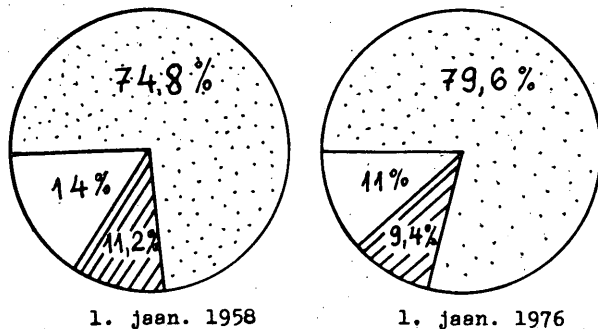
Fondide kasv

1. mail 1945 sisaldas TRÜ TR ca 1 200 000 trükiüksust. Fondide täpne suurus, koosseis ja väärtus määrati kindlaks alles ümberinventeerimisel, mis lõppes 1957. a. oktoobris.

1. jaanuaril 1958 oli kogus 2 248 459 tr.-üks.

TRÜ TR fondid on sõjajärgsel perioodil jõudsalt suurenenud, eriti aastail 1966-1976,⁴ millal lisandus 680 820 tr.-üks. (aastail 1946-1956 oli juurdekasv 548 847 ja 1956-1966 650 926 tr.-üks.).

TRÜ RAAMATUFONDIDE STRUKTUUR

1. jaanuaril 1976 oli ülikooli raamatukogudes 3 304 665 tr.-üks. Siinkohal jagunemistabel.

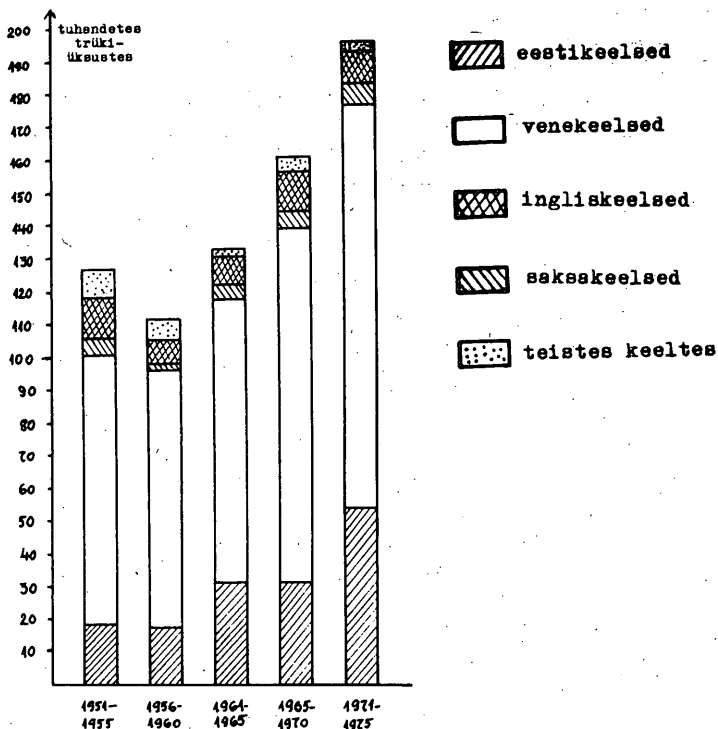
I. Teaduslik raamatukogu	2 632 234 tr.-üks.
1. Raamatud	1 528 892 "
a) kodumaa	701 072 "
b) välismaa	827 820 "
2. Perioodika	1 079 279 "
a) kodumaa	438 965 "

⁴ Kolmemiljones raamat võeti arvele 10. aprillil 1970.

b) välismae	640 314 tr.-üks.
3. Trükiste eri laadid	24 063 "
II. Eriala- ja kateedrirasmatukogud	309 713 "
III. Vahetus- ning reserv- vahetusfond	362 718 "

A. 1956-1965 lisendus raamatuid rohkem kui perioodika- väljandeid (esimesi 150,5%, teisi 129,1%), aga aastail 1966-1975 oli suurem perioodikaväljannete kasv (vastavalt 146,9 ja 120,7%).

PÕHI- JA ÕPPEFONDI ARVELEVÕETUD RAAMATUD

Eestikeelse raamatu osa juurdekasvus on tõusnud 20,6%-lt 1950. a. 31,7%-le 1975. a., venekeelse kirjanduse osa aga vähenenud 78,6%-lt 1950. a. 57,4%-le 1975. a. Absoluutarvudes on eestikeelse raamatu komplekteerimine samas ajavahemikus kasvanud kuus korda, venekeelse raamatu oma kolm korda.

Kui analüüside kirjanduse juurdetulekut fondide kaupa 20 aasta jooksul (1950-1970), selgub, et iga-aastased juurdekasvud on suurimad õppekirjanduse (kuni 416%) ja perioodikakogus (kuni 225%). Järgneb eestikeelse kirjanduse (kuni 195%) ja NSV Liidus ilmunud raamatute kogu (kuni 176%).

Sõltuvalt saabunud kirjanduse iseloomust on NSV Liidus ilmunud raamatute fondi (F₁) suunatava kirjanduse osa vähenenud 40,7%-lt 1950. a. 23,8%-le 1970. a., eestikeelse kirjanduse osa 6,4%-lt 4,1%-le, perioodika osa 46,7%-lt 35%-le. Õppekirjanduse kogusse suunatava kirjanduse osa on aga kasvanud 15%-lt 22%-le samas ajavahemikus.

Assigneeringud kirjanduse soetamiseks on aasta-aastalt suurenenud. Kui 1946. a. kulutati kirjanduse hankimiseks 8617 rbl. (endises vääringus 86 170 rbl.), siis 1975. a. 53 933 rbl., s. o. kuus korda rohkem. (Viimase viie aasta jooksul on kirjanduse assigneeringud suurenenud ca 11%). "Ajakirjanduslevi" kaudu tellitud perioodikaväljaannete muretsemiseks ja ostudeks raamatukaubandusettevõtetest läinud kulude suhe on aastate jooksul muutunud vähe (kulutused "Ajakirjanduslevi" kaudu tellitud väljaannetele: 1946. a. 33%, 1965. a. 31%, 1975. a. 29,4%).

Komplekteerimisallikad

Alates 1. juulist 1946 saab TRÜ TR Moskvaast Teaduslike Raamatukogude Keskkollektorist venekeelse kirjanduse tasulise sundeksemplari kõigilt TRÜ profiili kuuluvailt teadusaladelt. Sundeksemplari temaatikat on korduvalt muudetud, piiratud ja kohandatud ülikooli profiiliga. 1950. a. saadi Teaduslike Raamatukogude Keskkollektori kaudu 25,8% raamatukogu arvelevõetavast kirjandusest, 1975. a. 13,5%. Arvuliselt on NSV Liidu sundeksemplari osatähtsus 25 aastaga (1950-1975) kõhekordistunud. NSV Liidu sundeksemplari arvelevõtmise analüüs absoluntarvades näitas, et arvelevõetud kirjanduse hulk on väikeste kõikumistega kasvanud kuni aastani 1969 - 12 035 tr.-üks. (21,1%), siis aga hakanud langema. A. 1969-1975 vähenes Teaduslike Raamatukogude Keskkollektori kaudu komplekteeritava kirjanduse hulk ca 11%. Üheks põhjuseks on siin mittearvelevõetava kirjanduse, s. t. ajutise tähtsusega ja mitteprofiilise kirjanduse suur hulk, mis viimastel aastatel on moodustanud kuni 20% Teaduslike Raamatukogude Keskkollek-

torilt saabunud kirjandusest. Teiselt poolt jääb osa ulikoolile vajalikke väljandeid nimetatud komplekteerimisallikast saamata. Näiteks 1972. a. trükikaardi alusel teostatud analüüsi andmetel jäi Teaduslike Raamatukogude Keskkollektorilt tulemata 4,5% raamatukogule vajalikku kirjandust.

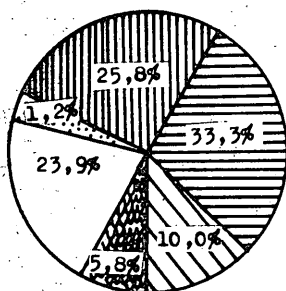
Vaatamata nimetatud puudustele on Teaduslike Raamatukogude Keskkollektor jäänud põhiliseks venekeelse kirjanduse komplekteerimise allikaks.

Koduvabariigis ilmunud kirjanduse täielikkuse TRÜ TR-s peab tagama Tallinna Bibkolektor. Kuni 1949. a. sai raamatukogu Tallinna Bibkolektorilt täieliku tasuta sundeksemplari, alates 1949. a. II poolest aga tasulise sundeksemplari kõigist Eesti NSV territooriumil ilmuvaist väljandest.

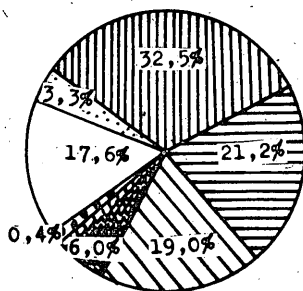
Tallinna Bibkolektori osatähtsus komplekteerimisallikana on väike (1,2 - 1,9%), kuid oluline, sest Tallinna Bibkolektor peab kindlustama Eestis väljaantud kirjanduse esindatuse TRÜ raamatukogus. Kahjuks ei ole ta suutnud seda ülesannet täita. Saabunud kirjanduse kontrollkartoteegi ja TR bibliograafiaosakonna andmetel jääb igal aastal raamatukogule tulemata osa Tallinna Bibkolektori kaudu komplekteeritavatest väljannetest, milles TRÜ õppejõud ja töötajad on oma töid avaldanud (näit. 1972. a. 2,6%). Absoluutarvudes kasvab Tallinna Bibkolektori kaudu komplekteeritav kirjandus a. 1950-1975 umbes kuus korda. Pidev on Tallinna Bibkolektorist sundeksemplariga komplekteeritava kirjanduse juurdekasv alates aastast 1969.

Kuna Teaduslike Raamatukogude Keskkollektori ja Tallinna Bibkolektori kaudu komplekteeritakse kirjandust ühes eksemplaris, siis täiendavaks komplekteerimisallikaks, peamiselt õpikute osas, ja põhiliseks ilukirjanduse ning sotsialistlike maade kirjanduse hankimisel on raamatukauplused, kust saadakse kirjandust vastavalt kirjastuste teemaplaanide alusel esitatud tellimustele. Sotsialistlike riikide väljannetest moodustavad peamise osa Saksa DV kirjastuste väljanded (tellitakse tellimislehe "Nova" järgi) ja ostud antikvariaadist. Viimase kaudu komplekteeritakse ka kapitalistlikes riikides ilmunud teaduslikku ja ilukirjandust. Tingituna teemaplaanide ("Nova") alusel tellitu ebarehaldavast saabumisest on raamatukauplustest ostetav väliskirjandus a. 1971-1975 vähenenud 44% (1971. a. 812 tr.-üks.; 1975. a. 455, sellest antikvariaadi osatähtsus 17,8%).

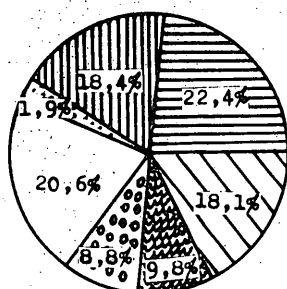
KOMPLEKTEERIMISALLIKAD

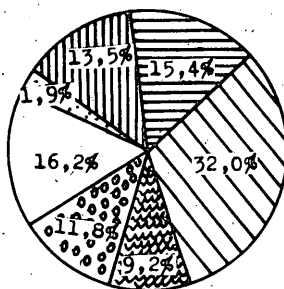
1950

1960

1970

1975

Tallinna
Bibkolektor

Moskva
Bibkolektor

Ostud

Ajakirjandus-
levi

Vahetus

TRÜ kirjas-
tusosakond

Teised
allikad

Raamatukaupluste ostaatähtsus komplekteerimisallikana oli 1950. a. 33%, 1975. aastaks see vähenes 15,4%-le, kuigi arvukselt tõusis 76%.

Raamatukaupluste kui komplekteerimisallika ostaatähtsuse langus sõltub TRÜ kirjastusosakonna tegevuse elavnemisest: viimased 11 aastat on komplekteeritud suur osa õppekirjandu-

sest TRÜ kirjastusosakonna kaudu (1965. a. 28%, 1975. a. 59,3%). Kirjastusosakonna kui komplekteerimisallika erisalu tõstab ka TRÜ rotaprindi väljannete komplekteerimine arvestusega eksemplar üliõpilasele. TRÜ kirjastusosakonna osatähtsus põhifondi ja õppekirjanduse kogu komplekteerimisel on järjest kasvanud. 1975. aastaks oli see 11,8% (9369 tr.-üks.).

Perioodikaväljannete peamine komplekteerimisallikas on "Ajakirjanduslevi", mille kaudu saadi 1950. a. 55% ning 1975. a. 71% raamatukokku muretsesetavast perioodikast. "Ajakirjanduslevi" vahendusel tellitud ajakirjade nimetuste arv on a. 1947-1975 kasvanud ca 3,5 korda (1947. a. 550, 1975. a. 1884 nimetust). Kodu- ja välismaiste ajakirjade suhe on a. 1974-1975 muutunud seoses reprograafiaste väljaandmise pidurdumisega 1974. a. A. 1958-1973 muretseti ümbertrükkide kujul hulgaliselt, ca 300 nimetust aastas, tähtsamaid teaduslikke, ülikoolile vajalikke kapitalistlike riikide ajakirju. 1973. a. moodustasid välisajakirjad tellitud perioodike nimetustest 36%, 1975. a. vaid 23%.

TRÜ TR komplekteerimisallikate hulgas on "Ajakirjanduslevi" osatähtsus tõusnud 10%-lt 1950. a. 32%-le 1975. a.

Kapitalistlikes riikides ilmunud väliskirjandust komplekteeritakse raamatukaubandusettevõtte "Международная книга" vahendusel. Sõltuvalt TRÜ TR-le eraldatud valultast on nimetatud komplekteerimisallika osakaal aletti olnud väike (0,2-1,6%).

Täiendvaks komplekteerimisallikaks väliskirjanduse osas on välisvahetus. Vahetuse teel saadakse väljaandeid, mida ei ole võimalik teiste komplekteerimisallikate kaudu henkida. Välisvahetusena saabunud kirjanduse hulk kolmekordistus a. 1957-1973 (1957. a. 1687 tr.-üks., a. t. 3,9%, 1973. a. 5088 tr.-üks., a. t. 7,9%).

Kodumaise vahetuse kaudu on komplekteeritud põhiliselt teiste kõrgkoolide väljaandeid, mida ei ole võimalik osta - pisitrükkiseid ja konverentside publikatsioonide. Samuti leiab kodumaine vahetus kasutamist järelkomplekteerimisel.⁵

Annetuste osakaal on aastate läbilõikes olnud väga erinev - 0,3%-st (a. 1956-1957) kuni 9,5%-ni (1963. a.). Annetustena on TRÜ TR saanud palju ülikooli profiilile vastavat teaduslikku väärtkirjandust (näit. 1975. a. prof. K. Remuli

⁵ Vt. lähemalt L. Alveri artikkel käesolevas kogumikus.

psühholoogiarasamatukogu). Et hoiduda kuhjamaast kogu dublett-eksemplaridega, on loobutud (1972) isiklike raamatukogude säilitamisest memoriaalkogudena.⁶

Olulist osa põhifondi täiendamisel vanema kirjandusega annab reservfond.⁷ Reservfondist põhifondi üleantava kirjanduse hulk ja osatähtsus on märgatavalt kasvanud, sõltuvalt tööjõu juurdessaamisest reserv-vahetusfondi osakonda viimase viie aasta jooksul, ja saavutanud maksimumi 1972. a. - 6,9% (4433 tr.-üks.).

Kolme aastakümne jooksul on kahest töötajast koosnenud komplekteerimissektor kasvanud 15 töötajaga kahe allsektoriga (vahetus- ja arvestussektor) iseseisvaks osakonnaks. On juurde tulnud uued tööliigid, ümber korraldatud tööprotsessid. Detsentraliseeritud komplekteerimine on asendunud tsentraliseeritud komplekteerimise ja arvelevõtmisega.

Olulised muutused on toimunud sisulises töös - on tõusnud komplekteerimise tase.

Märkimisväärsed on saavutused töö teadusliku organiseerimise valdkonnas - tööprotsesside ratsionaliseerimisega on kokku hoitud tööjõudu ja aega.

Intensiivne ning probleemistikult praktilistest vajadustest lähtuv on olnud osakonna teadustöö - on uuritud fondide koostist, väliskirjanduse komplekteerimist, analüüsitud komplekteerimis- ja tööjõukuluseid.

⁶ Vaadeldavas ajavahemikus on arvele võetud memoriaalkoguna prof. Vadi raamatukogu (1958/1959) ja K. Weltmanni raamatukogu (1963).

⁷ Vt. lähemalt E. Jaansonil artikkel käesolevas kogumikus.

КОМПЛЕКТОВАНИЕ ФОНДОВ БИБЛИОТЕКИ В 1945-1975 ГОДАХ

Л. Вельди

Резюме

В фонды Научной библиотеки ТГУ комплектуется литература по всем специальностям в соответствии с профилем университета.

За период с 1945 по 1975 г. фонды Научной библиотеки увеличились примерно в 3 раза (на 1 мая 1945 г. в фондах насчитывалось около 1200000 печ. ед., на 1 января 1976 г. 3304665 печ. ед.)

На протяжении всего послевоенного периода основными источниками комплектования были: Таллинский бибколлектор, Центральный коллектор научных библиотек, "Совзпечать", местные книжные магазины, иностранный книгообмен.

За три десятилетия сектор комплектования, имевший трех работников, вырос в самостоятельный отдел с 15 работниками и двумя секторами. Были реорганизованы рабочие процессы, добавились новые рабочие операции. Децентрализованное комплектование сменилось централизованным комплектованием и учетом литературы. Существенные изменения произошли в качестве работы - улучшился уровень комплектования. Значительны достижения в деле научной организации труда: благодаря рационализации рабочих процессов удалось добиться экономии рабочей силы и времени. Ведется интенсивная научная работа, проблематика которой всегда была обусловлена практическими потребностями: исследовался состав фондов, комплектование иностранной литературы, анализировались расходы на комплектование и затраты рабочей силы.

PUBLIKATSIOONIDE VAHETAMINE

L. Alver

Silmapaistvat osa Tartu ülikooli raamatukogu ajaloos on etendanud publikatsioonide vahetamine teiste asutustega. Ülikoolis tehtava teadustöö tutvustamise kõrval on vahetus olnud kauem kui poolteist sajandit arvestatav komplekteerimisallikas. Selle aja jooksul on enamik vahetussuhteid kaks korda katkenud, põhjuseks I ja II maailmasõda. Teisest maailmasõjast mõeldus ligi 10 aastat, enne kui vahetus uuesti normaliseerus.

Täna saatsid 1945. aastal mõned Soome, Rootsi ja Taani teadusasutused oma väljaandeid Tartu ülikooli raamatukogule. Esimeste saatjate hulka kuulusid Helsingi Ülikool, Soome Teaduste Akadeemia, Soome Teaduste Ühing, Soome Ajaloo Selts, Gøteborgi Linnaraamatukogu (Rootsi), Århusi Ülikool (Taani). Esimesed saadetised sisaldasid arvukalt väitekirju: 12 Gøteborgi Linnaraamatukogult 1945. aastal, 123 Helsingi Ülikoolilt 1946. aastal. Mitmed asutused jätkasid oma perioodikaväljaannete saatmist, nii saabus "Årsskrift" Århusi Ülikoolilt, "Commentationes" Soome Teaduste Ühingult, "Toimituksia" ja "FF Communicationes" Soome Teaduste Akadeemialt.

Kodumaas asutustelt saadi vahetusena väga vajalikku NSV Liidu algaastail ilmunud perioodikat. 265 nimetust saabus Leningradist Saltõkov-Štšedrini nim. Avalikult Raamatukogult.

Saadetiste vastuvõtmine teistelt tingis oma publikatsioonide vastusaastmist. 1950. a. algul koostatigi asutuste nimekiri, kellele sooviti väljaandeid vahetada, sest 1940. aastate lõpul olid ilmunud mõned "TRÜ Toimetiste" numbrid. Nimekirje võeti 119 teadusasutust nii kodu- kui välismaalt, näist 21 Eesti NSV-st. Aasta jooksul lähetati nende 746 tr.-üks. "TRÜ Toimetisi". Paraku luhtus lootus püsivale vastastikusele vahetusele, sest juba samal, s. o. 1950. a. katkes "TRÜ Toimetiste" ilmumine. Alles 1954. a. jätkati nende publitseerimist.

Täpset ülevaadet otseselt sõjajärgsete aastate vahetusest pole võimalik anda, sest alati ei peetud vahetuse kui iseseisva komplekteerimisallika kohta eraldi arvestust. Hiiugune toimumisviis on ka mõistetav, sest sõna "vahetus" on vaadeldava perioodi saatmiste-saamiste tähistamiseks küll väga tinglik termin. Paljudel juhtudel, eriti kodumaalt, saatis see, kellel parajasti midagi ilmus, või kellelt midagi konkreetselt paluti, ilma et oleks vastusaadetist oodanud. Mitmed välismaas asutused aga jätkesid saatmist, toetudes varasematele kokkulepetele.

Head võimalused vahetuse edendamiseks andis 1954. aastal uuesti ilmuma hakanud seeria "Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised". Peagi lisandusid veel teised seeriad: "Skandinaavia kogumik" (1956), TRÜ õppejõudude tööde bibliograafia aastaraamatud (1962), "Вопросы клинической неврологии и психиатрии" (1961), "Реакционная способность органических соединений" (1964). Huvi Tartu Riiklikus Ülikoolis tehtava teadustöö vastu kasvas, eriti sotsialismimaades. Vahetus loodi enamiku Saksa DV Ülikoolidega. Heldeks saatjaks kujunes Rumeenia Teaduste Akadeemia. Ettepaneku vahetust tasselustada tegid mitmed USA, Prantsusmaa, Rootsi ja Taani asutused. Soome Teaduste Akadeemia saatis 1956. a. 200 tr.-üks. akadeemia publikatsioone, mis aitasid täita TRÜ TR fondides vastavate väljaannete lünki.

Siiski mitte alati ei kulgenud vahetus edukalt. Takistuseks oli keelebarjäär, sest ainult eesti või vene keeles, sageli ilma võõrkeelsete resümeeideta ilmuvad väljaanded ei olnud paljudes riikides arusaadavad.

TRÜ väljaannete kõrval hakati vahetuse otstarbel kasutama ka raamatukogu dublettide fondi. Nii saadeti 1956. a. reservfondist 333 raamatut teistele asutustele, peamiselt Riiklikule Avalikule Ajalooraamatukogule Moskvasse. Viimaseist saadi nõukogude ajaloolasest kirjandust, mida varem sageli oli tellitud RVL-i kaudu. Arvukalt välisperioodika dublette saadeti Šaltõkov-Štšedrini nim. Avalikule Raamatukogule vastutusse neilt saadud nõukogude perioodika eest.

Vahetuspartnerite arv kasvas jõudsalt, eriti NSV Liidu piires. Sugenes raskusi kõikide soovijate rahuldamisega. Tekkis kahtlus kogu saadava kirjanduse vajalikkuses. Kontrollimisel selguski, et oli laekunud palju dublette, mitteprofiil-

set ja ajutise väärtusega kirjandust. Muutuse tõi 1958. a. ilmunud määrus, mille kohaselt teaduslike väljaannete publitseerimine seati isemajandamise alustele. Kirjastused vähendasid väljaannete tasuta jaotamist, sest nüüd olid nad otseselt huvitatud müügist. Suhted paljude NSV Liidu vahetuspunktidega katkesid, vähenes dublettide ja mitteprofiilse kirjanduse juurdevool.

Paralleelselt sisevahetuse töö reorganiseerimisega uuriti ka välisvahetust. Loobuti vahetamisest nendega, kellelt saadav kirjandus polnud raamatukogule vajalik. Teiselt poolt aga püüti tihendada vahetust mitmete teiste asutustega, sest nõudmine väliskirjanduse järele oli suur. Eriti vajati uusi- mat teatmekirjandust. 1960. aastate algul õnnestuski vahetuse teel komplekteerida sellised vajalikud teatmeteosed nagu "The World of Learning 1958/59" Kongressi Raamatukogult USA-st, "Handbook on the International Exchange of Publications" UNESCO-lt, "The American Thesaurus of Slang" Illinoisi Ülikooli Raamatukogult. 1964. aastal saadi Berliini Teaduste Akadeemialt Grimmi teose "Deutsches Wörterbuch" TRÜ TR-s puudunud vihikud. Samal aastal sõlmiti kokkulepe kahe väärtusliku referaatsjakirja "Index medicus" ja "Bulletin signalétique" saamiseks.

Nagu juba mainitud, ei olnud vahetus kodumaa asutustega küllalt efektiivne ja vajab põhjalikumat analüüsi, et töötada välja õiged alused edaspidiseks. Samal ajal oli välisvahetus ennast igati õigustanud ning muutunud vajalikuks komplekteerimise allikaks. 1965. a. oli vastastikuse vahetuse punkte välismaal 165. Saadi ligi 3000 ja saadeti peaaegu 2000 trükist aastas (vt. tabel 2).

Üldpoliitiline olukord 1960. aastate teisel poolel, NSV Liidu tihenev side paljude välisriikidega ei jättnud oma mõju avaldamata TRÜ TR välisvahetusele.

1966. a. loodi intensiivne vahetus kahe välismaa raamatufirmaga: Kubon & Sagner Münchenis (SFV) ja Davies & Co Kanadas. Vahetuskokkulepet ei sõlmitud seekord mitte kirja teel, nagu tavaks, vaid raamatukogus firmade esindajatega. Firmadelt saadi väärtuslikke teatmeteoseid ja väga vajalikku jooksvat perioodikat. Teatmeteostest olulisemad on "Encyclopaedia Britannica", "Encyclopaedia of Philosophy", "Handbuch der mikroskopischen Anatomie des Menschen", "Webster's Third

New International Dictionary". Regulaarselt hakati saama ajakirja "Psychologische Rundschau", "Klinische Monatsblätter für Augenheilkunde", "Psychopharmacologia", "Die neueren Sprachen", "Journal of Physiology" jt. Vahetus firmadega baseerus peamiselt raamatukogu reservfondil. Välismaal tuntu suurt huvi 19. saj. teisel poolel ja 20. saj. algul tsaar Venemaa lääneosas (Tartu, Tallinn, Riia jm.) ilmunud humanitaarilise kirjanduse vastu. Rikkalik dublettide varu võimaldas rahuldada partnerite soove ja tasuda väärtusliku uue kirjanduse eest.

1968. a. alustati välisperiodika ulatuslikku järelkomplekteerimist vahetuspartneritelt. Püüti täita sõja tõttu tekkinud lünki raamatukogu fondides. Järelkomplekteerimise tulemusena kasvas välismaalt saadud trükiüksuste arv mõnel aastal järsult. Näiteks 1969. a. saadi üle 1000 trükise rohkem kui 1968. a. ja 1970. aastal. Niisama äkiline oli kasv 1973. ja 1974. aastal võrreldes 1972. ja 1975. aastaga.

Nüüdseks oli tõusnud "TRÜ Toimetiste" kui peamise vahetuspublikatsiooni tase. Väljaanne oli varustatud võrkeelseste resümeeedega. Aeg-ajalt ilmus läbinisti võrkeelseid numbreid, näit. "TRÜ Toimetised. Geograafia-alaseid töid" vihik 156, 282. Viimane asjaolu äratas otsekohe huvi välismaal ja mitmed geograafiainstituudid tegid vahetusettepaneku (Kieli Ülikooli Geograafia Instituut, Pariisi Ülikooli Geograafia Instituut jt.).

Välisvahetus tihenes ja laienes pidevalt. Kokkulepe saavutati selliste vanade kuulsate raamatukogudega nagu Rahvusraamatukogu Pariisis, Kuninglik Raamatukogu Brüsselis, Bodleiani Raamatukogu Oxfordis.

Uuematest raamatukogudest, kellega astuti vahetusse, osutusid headeks partneriteks mitmed Ameerika Ühendriikide ülikoolide raamatukogud. Esile võiks tõsta California, Stanfordi, Washingtoni, Cornelli ja Wisconsini ülikooli raamatukogu. Headeks vahetuspartneriteks osutusid nad TRÜ TR-le just seetõttu, et olid nõus tellima välismaa tsentraalsete kirjastuste väljaandeid, ka perioodikat, mida järjepidevuse säilitamise faktori tõttu paljud vahetuspunktid saata ei soovi, ja vahetama neid TRÜ publikatsioonide vastu. Nagu teada, ei ole otstarbekas komplekteerida perioodikaväljandeid üheks või kaheks aastaks, vaja on kindlustada kord juba

tellitud nimetuste saamine aastast aastasse. Seepärast mitmed välismaa asutused ei soovi endid siduda perioodika vahetamisega kartuses, et see osutub nendele ebaõkonoomseks sealse ajakirjade pideva kallinemise tõttu. Samuti on üheks perioodika vahetamisest keeldumise põhjuseks see, et mitte kõikidel välismaa raamatukogudel ei jätku raha suhteliselt kallite perioodikaväljaannete tellimiseks. Eespool mainitud USA ülikoolide raamatukogudel aga oli võimalik sõlmida vahetuskokkulepe ka ajakirjade saatmiseks ja niiviisi hakatigi neilt saama järgmisi olulisi nimetusi: "Clinical Pharmacology and Therapeutics", "Language and Language Behavior Abstracts", "Track-and-Field News", "Journal of Bone and Joint Surgery", "Contemporary Sociology" jt.

Raamatukogu esitas pidevalt omapoolseid nõudmisi desideeraatide kartoteegi põhjal. Soovitud kirjandusest saadi ca 60%, saamata jäid liiga ammu ilmunud väljaanded, mida nüüd polnud enam võimalik muretseda, samuti mõned väga kallid testmetooded.

Mitmel korral analüüsiti põhjalikult vahetussuhteid ja tehti nendes korrektiive. Paluti vahetusnimestikke või sooviti konkreetseid väljaandeid neilt, kellelt saadi liiga vähe või mittevajalikku kirjandust. Reservfondi baasil koostatud pakkumisenimestikke saadeti omalt poolt nelle partneritele, kes olid nõus muretseda ülikooli raamatukogule vajalikke trükiseid.

Kui vahetus kodumaa asutustega 1960. aastate keskel tunduvalt vähenes (ligi 3 korda 1965. a. võrreldes 1957. aastaga, vastastikuseid vahetuspunkte oli vastavalt 56 ja 158), siis 1970. aastatel hakkas ta uuesti kasvama (vt. tabel 1). Paljud asutused olid huvitatud Tartu Riikliku Ülikooli publikatsioonidest. Eriti seetõttu, et enamik ülikooli trükiseid ilmus nüüd juba vene keeles. Raamatukogu omalt poolt vajas peamiselt ametkondlikke ja väikesetiraažilisi väljaandeid. Nende saamine oli aga seotud suurte raskustega. Kodumaise vahetuse analüüs 1975. a. näitas, et vahetus senisel kujul on ebaõkonoomne, sest suhe vahetusega saabunud arvelevõetud kirjanduse rahelise väärtuse ja väljasaadetud kirjanduse maksumuse vahel osutus negatiivseks. Selgus, et saadud kirjandus suures osas dubleeris sündeksemplari. Loobuti 22 dubletiks osutunud perioodikanimetuse tellimisest. Kodumaaist

vahetust hakati laialdasemalt kasutama muudest allikatest saamatajäänud trükiste järelkomplekteerimiseks. Võib kerkida küsimus, kas on õige kodumaise vahetuse korral trükiste vahetust hinnata rahaliselt. Täpsema vastuse sellele küsimusele annab TRÜ TR töötaja L. Veldi uurimus,¹ millest selgub, et ökonoomikat ei saa ka sisevahetuses arvestamata jätta.

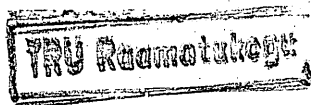
1970. aastate keskel oli vahetustegevuses rõhk asetatud individuaalsele tööle partneritega, eriti välismaistega. Koosseisu suurenemine vahetussektoris võimaldas kinnistada igale töötajale konkreetsed vahetuspunktid. Vahetlevate poolte nõudmiste (soovide) detailne väljsselgitamine ja võimalikult maksimaalne rahuldamine tõstis kogu vahetuse kvaliteeti. Sealjuures ei saa tähele panemata jätta, et kümne aasta jooksul loodud 116 uut punkti tähendas palju uusi vajalikke väljandeid välismaalt. 1975. a. oli raamatukogul sidemeid kaugelt üle 300 välismaa asutusega, kusjuures vastastikuse vahetuse punkte oli 281. Saadud trükiste arv ligines 5000-le, saadetute hulk ületas 4000 piiri (vt. tabel 2).

Nagu selgub antud ülevaatest, on kirjanduse vahetamine välismaa asutustega kulgenud pidevas tõusujoones. On kasvanud vahetuspunktide arv, on suurenenud vahetatavate väljaannete hulk ja sisuline väärtus. Mõistagi hõlbustaks TRÜ väljaannete vahetamine veelgi, kui ilmuks igal aastal teaduslike väljaannete teemaplaan, nagu seda annavad välja NSV Liidu suuremad ülikoolid (Moskva, Leningrad jt.).

Võimaluste piires on siiski suudetud rahuldada ülikooli vajadusi teadus- ja õppetööks tarvismineva kirjanduse järele. Valdavalt on see kirjandus saadud "TRÜ Toimetiste" ja reservfondi dublettide vastu. Suureks abiks seejuures olid reservvahetusfondi osakonna poolt koostatud pakkumismestikud, mis oma täpse kirjega tutvustasid vahetuspartneritele meil saadsolevat. Eriti intensiivistus vahetus dublettide baasil 1975. aastal.

Vahetuse taastamise ettepanek paljudelt kuulsatelt välismaa asutustelt ja raamatukogudelt näitab, et Tartu Riiklikus Ülikoolis tehtava teadustöö vastu tuntakse maailmas

¹ L. Veldi. Komplekteerimiskulud TRÜ Teaduslikus Raamatukogus aastail 1969-1973. - TRÜ Teadusliku Raamatukogu 6. teaduslik konverents. Kõrgema kooli raamatukogu t88 ökonoomikast. Trt., 1974, lk. 26-28.

laisldast huvi. Asutuste hulka, kellega sõlmiti vahetuskokkulepe juba eelmisel sajandil ja kes ka praegu on aktiivsed vahetajad, kuuluvad Helsingi Ülikooli Raamatukogu, California, Cornelli, Wisconsin, Columbia ja Illinoisi Ülikooli raamatukogud Ameerika Ühendriikides, Austria, Rumeenia, Tšehhi ja Saksa teaduste akadeemiad, Prantsuse Rahvusraamatukogu, Cambridge'i, Londoni ja Oxfordi Ülikoolid, Kongressi Raamatukogu Washingtonis jpt.

Vahetamist pärast Teist maailmasõda on võimalik jaotada kolme suuremasse ajajätku: 1) 1945-1954, 2) 1955-1965, 3) 1966-1975. Esimesel perioodil oli vahetus juhuslik, ilma igasuguse pidevuse või süsteemita. Teisel perioodil sõlmiti regulaarse vastastikuse vahetuse kokkulepe hulga asutustega nii kodu- kui välismaal, kusjuures taastati suhted paljude endiste vahetuspartneritega. Kolmandal perioodil sai vahetussektori koosseisu suurendamise tõttu võimalikuks tehtud tööd analüüsida ja selle läbi tösta vahetuse kvaliteeti. Katkestati suhted ülikoolile mitteprofiilsete asutustega, asendati vähevajalikud seeriad vajalikumatega, esitati rohkem omapoolseid nõudmisi. Välisvahetus tihenes ja laienes.

Tabel 1

Vahetuspunktide asukohad NSV Liidu piires
ja vahetatavate trükiste hulk aastal 1975

Liidu vabariik	Punktide arv	Seadud tr.-üks.	Saadetud tr.-üks.
Armeenia NSV	3	74	49
Aserbaidžaaani NSV	1	45	24
Eesti NSV	19	572	761
Gruusia NSV	2	11	2
Kasahhi NSV	2	72	74
Kirgiisi NSV	1	15	37
Leedu NSV	3	51	66
Läti NSV	4	143	77
Moldaavia NSV	2	58	63
Tadžiki NSV	1	29	29
Ukraina NSV	7	336	182
Usbeki NSV	2	74	53
Valgevene NSV	4	61	66
Vene NFSV	26	856	524
Kokku	77	2397	2007

Tabel 2

Vahetuspunktide asukohad välismaal
ja vahetatavate trükiste hulk aastatel
1965, 1970, 1975

R i i k	1 9 6 5			1 9 7 0			1 9 7 5		
	Punk- tide arv	Saa- dud tr.- üks.	Saa- de- tud tr.- üks.	Punk- tide arv	Saa- dud tr.- üks.	Saa- de- tud tr.- üks.	Punk- tide arv	Saa- dud tr.- üks.	Saa- de- tud tr.- üks.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
E U R O O P A									
Albaania RV	1	3	-	1	4	-	-	-	-
Austria	1	16	23	1	23	28	1	27	42
Belgia	2	18	21	3	20	18	6	123	41
Bulgaaria RV	3	25	31	3	39	42	5	45	54
Hispaania	-	-	-	-	-	-	1	2	2
Holland	1	-	2	1	10	3	2	8	18
Iirimaa	1	2	5	1	5	5	1	2	12
Inglismaa	8	39	47	10	177	116	13	223	174
Island	1	1	-	1	1	3	1	-	2
Itaalia	1	2	5	2	31	9	3	5	20
Jugoslaavia									
FSV	5	31	6	7	74	16	9	52	27
Kreeka	-	-	-	-	-	-	1	19	3
Norra	4	33	33	4	37	24	4	21	30
Poola RV	12	210	177	13	253	137	21	286	272
Prantsusmaa	10	100	91	10	146	93	11	128	189
Rootsi	12	169	154	15	283	143	17	515	285
Rumeenia SV	6	88	34	6	322	74	8	304	103
Saksa DV	17	344	278	23	240	304	20	377	348
Saksa FV	3	75	62	9	173	534	12	444	496
Soome	17	756	263	25	439	352	33	553	483
Šveits	2	15	-	-	-	-	1	4	9
Taani	6	62	92	9	132	121	10	199	159
Tšehhoslo- vakkia SV	11	99	108	17	357	140	20	206	212
Ungari RV	4	104	32	11	132	82	13	141	85
Kokku:	128	2192	1464	172	2898	2244	213	3684	3066

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
A A S I A										
Filipiinid	-	-	-	-	-	-	-	1	4	4
Hiina RV	3	43	12	-	-	-	-	-	-	-
India	-	-	-	2	9	2	2	9	11	
Jaapan	5	53	13	9	57	28	10	76	58	
Türgi	-	-	-	1	3	12	1	-	6	
Kokku:	8	96	25	12	69	42	14	89	79	

A A F R I K A										
Lõuna-Aafrika										
Vabariik	1	1	4	1	3	8	1	-	7	

A M E E R I K A										
Brasillia	-	-	-	-	-	-	1	-	4	
Kanada	-	-	-	1	173	173	1	104	42	
Kuuba	1	83	12	1	4	13	1	3	5	
Mehhiko	-	-	-	1	19	4	3	44	12	
USA	21	280	363	27	486	519	41	783	853	
Venetsueela	2	7	4	1	6	3	1	3	7	
Kokku:	24	370	379	31	688	712	48	937	923	

A U S T R A A L I A J A O K E A A N I A										
Austraalia	3	20	18	3	28	34	4	27	29	
Uus-Meremaa	1	70	14	1	58	19	1	5	12	
Kokku:	4	90	32	4	86	53	5	32	41	

Üldkokku- võte:	165	2749	1904	220	3744	3059	281	4742	4116	
--------------------	-----	------	------	-----	------	------	-----	------	------	--

ОБМЕН ИЗДАНИЯМИ

Л. Алвер

Резюме

В истории библиотеки Тартуского университета видную роль играл обмен публикациями с другими учреждениями. Более полутора веков книгообмен был не только средством ознакомления с научной работой университета, но и одним из значительных источников комплектования. В течение этого времени связи с большинством обменных пунктов дважды прерывались из-за мировых войн. Прошло более десяти лет после Второй мировой войны, прежде чем обмен нормализовался.

Дальнейшему развитию обмена способствовало возобновление в 1954 г. серии "Ученые записки Тартуского государственного университета". Увеличилось число отечественных и зарубежных обменных пунктов. Предложение о восстановлении обмена сделали многие учреждения Финляндии, Швеции, Дании, США и Франции.

Наряду с изданиями университета для обмена стали использовать дублетный фонд библиотеки.

Литература резервного фонда послужила для обмена с крупными библиотеками СССР на советскую литературу, а с зарубежными - на ценные справочные издания и необходимую иностранную текущую периодику.

В 1968 г. начали обширное докомплектование иностранной периодики, чтобы заполнить пробелы в фондах библиотеки, возникшие в годы войны.

Детальное выяснение и возможно полное удовлетворение требований обменивающихся сторон повысило качество обмена.

В 1975 году библиотека вела двусторонний обмен с 77 отечественными пунктами. За год было получено 2397 печ. ед. и выслано 2007 печ. ед. Анализ обмена, осуществленный в этом же году, показал, что полученная по обмену литература в значительной мере дублирует обязательный экземпляр. Библиотека отказалась от 22 названий периодических изданий, заказанных ранее по обмену. Отечественный книгообмен стали использовать не только для комплектования ведомственных и малотиражных изданий, но и для докомплектования литературы, недополученной из других источников.

В 1975 г. библиотека обменивалась изданиями с 281 пунктом за рубежом; было получено 4742 печ. ед., выслано - 4116. Обмен литературой с зарубежными учреждениями постоянно расширяется. Увеличилось количество обменных пунктов и обмениваемых изданий, возросла их ценность.

KATALOOGID JA KIRJANDUSE TÖÖTLEMINE

H. Riives

Trükiteoste kataloogimine ja kataloogide koostamine on raamatukogu üks tähtsamaid tööliike, millest sõltub nii raamatuvarede korraldus, kättesaadavus kui ka propaganda.

Nõukogulikule arenguteele asunud TRÜ raamatukogu on korraldanud oma kataloogid ja kirjanduse töötlemise, toetudes nõukogude raamatukogude eeskujule ja kogemustele, aga samuti oma raamatukogu varasematele saavutustele.

Kataloogid

Esimestel sõjajärgsetel aastatel jätkati TRÜ raamatukogus 19. sajendil alustatud alfabeetilisi sedelkatalooge (raamatute ja dissertatsioonide kohta, mõlemad kahes osas - vene tähestikus ja ladina tähestikus), 1920. aastaist pärit sõnastikkatalooge (eestikeelse kirjanduse, Estica, vene- ja võrkeelse kirjanduse ja teatmekirjanduse kohta) ning sisetöök kohakatalooge. Veel oli kasutada kaks raamatkataloogi¹ ja vana kirjanduse süstemaatiline kaartkataloog (mis oli lõpetatud 1914. a.).

Üle 20-aastase staažiga ja suurte kogemustega töötajad jätkesid igauks oma kataloogide koostamist: Linda Leo-Metslang - eestikeelse kirjanduse kataloogid, Viktoria Aavakivi - vene- ja võrkeelse kirjanduse kataloogid, Marta Liblik - dissertatsioonide kataloogid.

Seniste kataloogidega harjunult vastas raamatukogu direktor Karl Weltmann 1946. aastal Moskva Raamatukogunduse Instituudi enkeedile: "Raamatukogus olev kataloogisüsteem on

¹ Каталог русских книг Библиотеки имп. Юрьевского университета. Юрьев, 1910. 653 с.; Tartu Ülikooli raamatukogude aja-kirjade nimestik. Trt., 1940. 676 lk.

täiesti sobiv ja seni pole tekkinud vajadust seda muuta."²

Alles 1950. aasta tõi kaasa murrangu kogu raamatukogu tegevuses, sealhulgas ka kataloogisüsteemis. Katalooge koostama asunud esimesed nõukogude ülikoolis raamatukogundusliku ettevalmistuse saanud töötajad Astrid Kaarna (hiljem Vehik), Arda Kirsnel ja Ellen Aun (hiljem Aare) panid 1950. aastal aluse uutele tähestik- ja märksõnakataloogidele. Nendes kajestati kõige enam soovitatav kirjandus: 1948. aastast saabunud venekeelsed raamatud (trükikaardi baasil), uus eestikeelne kirjandus, NSV Liidus ilmunud võrkeelne kirjandus, marksismi-leninismi klassikute tööd. Eraldi tähestikkataloogid koostati ilukirjanduse jaoks. Otstarbekaks tuleb pidada venekeelsete perioodikaväljaannete tähestikkatalooge. Samaaegselt lugejakataloogidega tehti ka tähestikulised sisekataloogid ja uute kogude jaoks kohakataloogid.

Endisi sõnastikkatalooge enam ei jätkatud. Eestikeelse kirjanduse, vene- ja võrkeelse nõukogude kirjanduse ja teatmekirjanduse kohta koostati uued märksõnakataloogid, kusjuures viimastes juhinduti Üleliidulise Raamatupalati trükikaardi märksõnastikust.

Kui raamatukogu 1951. a. aruandes märgiti kataloogimis-sektori üheks peamiseks ülesandeks täiendada kataloogisüsteemi uute kataloogidega, siis 1952. a. omas on esile toodud palju õigem põhimõte: süsteemi lihtsustada. Kataloogide paljusus hakkas takistama nende kasutamist.

Aastatel 1952-1957 liideti eestikeelse kirjanduse kolm alfabeetilisest kataloogi. Aastatel 1954-1958 ühendati kaks venekeelse kirjanduse kaartkataloogi. Sinna liideti 1969. a. ka autoreferaatide kaardid. Sedelkataloogiga võrdlemise järel täiendati kataloogi sealt seni puudunud raamatute (ilmunud 1917 kuni 1947) kirjetega. Nende tööde tulemusena on venekeelse kirjanduse kaartkataloog ammendav alates 1917. a. ilmunud raamatute, dissertatsioonide ja autoreferaatide osas.

1951. aastal alustati raamatute süstemaatilist kataloogi kümnendliigtussüsteemi alusel teiste Nõukogude Liidu raamatukogude eeskujul. Esimesed raamatud liigitas ja pani aluse süstemaatilisele kataloogile Astrid Kaarna. Poolteist aastakümnet jätkas kataloogi Arda Kirsnel.

² TRÜ TR KO, f. 4, nim. 3, s.-ü. 66, l. 132.

Süsteemstilise kataloogi alustamisega samasegelt loobuti kõigi uute märksõnakataloogide jätkamisest. Märksõnakataloogid ei õigustanud ennast: isikkoosseisu väiksuse tõttu oli raske neid koostada ja korras hoida, kataloogide aluseks võetud märksõnastik ei osutunud päris sobivaks, lugejad avaldasid rahulolematust.

Süsteemstilise kataloogi liideti pärast liigitamist nii ilukirjanduse kui märksõnakataloogide sisu. Ni jäi süsteemiline kataloog sisaldama eesti-, vene- ja võõrkeelset kirjandust, nii teaduselist kui ilukirjandust. Et lugejatel aidata kataloogi kasutada, asuti 1952. a. koostama aineloendit.

Ülikooli kateedrites leiduva kirjanduse kohta hakati 1953. a. pidama koondkataloogi, mille jaoks kaardid saadi kateedritelt, kus neid koostasid raamatukogu hooldavad laborandid. Niisugusel meetodil kokkupandud kataloog ei osutunud juba alguses kuigi usaldusväärseks: kaardid laekusid lünklikult, kirjed olid sageli puudulikud, ebaühtlases vormis ja mõned ka halvasti loetavad.

Õppekirjanduse kogule hakati süsteemilist ja tähestik-kataloogi koostama 1950. aastatel.

Eraldi süsteemiline kataloog kujundati perioodikaväljaannete kohta. Võõrkeelse ja eestikeelse perioodika tähestikkataloogid moodustati vastavalt 1963. ja 1967. aastal perioodikaväljaannete kirjete eraldamisega raamatute kataloogidest.

Uue kirjanduse kiiremaks ja paremaks tutvustamiseks lugejatele organiseeriti 1965. a. uudiskirjanduse süsteemiline kartoteek, mis sisaldab viimase paari kuu jooksul töödeldud kirjandust.

1969. aastast tehti lugejatele paremini kättesaadavaks dissertatsioonid. Välisdissertatsioone hakati esmakordselt peegeldama ka raamatute tähestik- ja süsteemstilises kataloogis analoogiliselt raamatutega. TRÜ teaduslikud käsikirjalised tööd said omaette kataloogi. Ühtsest süsteemilisest kataloogist eraldati seni seal eraldi allrubriikides peegeldatud autoreferaatide kaardid ja moodustati neist omaette süsteemiline kataloog, kus säilitati senised rubriigid. Uutele autoreferaatidele (alates ilmumissastast 1969) tehti iseseisev süsteemiline kataloog, mille ülesehituse

aluseks võeti teadustöötajate erialade nomenklatuur.³

1967. aastal määrati kindlaks vanade ja uute kataloogide piirastad, lähtudes peegeldatavate teoste ilmumisest (varem oli määravaks olnud ka töötlusaeg). Sõnastikkataloogidest moodustatud märksõnakataloogidesse jäeti kirjendus, mis on ilmunud enne 1945. a., süstemaatilisse aga alates 1945. a. ilmunud kirjandus. Venekeelsete ja võõrkeelsete raamatute alfabeetilistes kaartkataloogides peegeldatakse kirjandus alates ilmumisaastast 1917.

Raamatute sedelkatalooge täiendatakse endiselt enne 1917. a. ilmunud venekeelsete raamatute ja enne 1962. a. ilmunud võõrkeelsete raamatute sedelitega.

1972. aastal tsentraliseeriti ülikooli raamatukoguvõrk ning TR kataloogid muudeti keskkataloogideks. Kõigis lugeja-kataloogides näidatakse ÕR kirjandus õppekirjanduse kohavii-daga, erialaraamatukogude kirjandus - vastava tähisega kataloogikaardil. Alfabeetilistes sisekataloogides märgitakse ka eksemplaride arv. Seejuures varustab kataloogimisosakond nii ÕR kui erialaraamatukogusid kataloogikaartidega.

Raamatukogu pika ajaloo vältel koostatud kataloogide üheks häirivamaks puuduseks on mittevastavus fondide seisule: esineb kirjeid teoste kohta, mida pole enam olemas, ja vastupidi, fondis on raamatuid, mille kohta võib puududa kataloogikaart. Kõigi olemasolevate trükiste überinventeerimine 1950. aastatel andis küll täpse ülevaate raamatukogu varadest fondiseisu ja raamatupidamise seisukohalt, kuid sellega ei selgunud segade jooksul kaotsijäänud trükised, et nende kirjeid kataloogidest välja võtta või raamatu puudumist ära märkida. Raamatukogule omasem ja lugejate jaoks vajalikum varade ülevaade - kataloogid - jäi korda tegemata. Ka hilisematel aastatel pole tööjõu puudusel suudetud küllaldaselt võrrelda fonde kataloogidega.

Fondisüsteemi reorganiseerimise ja kümnete tuhandete teoste überõifreerimisega 1950. aastatel oleks pidanud kaasnema kohaviitade perendamine ka kõigis kataloogides. Seda peetigi esialgu überaamatukogulikuku tööks, mis jaotati mitme sektori vahel. Hoollimata headest kavatsustest käis üles-

³ Номенклатура специальностей научных работников. - Инструкция о порядке присуждения ученых степеней и присвоения ученых званий. Тарту, 1972, с.99-121.

anne üle jõu kataloogidega mittetegelnud inimestele, pealegi oli töötajaid vähe. Parandusi tehti vaid osaliselt (tähtsamates kataloogides) ja puudulikult (ainult ettesattuvatel kaartidel, otsimata üles sama raamatu kõiki täiend- ja teisikkaarte). Kohaviitade parandamine kataloogides jätkub veel praegugi.

Lugejaid kataloogide juures abistama on rakendatud konsultant (esmakordselt 1952. aastal ja uuesti alates 1964. aastast, sealtpäele juba pidevalt). Kataloogide kasutamist õpetatakse kõigile üliõpilastele peetavatel bibliograafiaõppustel. Mitmed TRÜ TR väljaanded toovad ära tähtsamate kataloogide loetelu ja annavad juhiseid nendest kirjanduse otsimisega.

Raamatute töötlemine

Raamatuid, noote, mikrofilme ja dissertatsioone on 25 aastaga (1951-1975) töödeldud 702 100 eks.

Aastad	Eksemplaride arv	%	Töötlemise kasv %-des, võrreldes aastatega...			
			...1951-1955	1956-1960	1961-1965	1966-1970
1951-1955	98 000	14	100	+	+	+
1956-1960	103 900	15	106	100	+	+
1961-1965	123 000	17,5	126	119	100	+
1966-1970	158 100	22,5	161	152	128	100
1971-1975	219 100	31	224	211	178	139
Kokku	702 100	100	-	-	-	-

Töötlemise maht on aina kasvanud, seejuures järjest kiiremini.

Aastad	Nimetuste arv	Dubletteksemplare	
		üldse	sellest õppekirjandus
1951-1955	49 000	49 000	29 000
1956-1960	64 900	39 000	25 300
1961-1965	66 000	57 000	39 700
1966-1970	94 100	64 000	43 000
1971-1975	104 400	114 700	71 400
Kokku	378 400	323 700	208 400

Töödeldud nimetuste koguarv on 378 400, neist on 144 200 (38%) käsitsi ja 234 200 (62%) trükikaardi abil kataloogitud. Dubletteksemplare on 25 aastaga töödeldud 323 700, millest enamik (208 400 eks., 64%) kuulub ÕR-le.

Juba alates 1945. aastast on esmajärjekorras töödeldud uusi nõukogude raamatuid. Sõjajärgse kümme aasta jooksul oldi sunnitud isikkoosseisu väiksuse ja muude tööde rohkuse tõttu jätma läbi töötamata osa uuest kirjandusest. Ni hakati kataloogima TRÜ dissertatsioonide ja suhinnatöid alles 1953. a., nõukogude dissertatsioonide autoreferaatide ja välismaa raamatuid 1955. a., välisdissertatsioonide 1956. a. ja noodikogu korraldama 1958. a. Nimetatud kirjanduse kohta olid koostatud enne vaid ajutised kartoteegid.

Vanema kirjanduse (ilmunud enne 1945. a.) töötlemisel on alati eelistatud nõukogude kirjandust kui lugejatele soovitatavamat. Alles 1963. a. aruandes võidi märkida, et "toimus töö sisus alates I kv. oluline muudatus - esuti jooksvalt kataloogima põhifondi suunatud vanemat võõrkeelset kirjandust".⁴ Enne 1963. aastat põhihoidlasse kuhjunud inventeeritud raamatute kataloogimisega jõuti lõpule alles 1975. aastal.

Enamasti on suudetud tagada normaalne tee uutele raamatutele: pärast arvelevõtmist kohaviidestamine, kataloogimine ja liigitamine ning siis üleandmine hoidlasse, lugejatele kasutamiseks. Seejuures on taotletud, et raamat jõuaks lugeja kätte võimalikult kiiresti. Mõningat töötlusaja pikendamist on aeg-ajalt põhjustanud tööjõu vähesus.

Raamatu teed on osakonnas uuritud kahel korral. Selgusid töötlusajaga mõjutavad tegurid, nagu trükikaardi saabumise aeg, korraka töötluspunkti antud kirjanduse hulk, tööoperatsioonide järjekord jne.⁵ Kogutud andmete analüüsi ja prak-

⁴ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 3, s.-ü. 464, l. 6.

⁵ И.Кюльмоя. Централизованная каталогизация и обработка произведений печати на русском языке в Научной библиотеке Тартуского государственного университета. Дипломная работа. Тарту, 1970. 163 с. Käsikiri TRÜ TR kataloogimisosakonnas; H. Möller. Raamatutöötlusajaga TRÜ TR kataloogimise osakonnas. - TRÜ Teadusliku Raamatukogu 6. teaduslik konverents. Kõrgema kooli raamatukogu töö ökonomikast. Trt., 1974, lk. 20-22.

tiliste ettepanekute rakendamise tulemusena suudeti 1975. a. töödelda eestikeelsed raamatud 3 kuni 5 päevaga, võõrkeelsed - 10 päevaga ja venekeelsed (kui trükikaart oli kohe olemas) - 7 päevaga. Venekeelsetele raamatutele oodati trükikaarti umbes kuu.

Enne kohaviida andmist tehakse kindlaks trükise dubletsus ja kuuluvus mitmeköitelisse teosesse või jätkväljaandesse: kõik dubletteksemplarid ja järgköited saavad esimese eksemplari (esimese köite) kohaviida. Alles seejärel antakse raamatule kas uus kohaviit või märgitakse tiitellehele olemasolev. Mitmed suuremad kogud on paigutatud sisu järgi, mis omakorda nõuab kohaviidastajalt raamatu sisuga tutvumist, osekonna kindlaksmääramist. Lihtsam paigutusviis (formaadilise järjenumbriline) on kasutusel eestikeelse kirjanduse ja Estica kogudes. Kohaviidastada pole vaja seal, kus paigutus on inventarinumbriline (noodid, mikrofilmid, heliplaadid, dissertatsioonid) või tuleb seda teha vaid osaliselt (vanema vene- ja võõrkeelse kirjanduse dubletteksemplarid ja järgköited, TRÜ dissertatsioonide autoreferaadid).

Paar sõjajärgset aastat kataloogiti raamatuid 1920. aastatel väljatöötatud reeglite järgi, mille kohaselt kirje oli küllalt väheste andmetega, märkimata jäeti isegi lehekülgede arv. 1947. aastast hakati lugejate soovil kirjes andmeid esitama lehekülgede ja illustratsioonide kohta. Aastatel 1948... 1950 võeti kasutusele juba ühtsed nõukogude kirjereeglid.⁶ Palju abi seadi Üleliidulise Raamatupalati trükikaardist, mida kasutati ka õppevahendina uue kirje õppimisel.

Vajalik arv kataloogikaarte kõigi kataloogide jaoks dubleeriti esialgu käsitsi, hilisematel aastatel juba kirjutusmasinatel. Elektrograafiline kaartide paljundamine sai alguse 1968. aastal. 1975. aastast osakonnas olev automaatkirjutusmasin "Optima 528" võimaldab kiiresti saada kõrgekvaliteedilisi koopiald venekeelsetest kaartidest.

Ühtaegu kataloogimisega kirjutatakse igale põhihoidla raamatule ka raamatukaart.

Järgneb raamatute liigitamine süstemaatilise kataloogi jaoks (kui raamat on ilmunud pärast 1944. aastat). Raamatu sisuga tutvumise järel määratakse sobiv kümnendliigituse in-

⁶ Единые правила описания произведений печати для библиотечных каталогов. Ч. I, вып. I. Описание книг. М., 1949.

deks (indeksid) UDK tabelite ja liigitaja töökartoteegi abil. Aastatega on muutunud liigitatava kirjanduse ring: 1953. a. lisandusid raamatutele TRÜ dissertatsioonid, 1955. a. venekeelsed dissertatsioonide autoreferaadid, 1969. a. välisdissertatsioonid. 1969. a. jäeti liigitamisest kõrvale venekeelsed autoreferaadid, sest liigitusindeks on autoreferaadis antud.

Enne 1945. aastat ilmunud kirjendus ja kogu teatmekirjandus märksõnestatakse.

Perioodikaväljaannete töötlemine

Esimestel aastatel töödeldi ainult kodumaiseid väljaandeid. Välismaa ajakirju ja jätkväljaandeid hakati kataloogima 1958. aastal, pärast isikkoosseisu suurenemist. Perioodikaväljaannete töötlemise eesotsas on ligi 30 aastat seisnud Ida Noppel, praegune perioodikaosakonna juhataja.

Kõigile töödeldavale trükiüksustele märgitakse kohaviit, mis on ühine sama ajakirja, jätkväljaande, ajalehe kõigile numbritele.

Kataloogitakse ühtsete kirjereeglite järgi. Iga perioodikaväljaande kohta koostatakse koondkirje alfabeetilise kataloogi jaoks, mis sisaldab ka olemasolevate alaseeriate, köidete, aastakäikude, numbrite loetelu. Perioodikaväljaannete üksiku(te) numbrit(e) töötlemisel valitseb põhimõte otsida üles raamatukogu hoidlatest ja reservkogust kõik sama väljaande numbrid, mis omal ajal olid paigutatud raamatute hulka või mis on seni töötlemata. Nii ühendatakse ühise kohaviida alla kogu perioodikaväljaanne ja koostatakse täielik koondkirje.

Monograafiad ja eraldi pealkirjega temaatilised kogumikud leiavad teistkordset peegeldamist raamatute kataloogides individuaalautori ja -pealkirja järgi.

Ajakirjade aastakäigud ja jätkväljaannete numbrid varustatakse raamatukaartidega.

Kõik perioodikaväljaanded (iga nimetus ja selle alaseeriad) liigitatakse kümnendliigituse alusel perioodika süsteemilises kataloogis peegeldamiseks.

Jätkväljaanded töödeldakse nende saabumise järjekorras, ajakirjad aga aastakomplekti saabumisel, aastakäikude kaupa.

Kataloogitöö

Igapäevane kataloogitöö hõlmab uute kaartide liitmise, kataloogi kasutamist hõlbustavate vahendite (vahekaardid, etiketid, sildid, aineluendid jm.) koostamise ning kustutatud raamatute kaartide eemaldamise.

Kataloogijate ülesandeks on kataloogide kaudu võimalikult hästi avada raamatuvared, kõrvaldada ebasühtlus kataloogides, tagada iga kataloogi kindel ja ammendav sisu, selge ülesehitus, ajekohasus, ühtsus kirjetes, kaartide järjestuses jne. Selle saavutamiseks tegeldakse igapäevatöö kõrval kataloogide redigeerimisega, ümberkataloogimisega ja ümberliigitamisega. Palju tööd tuleb veel kulutada selleks, et viia kataloogid vastavusse fondidega: eemaldada puuduvate raamatute kaardid ja koostada ning liita puuduvad kaardid.

Suur töö seisab ees võrkeelse sedelkataloogiga - redigeerimine. Koosseisuliste ametikohtade saamisel asutakse selle baasil ette valmistama raamatukataloogi. Raamatukogu unikaalsed, teaduse ja kultuuri ajaloo seisukohalt suure väärtusega fondid väärivad kataloogi koostamise kulutusi. Ainult paljudes eksemplarides raamatukataloog võimaldab vajalikult tutvustada olemasolevaid raamatuid ja teha need kättesaadavaks uurijatele ka väljaspool Tartut.

Raamatukogu pika ajaloo jooksul koostatud suurt hulka katalooge saab kataloogisüsteemiks nimetada vaid tinglikult ja osaliselt. Süsteemi optimeerimiseks on veel mitmeid võimalusi, nagu kõigi ülikooli raamatukogude kirjanduse peegeldamine keskkataloogides (senise kateedrite koondkataloogi asemel), loobumine paralleelismist (ühtede ja samade teoste esitamine mitmes tähestikulises lugejakataloogis) jm.

Kataloogimistöö, mida seni tehakse traditsiooniliste meetoditega, käsitsi, on palju aega ja tööd nõudev ning kulukas. Sellest tingitult on kujunenud senine kataloogisüsteem oma võimalustega ja fondide avamise sügavusega. Infovajaduste paremaks rahuldamiseks hakkevad kataloogide kõrval järjest suuremat osa etendama mitmesugused koondkataloogid, bibliograafia- ja muud infoväljaanded.

КАТАЛОГИ И ОБРАБОТКА ЛИТЕРАТУРЫ

Х.Рийвес

Резюме

Встав на новый путь развития, библиотека Тартуского университета приступила в 1950 г. к реорганизации своей прежней системы каталогов. На новую, предлагаемую читателям литературу, стали составлять новые алфавитные каталоги (отдельно на литературу на эстонском, русском и на иностранных языках и на периодические издания). В этих каталогах стали впервые использовать "Единые правила описания произведений печати..."

В 1951 г. начали составлять - вместо существующих до сих пор предметных каталогов - систематический на основе десятичной классификации (единый каталог для литературы на всех языках).

В 1969 г. в алфавитный каталог книг на русском языке были включены описания авторефератов диссертаций (до этого отражались в каталоге диссертаций). Тогда же был начат отдельный систематический каталог новых авторефератов, где в качестве классификационной схемы была принята номенклатура специальностей научных работников (соответствующий индекс дается на автореферате).

В связи с централизацией сети библиотек университета в 1972 г. каталоги Научной библиотеки стали центральными (раньше вели отдельный сводный каталог кафедральных библиотек).

Ранее изданную литературу продолжают включать в старые каталоги: в алфавитные, начатые в XIX веке, и в предметные, относящиеся к двадцатым годам нашего столетия.

Кроме названных, ведутся еще различные специальные каталоги: справочных изданий, фондов учебной библиотеки, отраслевых библиотек, Эстика, отдела рукописей и редких книг и др.

Объединение новых и старых каталогов в единую оптимальную систему потребует еще много труда, как то: реклассификация части литературы, сравнение фондов с каталогами, исправление во всех каталогах шифров, измененных в связи с реорганизацией фондов, редакция каталогов по содержанию.

Обработка литературы ведется, в основном, по образцу университетских библиотек. Некоторые отличия здесь обусловлены своеобразием библиотеки ТГУ, составом ее фондов, особенностями расстановки книг и т.д. С целью оптимизации процесса обработки проводятся исследования пути книги.

RAAMAT HOIDLAS

L. Urba

Tartu Ülikooli raamatukogu ajalooline areng peegeldub ilmekalt fondide struktuuri kujunemises. Iga ajajärk on esinenud uusi nõudmisi raamatuvarade süstematiseerimisele, andnud tõuke ühe või teise kogu esiletõstmiseks ja väljaarendamiseks.

Tsaarisajal oli fondide jaotus lihtne: vene- ja võõrkeelsed raamatud ja perioodika, olenemata ilmutuskohast ja -ajast, moodustasid omaette kogu (praeguses mõistes arhiivkogu). Eraldi asetsesid ainult dissertatsioonid, peale selle memoriaalkogud.

Domineeris saksakeelne kirjandus, rohkesti oli trüki- ja vene, ladina, prantsuse, inglise, itaalia keeles. Eesti-keelset kirjandust sisaldasid fondid tol ajal väga vähe.

Raamatud olid paigutatud süstemaatilisel Chr. G. Schützi, G. Hufelandi ja J. S. Erschi bibliograafilise süsteemi alusel, mille kohaselt nad jagunevad 16 liiki (osakonnad I-XVI), osakondade piires omakorda alaliikidesse. Ruumi kokkuhoiu ja raamatu parema säilivuse eesmärgil olid raamatud asetatud formaadilisel.

Väitekirjade kogu oli tekkinud ja jõudsalt kasvanud tänu raamatukogu lisaaladastele vahetussidemetele välismae ja vene ülikoolide ja teiste teadusasutustega. Nimetatud trüki- ja paiknesid järjenumbriliselt.

1920. aastatel toimus suur kogude ümberkorraldamine, mille põhjustasid rahvusliku ülikooli vajadused: koguda ja propageerida eesti raamatut ning Eesti kohta käivat kirjandust, muuta käepärasemaks uuema kirjanduse kasutamine. Moodustati uusi fonde: perioodika, mis seni paiknes raamatutega koos, eraldati omaette koguks; kiiresti hakkas kasvama vast-

loodud eestikeelse kirjanduse kogu, samuti Estica (end. Balti kubermange käsitleva muukeelse kirjanduse) kogu. Seoses laenutustegevuse aktiveerumisega moodustati uuemast (ilmunud viimase 25 aasta jooksul) ja aktuaalsemast võõr- ja venekeelsest kirjandusest käsikogu, mis paigutati kojulaenutajate lähedusse (sama korrusele).

Kõigis uutes fondides kehtestati ruumi otstarbeka kasutamise eesmärgil formaadilis-järjenumbriiline paigutusviis. Ainult käsikogu kui arhiivkogu jätk jäi 16 osakonnaga süsteemiliselt paiknevaks fondiks.

Pärast Suurt Isamaasõda tehti jälle muudatusi fondide süsteemis. Neid dikteerisid nüüd juba nõukoguliku ülikooli vajadused.

Õppejõudude ja üliõpilaste suur nõudmine nõukogude kirjanduse järele põhjustas õppekirjanduse kogu eraldamise. See moodustati 1946. aastal mõnestasjast köitest ja sai aluseks ÕR-le.

Asuti ümber korraldama kogusid selliselt, et nad teeniks paremini ideelis-poliitilise kasvatus, õppe- ja teadustöö eesmärke. 1950. a. eraldati käsikogust ja moodustati omaette kogud marksismi-leninismi klassikute teostest, samuti nõukogude kirjandusest, mida esialgu oli raamatukogus minimaalselt. Käsikogu ülejäänud osast sai alguse uuema väliskirjanduse kogu (ilmunud alates 1917. a.). Enne 1917. a. ilmunud vene- ja võõrkeelne kirjandus jäi omaette koguks.

Aegade jooksul fondidesse kogunenud pseudoteaduslikud ja nõukogulikule ideoloogiale vastukäiva sisuga raamatud paigutati eraldi.

Sõda oli mitmel pool Nõukogude Liidus raamatukogusid kehjustanud, eriti said need kannatada okupeeritud aladel. Oli vaja saada õige ülevaade kogu maa raamatuvaredest. Vastavalt NSV Liidu kõrgema hariduse ministri käskkirjale nr. 651 10. maist 1948 tuli kõigi kõrgkoolide raamatukogudes inventeerida raamatuvare.¹

Nimetatud käskkirja tähtmine oli lihtsam inventarinumbri- lise paigutusega raamatukogudel. Tuntu ülikooli raamatukogus tekkisid raskused, sest puudusid inventariraamatud, kus oleks näidatud kohaviit, s. o. raamatu asukoht hoidlas (raa-

¹ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 3, s.-ü. 96, l. 3-4; vt. ka s.-ü. 96, l. 5-8.

matuvarade suuruse kohta peeti arvestust aastaaruannete põhjal, viimane üldinventuur oli toimunud 1921. aastal). Olid ainult juurdekasvupäevikud (aktsessiooniraamatud) ja uemate fondide kohakataloogid. Viimaste abil asutigi kogusid kontrollima. Siis aga selgus, et peale raamatute arvu oli veel vaja täpsustada iga kõite rahaline väärtus. See ei peegeldunud seni dokumentides. Järelikult tekkis vajadus kogu raamatuvara ümberinventeerimiseks. Tuli sisse seada vormikohased, hinnalehtriga inventariraamatud.

Töö töötas kujuneda mahuks ja nõudis head organiseerimist (sektori juhataja ülesannetes oli Haldi Teder), sest paralleelselt ümberinventeerimisega teostati ka raamatute ideoloogilist kontrolli nendes kogudes, kus see veel tegemata oli. Hulk küsimusi vajab lahendamist. Käidi vaatamas, kuidas tehakse inventuuri teistes NSV Liidu raamatukogudes (Leningradi ja Moskva ülikooli raamatukogus, Saltõkov-Štšedrini-nim. raamatukogus). Koostati üksikasjaline tegevusplaan etappide kaupa.

Ümberinventeerimine algas 6. jaan. 1950. Ülikooli õpetatud Nõukogu resolutsiooni põhjal (30. dets. 1949) pidid teaduskondade laborandid ja preparatorid abistama raamatukogu, igaüks 30 tööpäeva aasta jooksul.² Inventeerima suunati 12 raamatukogutöötajat ning 31 laboranti ja preparatorit.³ Viimased vahetusid tihti, järelikult lisendus muudele raskustele väljaõpetamise probleem.

Alustati arhiivkoguga. Raamatuid tuli maha tõsta kõrgelt riiulitelt, viia neid teise ruumi tolmu puhastamiseks. Täpsustati formate (endise trükipoogna suuruse asemel arvestati nüüd kõrgust sentimeetrites), raskusi tekitas venade raamatute hindamine.

Hiljem tõusis töö tempo ja kvaliteet, sest saadi raha mittekoosseisulise tööjõu rakendamiseks (1954. a. 5000 rbl., 1955. a. ligi 8000 rbl.).

Ümberinventeerimisega jõuti lõpule oktoobris 1957. Selleks ajaks olid inventeeritud kõik enne 1949. a. 31. dets. saabunud raamatud. Viimases järjekorras inventeeriti dissertatsioonid. Selgus, et fondi suurus oli 202 581 tr.-üks. võrre suurem, kui näitasid aruanded.⁴ Seega oli nüüd täpsusta-

² TRÜ TR KO, f. 4, nim. 3, s.-ü. 172, l. 34.

³ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 3, s.-ü. 168, l. 9.

⁴ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 3, s.-ü. 328, l. 8.

tud TRÜ TR raamatuarvade suurus⁵ ja väärtus. Tuleb lisada, et inventeeriti köidetena, kokkuvõtteid aga tehti trükiüksustena (näiteks perioodika puhul). Nii hakati edaspidi statistikat pidama. Järelikult muutusid senised andmed fondi suuruse kohta ka seoses üleminekuga ühelt arvestusüksuselt teisele 1957. a. lõpul.

Ümberinventeerimine küll lõpetati, aga osa järeltöödest jäi pikaks ajaks tegemata (näiteks kadunud raamatute kustutamine kataloogidest). 1950. aastate lõpu aruannetes leiab igal aastal fikseerimist, et tööjõu puudusel ei jõuta fondide võrrelda kataloogidega. Uuemates kogudes seda osaliselt süstematiseeriti. Samuti jäi mõnedes kataloogides täienduselitel kajastamata käsikogu vanema osa tagasi- ja üleviimine arhiivkogusse. Tagajärg on, et praegune lugeja, tellinud kataloogi abil raamatu, jääb sellest mõnel juhul ilma: puudub fondis või on teise kohaviidaga. Osalt on nüüd kataloogid parandatud, mõnes kohas aga on ikka veel endisi kohaviitu ja puuduvate raamatute sisseleideid.

Raamatute säilitustingimused Tartu ülikooli raamatukogus pole olnud lahedad. Juba möödunud sajandil oli päevakorras raamatukogule uue, spetsiaalse hoone püstitamine, sest vanadesse kirikumüüridesse ehitatud maja ei olnud ju algselt peale päris hea, ta oli ainult raamatukoguks kohandatud. Toome hoone oli arvestatud ca 500 000 köite mahutamiseks. Selleni jõuti varsti pärast 1917. aastat. Mõneks ajaks leevendas ruumikitsikust 1927.-1928. a. valminud juurdeehitis, kuid kirjanduse paigutamine jäi ikkagi raamatukogu, eriti hoidlatoimetajate suurimaks mureks.

Vanimast raamatufondist pärinev süstemaatilis-formaadilis-järjenumbriiline paigutusviis, mis on käsikogu kaudu edasi kandunud ka nõukogude kirjanduse ja uuema väliskirjanduse kogudesse, on nii häid kui halbu külgi. Algeks põhjuseks selle kasutuselevõtmisel oli ammune õppejõudude privileeg käia riigilise juures ise raamatuid valimas. Süstemaatiline paigutus nõuab aga palju varuruumi (3 formaati 16 osakonnas, s. o. 48 kohas) ja tekitab pidevalt keerukaid ümbertõstmisi.

1946. aastal asusid kõik raamatukogu vared Toomal, v. a. läbitõõtamata kirjandus.⁶ Hoidlapinda oli siin tolleaegsete

⁵ 1. 01. 1958. a. oli fondide seis 2 248 459 tr.-üks.

⁶ Vt. E. Jaansonini artikkel käesolevas kogumikus.

andmete järgi 2709 m².⁷ Tuleb arvestada, et vanemad hoidlad olid väga kõrged, riiulid samuti (kuni 3,8 m), seega mahtus antud pinnale rohkem raamatuid kui normaalkõrgusega uutes hoidlates (riiuli kõrgus kuni 2,6 m). Sellest hoolimata ei mahtunud raamatud riiulitele, osa neist tuli paigutada põrandale, aknalaudadele, riiulipealsetele.

Lisapinna saamiseks rekonstrueeriti 1962.-1965. a. suur alumise korruse hoidla. Vahelae ehitamisega saadi juurde 511 m² pinda. Tänu sellele ja ka 1956. a. valminud ÕR hoonele saabus raamatukogule lühike ajajärk, kus hoiutingimuste osas oli kõik enam-vähem normaalne. Kirjandus (fondi suurus 1. jaan. 1965 - 2 260 540 tr.-üks.) oli paigutatud loogiliselt, varuruumigi jätkus. Kuna aga raamatute juurdetulek aastas oli ca 50 000 tr.-üks., siis vajab raamatukogu 1200-1500 laudimeetrit varuruumi igal aastal. Ruumivarud olid peagi ammendatud ja nii tuli igal aastal riiuleid tihendada ning leida sisemisi võimalusi uute raamatute paigutamiseks.

Pidevalt juurdetulev kirjandus koormas aastate jooksul Toome maja üle. Esimesed avarii tunnused ilmsid veebruaris 1964. Oli märgata hoone konstruktsioonide vajumist ja nihkumist; laetselad ja kandepostid lõhenesid. Ilmselt rikkus hoone tasakaalu ka alumise korruse ehitustegevus. Kompetentne komisjon tunnistas raamatukogus viibimise ohtlikuks.⁸ Maja oli lugejatele suletud 23. märtsist 1. septembrini 1964. Tuli vähendada ülemiste korruste koormust: osa vanu raamatuid viidi õpperaamatukokku. Ümberehituse ja avarii ajal paigutati ümber 1 620 150 trükiüksust.

Uued praod tekkisid tugitaladesse ja seintesse 1967. a. märtsis. Pärast hoone konstruktsioonide tehnilise seisukorra hindamist komisjoni poolt⁹ ja Ehituste Peainspektsiooni esindaja ettepanekut¹⁰ suleti 28. märtsil ajutiseks kogu idapoolne, puitvahelagedega majsosa. Seega ei saadud enam kasutada lugemissaale, kojulaenutamine toimus riidehoiuruumis.

Et maja koormust veelgi vähendada, otsiti raamatukogule mujal ruume. ENSV Ministrite Nõukogu korraldusega 30. meist

⁷ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 3, s.-ü. 42, l. 2-4.

⁸ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 3, s.-ü. 335a, l. 13.

⁹ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 3, s.-ü. 588, l. 4-5.

¹⁰ Samas, l. 8-9.

1967¹¹ sai raamatukogu enda valdusse raudteetehnikumi ühiselamu Vanemuise tn. 33. Pärast ümberehitust ja remonti viidi sinna ca 325 000 venemat raamatut, mida lugejad seid hakata kasutama 1968. a. algul (fondide osakonna juhataja Ruth Parmas). Seejärel vana osa raamatufondist paiknes nüüd juba kolmes kohas: Toomel, Kingissepa tn. ÕR-s ja Vanemuise tn. filiaalis. Hoidlapinna üldsuurus oli selleks ajaks kasvanud 4969 m²-ni (fondi suurus 1. jaan. 1968 - 2 778 636 tr.-üks.).

1967/68. a. kolimine kõrvaldas avariiohu ainult lühikeseks ajaks. 1972. a. juunis keelas ENSV Kõrgema ja Keskerihariduse Ministeeriumi moodustatud komisjon Toomele ja ka Vanemuise tn. filiaali raamatute juurdepaigutamise (ülekoormus 1,5- kuni 2-kordne).¹² Seda keeldu polnud võimalik kuulda võtta, sest saabuva kirjenduse voolu ei võinud seisma panna. Koostati raamatuvarede paigutamise perspektiivplaan, milles oli arvestatud rektoraadi poolt lubatud ruume Tiigi tn. 78 esimesel korrusel ja keldris (kokku 622 m²). Keldrikorruse saamine aga lükkus 1973. aastasse ebakvaliteetse remondi ja riiulite hilinemise tõttu.

1. märtsil 1974 suleti uuesti,¹³ nüüd juba kolmandat korda, Toome maja idapoolne tiib nii lugejale kui ka töötajale. Koostati evakueerimisplaan. Raamatuvaresid pidi majast veelgi taandama, sest nii lugemissaalid kui ka kataloogid tuli alatiseks paigutada maja läänepoolsesse, ohutusse tiiba. Toomelt viidi Tiigi tn. 78 esimesele korrusele uuem välismaine kirjendus ja sama maja keldrisse vanem osa perioodikast.

Raamatukogu oli suletud kuus kuud. Paigutati ümber 1 060 109 tr.-üks. Selleks kulus 2996 tööpäeva, millest umbes 3% tegid ülikooli kateedrite töötajad (transporttöödel), ülejäänuga pidi toime tulema raamatukogu personal. Vahesel määral sitasid ka üliõpilased, elates maikuust aga polnud see neil võimalik õppetöö pärast.

¹¹ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 3, s.-ü. 588, l. 27.

¹² Samas, l. 62-63.

¹³ TPI ehituskonstruktioonide kateedri esindajate arvamus Toome hoone puitkonstruktioonide tehnilise seisukorra kohta 20.02.1974; ENSV Kõrgema ja Keskerihariduse Ministeeriumi telefonogramm TRÜ rektorile 1.03.1974.

Uuesti avati raamatukogu 1. septembril 1974.¹⁴ Peahoonesse Toomele jäid nüüd ainult kõige liikuvamad ja lugejale vajalikumad fondid ning väike osa väga väärtuslikust ja kasutatavast vanemast kirjandusest - ilukirjandus ja kirjandusteadus.

Raamatukogus võib iga sellist avariiseisukorda võrrelda loodusõnnetusega, kuigi mingit otsust katastroofi pole olnud. Nii oli see 1974. a. ja eelmistel kordadel. Kogu igapäevane tegevus oli häiritud, selle esemel mobiliseerus personal kolimistöödele. Korrusel korrusele, ruumist ruumi ulatusid inimeste rivid, raamatuid anti käest kätte ühe-kahekaupa, et mitte segi ajada järjestust. Kolimistööde organisatooreil tuli ette näha lugematu hulk seiku, et kõik klappiks ruumis ja ajas. Raamatud, mis seni rahulikult riiulitel olid seisnud, pidid taluma mitmeid vintsutusi: paljudest kätest läbikäimine, sisse- ja väljapakkimine, autoveod. Lugejad pidid pool aastat läbi ajama ilma raamatukoguta ning taasavatud kogu kasutada oli juba märksa keerulisem.

Lugejale on aastate jooksul tehtud ümberkorraldused mõjunud mitmesuguselt. Kodanlikul ajal ja pärast sõda toimunud kogude ümberorganiseerimine oli kahtlemata progress, selle eesmärgiks oli ju raamatu kättesaadavamaks tegemine. Tuleb aga arvestada, et iga muudatus raamatute paigutuses ja fondide süsteemis toob kaasa raskema laetavuse, rohkem äraütlosti.

Præguses olukorras, kus raamatukogu kasutusfondid asuvad laisali neljas hoones (Toomel, Vanemuise tn., Kingissepa tn., Tiigi tn.), kataloogid nende kohta aga ainult Toomel, on lugejal raamatu laenamine tülikas ja seganõudev. Peab ta ju enamikul juhtudel raamatule selle asukohta ise järele minema. Iga soovitud teose Toomele toomine eeldaks paremaid transportivõimalusi ja arvukamat tööjõudu. Ka majasiseselt on lugeja tellimuste täitmise aeg pikenenud, sest aktiivsed kogud ei asu enam teeninduspunktide läheduses.

Täpsema informatsiooni andmiseks lugejale raamatu asukohast on enamikus kogudes sisse seatud indikaatorisüsteem. On uuritud raamatukokku komplekteeritud uuema nõukogude kirjanduse vastavust lugejänõudlusele.

¹⁴ ENSV Kõrgema ja Keskerihariduse Ministeeriumi kiri nr. 403/03 - 941 29. 08. 1974.a. TRÜ rektorile.

Viimased kolmkümmend aastat on raamatukogule, eriti aga hoidletöötajatele olnud suurte ja erakorraliste ettevõtmiste aeg: sõjajärgne reevakueeritud kirjanduse kohalesetamine, ligi kaheksa aastat ümberinventseerimist, kolm kolimisperioodi seoses avariilukorraga ja ruumipuudusega. Viimasest annavad ettekujutuse mõned arvud:

	1. I 1945. a.	1. I 1975. a.	Kasv
Hoidlate üldpind m ²	2709	5591	2,1 korda
Fondide suurus	1 001 499 k.	3 264 822 tr.-üks.	3,5 korda

Uus hoone, mis valmib käesolevat viisaastakul, päästab olukorra. Siis saavad TRÜ raamatuvareid oma väärtusele vastavad tingimused: keovad hoiupindade hajusus ja sellega kaasnevad puudused lugejate teenindamisel ning raamatute säilitamisel.

КНИГА В ФОНДЕ

Л. Урба

Резюме

История библиотеки Тартуского университета отражается в развитии системы фондов.

В царское время имелось два фонда: книги и диссертации. В 20-не годы нашего столетия образовали фонд книг на эстонском языке, а также выделили литературу на русском и иностранных языках, посвященную Эстонии и бывшим Прибалтийским губерниям (фонд Эстика). Самостоятельным собранием стали периодические издания.

В 1946 г. был образован фонд учебной литературы, в 1950г. - фонд классиков марксизма-ленинизма и советской литературы. Отдельно разместили новую иностранную литературу и более старую литературу на русском и иностранных языках, изданную до 1917 г.

Большой внутренней работой в послевоенные годы явилась переинвентаризация книг (1950-1957).

Условия хранения в библиотеке никогда не были хорошими. Здание библиотеки было рассчитано только на 500000 томов (таким был фонд около 1917 г.). Рост книжного фонда в послевоенный период был в среднем 50000 печ. ед. в год; стала ощущаться перегрузка. В связи с аварийным состоянием здания, нужно было вывозить из дома большую часть книг. К настоящему времени активные фонды библиотеки находятся в четырех домах, каталоги - только в главном здании.

Данные о росте фонда и площади хранилищ:

	I. I. 1945г.	I. I. 1975г.	Рост
Общая площадь хранилищ в м ²	2709	5591	2,1 раза
Объем фондов томов	1001499	3264822	3,3 раза печ. ед.

RESERV-VAHETUSFOND

E. Jaanson

TRÜ TR reserv-vahetusfond paistab silma teiste Eesti NSV ja paljude NSV Liidu raamatukogude vastavate fondide hulgas nii oma varade suuruse kui ka sisu poolest.

Reservfondi aluseks saanud raamatud koondati põhiliselt pärast Teist maailmasõda, kuid üks osa oli Tartu ülikoolile üle antud juba nõukogude võimu esimestel aastatel (1940-1941) ja Saksa okupatsiooni ajal. Tartu Linna TSN Täitevkomitee korraldusel sai ülikool likvideeritud teaduslike seltside, üliõpilasorganisatsioonide ja mitmesuguste ühingute varad. Neile lisendusi sõjakeerises peremehets jäänud eraisikute, sealhulgas endiste ülikooli õppejõudude raamatukogud. Suur hulk raamatuid pärines kirjastuste ja antikvariaatide ledudest. Ühe osa moodustas ülikooli raamatukogu enda dublettide fond, mis oli rajatud enne 1917. aastat. Ülikooli töö ümberkorraldamisel uutele, nõukogulikele alustele kõrvaldati ka teedritest, instituutidest, seminaridest, kliinikutest ja teistest allüksustest mittevajalikuks osutunud kirjandus, millest üks osa anti raamatukogu hooldada.

Sel teel kogunenud raamatuid arvati 1949. aastal¹ olevat umbkaudu 400 000 tr.-üks.

Raske oli leida raamatutele sobivaid ruume, sest Tartu linna hoonestus sai Teises maailmasõjas palju kannatada. Uue nõukogude kirjanduse juurdevool põhikogusse, vajadus vabastada raamatutest hõivatud ruume ülikoolile õppetööks ja ühiselamuks, aga ka kohati viletsad hoiuolud sundisid läbitöötamata raamatuvaresid vedama mitu korda ühest kohast teise. Esialgu paiknesid raamatud mitmes jaos ja mitmes kohas: Aia tn. 21 keldris, Vallikraavi tn. 9, endises ülikooli kirikus,

¹ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 3, s.-ü. 139a, l. 1.

Toome raamatukogus. 1951. aastaks koondati kõne all olevad trükised Tiigi tn. 78 asunud üliõpilasühiselamu kahte keldrisse, kus varem oli hoitud üht osa korrastamata kogust. Äärmiselt halvad hoiutingimused, ruumikitsikus ja riiulite puudumine kahjustasid tugevasti raamatuid ja raskendasid nende läbitöötamist. 1956. aastal avanes võimalus viia suurem osa raamatutest (198 000 tr.-üks.) äsja valminud ÕR alumise korruse hoidlasse, ülejäänud osa (67 000 tr.-üks.) aga paigutati 1958. aastal ühte ülikooli peahoone keldritest. Eesti-keelne kirjandus (3000 tr.-üks.) jäi Toomele. Kuigi ülikooli peahoone keldrites oli ruumikitsikuse tõttu juurdepääs raamatutele raske, näis, et on leitud enam-vähem sobivad hoiuruumid. Sellega ei olnud aga raamatute rändamine Tartu linnas veel lõppenud. Varsti oldi sunnitud ÕR ruumid vabastama põhifondile, ümberpaigutamist vajassid ka trükised ülikooli peahoone keldris. 1964. aastal leidis reservfond endale asupaiga Sõbra tn. 18-a, Aleksander Nevski kirikus, kus põhiosa raamatuid asub ka praegu. Kirikusse ehitati vahelagi ja paigaldati riiulid. Kahjuks ei leitud võimalust uut küttesüsteemi rajada (vanade ahjude kütmine oli vastuolus tuletõrje eeskirjadega) ja täielikku elektrivalgustust sisse seada. Nimetatud puudused annavad ennast teravalt tunda käesoleva ajeni: aasta ringi kütmata hoiuruumi mikrokliima kahjustab raamatuid ja teeb võimatuks nende läbitöötamise kohapeal.

Esimesil sõjajärgsel aastail käis raamatukogule üle jõu korrastada tema valdusse antud varasid. Kuid juba 1949. aastal tuli NSV Liidu kõrgema hariduse ministri korralduse kohaselt asude kiiresti raamatuid arvele võtma. 1950. aastal alustatigi ettevalmistustöödega: raamatud sorteeriti keelte kaupa (eesti-, vene- ja võõrkeelsed) ja eraldati pseudoteaduslikud, vananenud ja defektsed eksemplarid. Ülikooli rektori poolt nimetatud 7-liikmeline komisjon parteiorganisiooni, ametiühingu, õppejõudude ja raamatukogu esindajatest tunnistas makulatuurseks 61 200 raamatut ja perioodikaväljannet.

Raamatuid arvele võtma asuti 1952. aastal. Individuaalarvestust teostati kirjutusmasinal, osaliselt käsitsi. Inventarimistike esimene eksemplar köideti inventariramatuteks, teine eksemplar lõigati kirjete kaupa ribadeks ja kleebiti pabersedelitele ning nendest moodustati hiljem alfaabeetiline

kartoteek.

Tõsiseid raskusi põhjustas tööjõu nappus. Kõikide arvelevõtmise küsimustega tegeles fondide säilitamissektor, koosseisus neli inimest. Korrastamata kogu inventeerimisel tuli kasutada ülikooli laborantide ja preparatorite, üliõpilaste ja õppejõudude abi, kes tegidki peamise osa tööst. Nende tööle rakendamine, instrueerimine ja kontroll lasus raamatukogu töötajate õlgadel, kes olid samaaegselt seotud põhifondi ümberinventeerimisega ja fondide seadmisega nõukoguliku süsteemi järgi.

Kui asuti inventarinimestikke redigeerima, ilmses, et vilumatud ja sageli keeli mittetundvad sbilised olid teinud palju elementaarseid vigu. Valesti ja puudulikult koostatud raamatukirjed sundisid loobuma süstemaatilisest kartoteegist, mille koostamist oli esialgu planeeritud. Samal põhjusel ebaõnnestus 1966. a. katse süstematiseerida elektronarvutusmasina abil reservfondi kartoteeki.²

Korrastamata fondi valdava osa inventeerimine aastail 1952-1954 tähistas iseseisva reservfondi loomist. Seisuga 1. november 1957 võeti reservfond raamatukogu üldbilensile, trükiüksusi - 268 291.

Ka järgmistel aastatel lisandus reservfondi raamatuid: korrastamata kogust järelejäänud osa, ülikooli ellasutustelt üleantud ja põhifondist kustutatud kirjandus (keskmiselt 10 000 - 20 000 tr.-üks. aastas). Sel ajal suunati reservfondi raamatuid valikute, mis-risustes kogu väheväärtusliku kirjandusega. Hakati üldse kahtlema fondi sisulises väärtuses ja tehti ettepanekuid selle likvideerimiseks kiirendatud korras. 1968. aastaks saavutas reservfond oma maksimumsuuruse (368 674 tr.-üks.). Seejärel algas fondi järkjärguline vähenemine, mis oli põhjustatud ühelt poolt tema intensiivsemast läbitöötamisest, teiselt poolt juurdetuleva kirjanduse rangelgemast valikust.

Paralleelselt raamatute inventeerimisega aastail 1953-1954 hakati reservfondi kohta alfabeetilist kartoteeki koostama eespool kirjeldatud viisil saadud kirjetega sedelitest. 1953. aastaks valmis kartoteegi venekeelne osa. 1956. aastal

² U. Tõnnov. Eksperiment "Ural-4" abil vahetusnimestike koostamiseks. 1966. Käsikiri TRÜ Teaduslikus Raamatukogus.

lõpetati kõige suurem, võrkeelne osa ja 1960. aastal eestikeelne osa. Kartoteeki täiendati 1967. aastani, millal lõpetati reservfondi inventeerimine. Samal aastal hakati vastu võtma sinult põhifondiga eelnevalt võrreldud kirjandust, mis moodustas omaette kogu - vahetusfondi. Sinna suunati ka see osa reservfondi kirjandusest, mida põhifond ei vejanud. Siitpeale võib rääkida reserv-vahetusfondist, mis koosneb põhifondiga võrdlemata osast - reservfondist ja vahetuseks kasutatavast osast - vahetusfondist.

Samasegelselt raamatute arvelevõtmisega toimus raamatukogu kasutusfondide järekomplekteerimine. Aastail 1952-1956 inventeeriti põhifondi hulk seal puuduvat kirjandust: 25 642 tr.-üks. raamatuid ja 127 890 tr.-üks. perioodikat. Järgmistel aastatel see töö vähenes, muutudes kohati juhuslikuks. Sellel ajajärgul pandi alus ka teisele olulisele töösuunale - kodu- ja välismaisele vahetusele põhifondi dublettide alusel. Mainida tuleks ka kasutusfondides puuduva kirjanduse laenutamist lugejatele.

Lähem tutvumine reservfondiga näitab, et lisaks põhifondi ülesantud raamatutele sisaldub seal veel praegugi suurel hulgal väärtuslikku kirjandust. Ülekaalus on teaduslikud väljaanded (dissertatsioonid, monograafiad, perioodikaväljaanded, artiklite äratrükid). Esindatud on kõik teadusala peale tehniliste. Võrkeelset kirjandust on umbes 75%, sealhulgas ensmuses 19. saj. ja 20. saj. alguse saksa keelseid väljaanded. Leidub ka inglise-, prantsuse-, ladina-, kreeka-, heebrea- ja muukeelseid raamatuid. Veerandi fondist moodustab venekeelne kirjandus, eestikeelseid raamatuid on vähe (enamik on juba üle antud põhifondi). Kogus leidub ajaloolise väärtusega allikmaterjale, hulgaliselt Baltica kirjandust, 17. ja 18. saj. Lääne-Euroopa trükiseid ja rariteete. Testud määril sisaldab fond ka vananenud ja väheväärtuslikku kirjandust.

Soses raamatukogu struktuuri muutusega 1958. aastal läks reservfond üle komplekteerimisosakonna vahetussektori alluvusse, kus selle tööga hakkas tegelema kaks töötajat. Päevakorraks kerkis küsimus, kuidas aktiveerida reservfondiga tehtavat tööd. 1960. aastal esitas vahetussektori juha-

taja K. Sarv põhjaliku analüüsi³ seni tehtud tööst ning kavandas töö suunad ja meetodid. Suures osas jäid need ettepanekud siiski ellu rakendamata, sest niigi vähest tööjõudu kasutati osakonnas sageli muudeks, hädavajalikumateks töödeks.

1969. aasta lõpus loodi iseseisev reserv-vahetusfondi osakond, mille juhatajaks sai U. Tõnnov. Esialgne kolmeliikmeline koosseis on käesolevaks ajaks kaavanud seitsme töötajani. 1970. aastal töötati välja osakonna põhimäärus ja täpsustati töösuunad, millest on kinni peetud käesoleva ajani.

Oma põhiülesannet näeb osakond reservfondi sisulises läbitöötamises, mille tulemusena põhifondis puuduvad või eba piisavas eksemplaarsuses olevad väljaanded antakse sinna üle ja nad muutuvad kergesti kättesaadavaks lugejatele. Aastail 1970-1976 suunati põhikogu täienduseks 13 955 tr.-üks. vanaemat kirjendust, mille hulgas leidis ka rariteete, 16.-18. sajandi Lääne-Euroopa väljaandeid, ellikmaterjalide publikatsioone, teatmeteoseid ja hulgaliselt Baltica kirjendust. Näitena võiks nimetada H. Stephanuse "Thesaurus linguae Graecae" (1572), 20-köitelist "Theatrum Europaeum" (1662-1734), J. H. Zedleri 64-köitelist "Grosses vollständiges Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Künste ..." (1732-1750), 30-köitelist "Dictionnaire universel des sciences moral, economique, politique et diplomatique ..." (1777-1783).

Teine oluline tööloik osakonnas on kodu- ja välismaine raamatuvahetus. Põhifondile mittevajalikuks osutunud raamatud, millest on moodustatud vahetusfond, kirjeldatakse alfa-beetilises ja süstemaatilises kartoteegis. Vahetusfondis leiduvast kirjandusest informeeritakse järjekindlalt teisi raamatukogusid pekkumisnimestike kaudu, mida koostatakse lähtudes väljaannete temastikast, laadist, keelest jm. NSV Liidu piires esedetakse kirjandust sellest huvitatud raamatukogudele, muuseumidele jt. kultuuriasutustele vahetuse või tasuta üleandmise korras.⁴ Sel teel osutatakse tänuväärt abi

³ Käesoleva ülevaate koostamisel on kasutatud andmeid K. Sarve artiklist "TRÜ Teadusliku Raamatukogu reservfondi areng ja perspektiivid", 1960. Käsikiri TRÜ Teaduslikus Raamatukogus.

⁴ Raamatute tasuta üleandmine toimub vastavalt NSV Liidu Ministrite Nõukogu määrusele 5. jaan. 1959 "Об использовании книжных фондов библиотек."

vastasutatud või erialaste raamatukogude komplekteerimisel. Aastail 1970-1976 anti NSV Liidu, sealhulgas ka Eesti NSV raamatukogudele kokku 20 650 tr.-üks. Suurima saadetise, 10 519 tr.-üks. võrkeelseid meditsiiniajakirju sai Vilniuse RÜ Teaduslik Raamatukogu 1970. aastal. Üldbioloogia-, ihtüoloogia- ja hüdrobioloogiaalaseid väljaandeid (1320 tr.-üks.) anti 1976. aastal Kuibõševi kalendusinstituudile.

Ka mitmed välismaa raamatukogud ja firmad on huvitatud reserv-vahetusfondis leiduvatest trükistest. Juba 1962. aastal saadeti välisvahetuse korras teele 217 eksemplari venekeelseid raamatuid. Vanema kirjanduse baasil loodi 1966. aastal vahetussidemed firmadega Kubon & Sagner (SfV) ja Davies & Co (Kanada). Esitades järjekindlalt pakkumisi ja rahuldades vahetuspartnerite soove, koostöös komplekteerimisosakonna välisvahetussektoriga aitab osakond suurel määral kaasa raamatukogu varustamisele kaasaegse kirjandusega. Aastail 1970-1976 saadeti SfV-sse, Inglismaale, USA-sse jm. 5409 raamatut ja perioodikaväljaannet. 1976. aastal aktiveerusid suhted USA ülikoolide raamatukogudega, kes valisid 465 tr.-üks. raamatuid eelmisel aastal koostatud pakkumismimestikust.⁵

Reservfondi läbitöötamisel eraldub kirjandust, mille eksemplaarsus põhifondis vastab käesoleval ajal kehtivetele komplekteerimise põhimõtetele, kuid mida tulevikus võib vaja minna põhifondi täiendamiseks raamatute hävimise, kulumise, kadumise ja ebapiisava eksemplaarsuse korral. Need raamatud moodustavad reserv-vahetusfondi omaette osa - varufondi. Varufond rajati 1972. aastal, tema kohta peetakse iseseisvat kartoteeki.

Peale eelnimetatud tööde puhastatakse kogu järjekindlalt väärtusetutest ja kasutuskõlbmatutest eksemplaridest.

Kuigi eespool kirjeldatu tulemusena on reserv-vahetusfond aasta-aastalt kahanenud, sisaldab ta ikkagi veel ligi 340 000 tr.-üks. raamatuid ja perioodikaväljaandeid. Ees seisab suur töö fondi sisu avamisel ja kättesaadavaks tegemisel lugejatele ühel või teisel viisil.

⁵Список дублетной литературы Научной библиотеки ТГУ, предлагаемой по книгообмену. Гарту, 1975.

Pidevast kokkupuutest vana raamatuga kaasvas välja huvitav üritus, mille initsiaatorid olid reserv-vahetusfondi töötajad. Eesmärgil välja selgitada TRÜ TR fondide päritolu, hakati registreerima omanikumärkidega (ekaliibriste või autograafidega) varustatud raamatuid. Uurijategrupp, mille aktiivsemad liikmed olid U. Tõnnov, E. Valk-Falk, K. Jentson, K. Schmidt, V. Hiir, N. Vorobjova, E. Jaanson, tegi kindlaks, et ülikooli raamatukogus on hulgaliselt köiteid omaaegsetest kuulsatest kogudest ja erakollektsioonidest. Leiti palju tuntud kultuuritegelaste ja ajalukku läinud isikute omanikumärgiga raamatuid. Palju ekaliibristega köiteid tuli ilmsiks reservfondist. Uurimistöö tulemustest räägiti raamatukogu 5. teaduslikul konverentsil⁶ ja ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumis,⁷ anti välja annoteeritud valimik 16.-20. sajandi ekaliibristest,⁸ korraldati ulatuslik näitus (248 eksponaati), esineti televisioonis ja ajakirjanduses.⁹

⁶ U. Tõnnov. Omanikumärgiga köited TRÜ Teaduslikus Raamatukogus. TRÜ Teadusliku Raamatukogu 5. teadusliku konverentsi materjalid. Trt., 1972, lk. 14-18.

⁷ K. Jentson. Besti päritoluga omanikumärgid TRÜ Teadusliku Raamatukogu raamatutes. - VI eesti raamatuteaduse konverents. Trt., 1973, lk. 25-27.

⁸ Ekaliibris TRÜ Teaduslikus Raamatukogus. 1. Koost. E. Jaanson. Trt., 1975. 68 lk.

⁹ U. Tõnnov. Ekaliibriste näitus Toome raamatukogus. - Tartu Riiklik Ülikool 11. 05. 1973; E. Jaanson. Ekaliibris jutustab. - Sirp ja Vasar 10. 08. 1973.

РЕЗЕРВНО-ОБМЕННЫЙ ФОНД

Э.Яансон

Резюме

Основой резервно-обменного фонда послужили книги, переданные в библиотеку ТГУ в послевоенный период, в количестве примерно 400000 печ. ед. Основная часть работы по инвентаризации и каталогизации книг проведена в 1952-1957 гг. В результате этой работы образовался резервный фонд, не сверенный с основным фондом библиотеки. Фонд содержит книги и периодические издания преимущественно XIX и начала XX века. 75% изданий - на иностранном языке, 25% - на русском. В 1969 году был создан отдел резервно-обменного фонда. Главной задачей отдела является пополнение основного фонда. Литература, не нужная библиотеке, отделяется в обменный фонд, на основе которого ведется отечественный и международный книгообмен. Отдел информирует другие библиотеки о содержании обменного фонда через списки дублетной литературы. В настоящее время резервно-обменный фонд содержит 340000 печ. ед.

HÜGIEENI- JA RESTAUREERIMISTÖÖ

L. Noodla

Tartu Ülikooli raamatukogus oli raamat nõukogude korra taaskontrollimise ajaks läbi teinud rea katsumusi. Poolteise saajandi sisse mahtusid kahe sõja evakuatsioonid. Kohased polnud hoidlaruumid (paksude kivimüüridega, halvasti või üldse mitte ventileeritavad, kas aasta ringi või suvel kütmata). Ruumikitsikus tingis riulite tihedust, aegedasi ümbertõstmisi. Vähem kasutatavates hoidlates kattis raamatuid paks tõlmakord. Paratamatult soodustasid sellised olud raamatutes kui orgaanilises materjalis hallituse tekkimist.

Kui muud pakilisemad sõjajärgsed tõõd olid tehtud, saadi 1949. a. seaga tähelepanu pöörata ka raamatu olukorrale. 1949. a. lõpul kutsusid raamatukogu töötajad kokku komisjoni, kes andis soovitusi õhuniiskuse kontrolliks ja hallituse tõrjeks. 1950. aastatel saadi hankida mõni psühromeeter ning hakati hoidlates õhuniiskust jälgima. 1956. a. algusest seati sisse igakuused sanitaarpäevad, mil raamatukoguhoidjad eemaldasid raamatutes leiduvaid hallituspesi formaliinis niisutatud vatitampoonidega. Kuigi tõõsse lülitus kogu kollektiiv, oli sanitaarpäevade tõõhusus väike, sest kõite seljas arenevale hallitusele pindpuhastus ei mõjunud. Kasvas vajadus spetsiaalse tõõgrupi järele, kes regulaarselt tegeleks raamatute hügieeni ja restaureerimisega.

1957. a. saadi lõpuks üks restaureatori ja kaks kõitja kohta. Kuid hügieenitõõ jätkus endiselt sanitaarpäevade korras.

Restaureatorina asus tõõle Liidis Noodla, kellel oli juba mõningaid kogemusi sellel alal. Pärast hädvajalike tõõvahendite (altvalgustusega tõõlaud, tõõbekapp, lahtiste raamidega kapp paberilehtede kuivatamiseks, desinfectsioonikast) soetamist sai juba hakata restaureerima. Senituntud meetoditega (tühikute käsitsi täitmine ja läbipaistva paberiga katmine) ei olnud võimalik eemaldada iga liiki kahjustusi. Nii

jäid tugevasti pehastunud ja putuksõbeasukudega pabermaterjalid esialgu restaureerimata. Idee nende parandamiseks valamismeetodil saadi paberitööstusest ja Saltõkov-Štšedrini nim. raamatukogu restaureatorite artiklist. 1962. a. valmis aparaat, millega restaureeriti valamismeetodil hallitussentest ja putukatest tugevasti kahjustatud mahukas 18. saj. käsikiri (S. Westringi sõnaraamat). Seega oli kasutusele võetud uus meetod (Nõukogude Liidus teisena), mis osutus otstarbekaks ja on tänaseni jäänud paberi restaureerimisel põhiliseks. Valamisemeetod seisneb selles, et aparadi abil täidetakse puuduvad leheosad jahvatatud pabermassiga. Valamisaparati on kasutatud ka sobivas paksuses ja toonis paranduspaberi valmistamiseks.

Pingeline tööperiood oli 1965. a. talvel pärast Ülikooli peahoone põlemist. Tuli päästa tulest ja veest kahjustatud ajaloo-keeleteaduskonna raamatukogu varad. Märgunud raamatuid kuivatama organiseeriti üliõpilastest töörühmad. Et kivi korruga kuivatada ei suudetud, külmutati märjad raamatud edasise rikkemise ärahoidmiseks. Neid sulatati väikestes kogustes vahetult enne kuivatamist ning restaureerimist ja konserveerimist. Sõestunud lehti parandati pikakulise paberiga.

Loodud majandusbass võimaldas juba rshuldavalt restaureerida. Puudus aga süstemaatiline ja teadlik hügieenitöö.

Spetsiaalse hügieenigrupi vajadus oli edasilükkamatu, direktor L. Peep asuski sihikindlalt selleks koosseisu taotlema. Teiste raamatukogude vastavatest spetsialistidest moodustatud komisjoni ettepanekul ja Ülikooli juhtkonna toetusel saadi 1966. a. 16. kohta. Nüüd moodustus juba hügieeni- ja restaureerimissektor. 1. juulist töötab püsiv hügieenigrupp, koosseisus 8 hügieenisti-desinfektorit ja juhendajaks restaureator-bioloog. Restaureatoreid sai nüüd kokku kolm.

Sellega oli TR-s alus pandud järjekindlale raamatuhügieenitööle ja loodud võimalus laiendada konserveerimis- ja restaureerimistegevust. Algas uus periood. Raamatuhügieenitööd hakkas energiliselt organiseerima 1966. a. mais tööle tulnud bioloog Elli Kool. Alustati raamatute plaanipärasest puhastamist tolmust ja hallitussentest nakatunud kittede desinfitseeriti tömbekapis. Pikki aastaid kasutatud antiseptikum formaliin osutus mittesobivaks: kahjustab nahkkõiteid, vesilahusena viib palju niiskust raamatusse (sellega aktiveerib

hallitust), kinnistab peberile mustust ja rikub värve. Võeti kasutusse tümool, mis ei kahjusta nahka ja piirituslahusena on sobiv käsitsitõõs. Paralleelselt hallitusega tuli võidelda ka raamatukahjurite vastu, eriti Sõbra tänava hoidlas 1970/71. Otsingud jätkusid uue, veel mõjuvama antiseptikumi leidmiseks, mis toimiks nii fungitsiidse kui ka insektitsiidse. Kirjanduse andmetel osutus selleks etüleenoksiid. Tema pauduseks on aga suur tuleohtlikkus, mistõttu saab teda kasutada vaid erisiseseadete olemasolul.

Pesle antiseptikumidega puhastamise kiiritati ruumide seinu ja inventari bakteritsiidsete ja ultraviolettkiirguslampidega.

Pika ja vise töö tulemusena vähenes hallitusnähtude ja putukkahjurite tuld. Ajuti puhkes aga uuesti. Seda põhjustasid Toome raamatukogu avariseisukordadest tingitult raamatute ümberpaigutamised ÕR-sse, hiljem Tiigi 78 keldritesse, Sõbra tänava kütmata hoidlast riknenud raamatute toomine raamatukogu teistesse hoonetesse. Hoiurežiimist kõrvalakaldumisel aktiveeruvad hallitusseente eosed, mis taluvad nii kõrgeid kui ka madalaid temperatuure ja püsivad eluvõimelistena kuni 20 aastat.

Hallituse pidurdamiseks püüti ka hoidlate hoiutingimusi parandada. Paigeldati ventilaatoreid ja nõuti valgustite otsterbekamat paigutamist (et need ei kuumutaks raamatuid). Lõunapoolsete akende katmisega vähendati päevavalguse kahjustavat toimet. Nõuti ruumide kütmist suviti. Koostati juhend raamatute puhastajale ja ka koristajale. Hügieeninõuete täitmise vajadust selgitati kõigile raamatukogutöötajale. Täitmist kontrolliti.

Ventilaatoreid ei saadud paigaldada ega tolmuimejaid kasutada keugeltki kõikides hoidlates - põhjuseks oli vana-
nenud elektrijuhtmestik. Nii jäi peamiseks tolmust puhastamise viisiks endiselt käsitsitõõs tolmulapi ja antiseptikumis määsutatud tempooniga. Pideva hoiurežiimi jälgimise ning eelnimetatud abinõude ja vahendite rakendamisega suudeti raamatute seisukorda mõnevõrra parandada.

1969. a. alustati ka nahkköidete massilist pehendamist. Rakendati praktikasse taimpargi ja valge naha pehendamise tehnoloogia (V. Nageli ja E. Valk-Palgu eestvõttel). Juba esimesel aastal pehendati üle 29 000 köite. Sellele tööle

rakendati kaks hügienisti, kusjuures ühe töötaja keskmine jõudlus oli 20 000 köidet aastas.

Kümne aasta töö näitas, et praegustes tingimustes hallitushoolduslikult likvideerida ei ole võimalik. Aitab ainult pidev valvsus ja süstemaatiline töö.

Vähepeal oli edenenud konserveerimis- ja restaureerimistöö. 1966. a. asus tööle teise paberirestaureatorina Aime Espenberg. Üsna pea spetsialiseerus ta graafika restaureerimisele. TRÜ TR-le kuulub rikkalik kogu gravüüre (ligi 8000 üksust) ja eksliibriseid (ca 2000). Varem restaureeriti gravüüre ja teisi TRÜ TR-le kuuluvasid kunstiteoseid NSV Liidu restaureerimiskeskustes. Töö läks maksma tuhandeid. Nüüd asuti restaureerima kohapeal. Esimesed restaureeritud graafilised lehed eksponeeriti 1968. a. raamatukogu IV teaduskonverentsil. Järgnesid A. Düreri 500 a. juubeli näitus 1971. a., inglise 18. saj. graafika 1974. a. ja Madalmaade 16.-17. saj. graafika 1976. a. Kõigil nendel näitustel eksponeeritud graafika oli restaureeritud ja korrastatud meie kollektiivis A. Espenbergi juhtimisel.

Raamatu nahkköite restaureerimine algas 1966. a. sügisel, mil tööle tuli Virve Nagel. Kunstifondis omandatud vilumus ja teadmised sitasid kaasa raamatukogu teimpark- ja pärgamentköidete restaureerimisel.

1967. a. asus hügieeni- ja restaureerimissektori juhatajaks tarbekunstnik Endel Valk-Falk, kes juba Kunstiinstituudis õppides oli huvitunud vanadest köidetest ja nende dekoreerimisest. E. Valk-Falk lähtus töö organiseerimisel raamatust kui mitmetahulise kultuuriloolisest nähtusest. Restaureerijate töös tagab edu raamatu arengu kõigi tšakude tundmine ja uurimine. Ainult erinevatest spetsialistidest koosnev kollektiiv (bioloogid, keemikud, kunstiajaloolased, kunstnikud) suudab restaureerida hästi. Selliselt komplekteeritud kollektiiv on suuteline leidma iga kahjustuse puhul kõige sobivama restaureerimismooduse. Unikaalsete köidete restaureerimisel tuleb säilitada nende omapära, mis seab võimalikuks ainult praktilise töö seostamisel teadusliku uurimisega. Osakonna töö rõhk jäi ikkagi konserveerimisele (pehmemdamine, desinfitseerimine jne.).

1967. a. jaotusid sektori 16 kohta järgmiselt: 8 hügienisti ja nende juhendaja bioloog, 2 paberirestaureatorit, 1 keemik, 1 köiterestaureator, 2 köitjat ja sektori juhataja.

1. juulist 1970 moodustati sektorist iseseisev osakond.

Restaureerimise edasise väljaarendamise võimalus avanes 1971. a. Seoses Sõbra tänava raamatute halva seisukorraga anti osakonnale kohti juurde. Paberirestaureerijate arv suurenes neljale. See võimaldas tööd laiendada. Peale trükiste, käsikirjade ja graafika asuti ka keerte ja pitsereid restaureerima.

Kõite restaureerimisel avanes nüüd võimalus spetsialiseeruda poolnahk- ja paberköidetele ning hiljem ka tekstiilkõitele. Oluline on tunda kõiki kaitmisviise ja restaureerida selliselt, et säiliksid ümblemisviisi eripära, kaitmed, kaptaalid, kaante ja raamatuploki ühendamise erinevused, kaane ja tema katte materjalid ning köitenaha dekoor kõigi kõite kaunistusdetailidega. Kõigi vajalike materjalide ettevalmistamine nõuab oskuslikku lähenemist, et lõpptulemus mõjuks esteetilise tervikuna.

1973. aastaks oli osakonnas juba 23 inimest. Koosseisu suurendamine nõudis ka avaramaid ruume ja rohkem töövahendeid. Kui paberi restaureerimist oli 1957. a. slustatud ÕR ühes tillukeses toas, siis 17 inimest vajab normaalseks tööks juba hoopis suuremaid ruume ja laiemat materiaalselt baasi. Raamatukogu hoonete laialipaisatuse tõttu oli tööd organiseerida raske. Ka restaureerimistöö väljaarendamine eri ruundades nõudis eri ruume (töö-, pesu- ja värvimisruumid). Aitas raamatukogu juhtkonna mõistev suhtumine noore osakonna väljaarendamisse. Peale hea organiseerimise soodustas materiaalse baasi rajamist kuulumine Ülikooliperre: eksperimentaal- ja teised töökojad abistasid ruumide ja seadmete väljaehitamisel ja valmistamisel, Ülikooli varustusosakond aitas muretseda materjale, kemikaale, inventari. Suurendati kõitekoja võimsust (elektrilõikusmasin, papikäärid, press). Eelmistest sajaditist pärit kõiteid lubati parandada vaid taimsete ja loomsete liimidega (masstöö sünteetilise liimiga). 1968. a. slustas M. Bender (hiljem Aluma) keemialaboratooriumi sisustamist. Versti organiseeriti fotolaboratoorium. Aastate jooksul täienes aparatuur ja suurenes vilumus. Fotod restaureeritud tödest on nõuetekohased.

Tegelik töö hakkas nüüd toimuma viisil, kus igapäevaste praktiliste ülesannete kõrval oli igal restaureatoril veel probleemülesanne, mille lahendamiseks tuli läbi töötada eri-

alast kirjandust ja teha katseid. Mii uuris paberchromatograafia ja elektroforeesi kasutamise võimalusi, tintide ja teiste pigmentide kahjustuste eemaldamist M. Alumaa. Pabermassiga restaureerimisel hakkas L. Noodla 1968. a. proovima taimsete värvide kasutamist pabermassi toonimisel. 1973. a. asus te uurima ja töös rakendama pitserite konserveerimist käsikirjadel. A. Espenberg katsetas pehastunud paberi tugevdamist uuel meetodil ning dubleerimist kondensaator-, maasi- ja pikakiulise paberiga. V. Nagel uuris vanu köitmisviise, katsetas mitmesuguseid emulsioone ja kreeme haprate nahkade ja pärgamendi pehmemdamisel. E. Valk-Falk uuris neil aastatel vene raamatu ja nahkköite ajalugu, vanu nahaparkimisviise, nahkköiteid ja kaunistustehnikaid, puitkaanelisi köiteid ja metallkaunistusi. V. Kasumets süvenes dekoratiivpaberite valmistamisse poolnahkköidete restaureerimisel. Raamatute säilitamise režiimi, kahjuresid ja nende tõrjet käsitles E. Kool oma artiklreis. Saadud teadmisi rekendati esialgu lihtsamate, hiljem keerukamate tööde juures. Õnnestumised andsid kindluse asuda päris vanade trükiste ja käsikirjade ning unikaalsete köidete restaureerimisele. Töö käigus pöörduiti vajaduse korral ka teiste spetsialistide poole. Kasutati ülikooli teadlaste, eriti dots. T. Ilometsa lahkete abi, Kirjandusmuuseumi keemiku S. Kaseoru ja Etnograafismuuseumist L. Konsini ja A. Kärbo teadmisi.

E. Valk-Falgu eestvedamisel hakati peatselt oma teadmisi ja kogemusi jagama ka teistele. TR teaduskonverentsidel 1968., 1972., 1974. a. sisustasid ühe päeva restauraatorite ettekanded. TR muude väljaannete kõrvale astus 1969. a. uus sari "Raamat - seg - restaureerimine". 1971. a. ilmus sellest teine ja 1976. a. kolmas köide, sisaldades juba spetsiaalsemaid uurimusi.

Restaureeritud kultuuri- ja kunstiväärtusi eksponeeriti esmakordselt vabariiklikul restaureerimisnäitusel Tartus 1971. a. ja Tallinnas 1972. a. 1976. a. esines TRÜ TR restaureerimisosakond ulatusliku väljapanekuga teisel vabariiklikul restaureerimisnäitusel Tartu Kunstimuuseumis ja 1977. a. mais Tallinnas Kiek in de Kökis. Anti välja näituste kataloogid.¹

¹ Ennistatud kultuuriväärtusi. Koost. E. Valk-Falk. Trt., 1971; Ennistatud kultuuriväärtusi. Koost. R. Laanmaa. Trt., 1976.

Kõhtib kord, et kultuuriväärtusi, sealhulgas ka raamatuid, eriti aga haruldusi, võivad restaureerida spetsialistid, kelle oskusi ja võimeid on kontrollinud NSVL Kultuuriministeeriumi juures töötav atesteerimiskomisjon. See organ tutvub põhjalikult iga restauraatori töödega ja annab nende põhjal, arvestades ka tööstesži, kategooria - kolmanda, teise, esimese või kõrgema. Esimene atesteerimine toimus 1970.a. Ettevalmistused selleks algasid juba varakult, sest palju seega võttis dokumentatsiooni vormistamine. Paberi alal anti L. Noodlale kõrgem ja A. Espenbergile II kategooria, nahkkõidete alal V. Nagelile I kategooria. Atesteeritutel on õigus välja õpetada restauraatoreid nii vabariigis kui ka väljaspool. See tunnustus innustas ja kinnitas, et valitud töösuund on õige. Avenes võimalus täita ka teiste asutuste lepingulisi tellimusi.

Restauraatoreid ühendab ENSV Ehitustööstuse Teaduslik-Tehnilise Ühingu restauraatorite sektsioon, kes korraldab ülevabariigilisi seminar-nõupidamisi ja väljasõite restaureeritavate arhitektuurimälestiste juurde. Seminaridel on käsitletud uusi restaureerimismeetodeid ja kasutatavate kemikaalide mõju inimorganismile, puidu ja väärismetalli konserveerimist ja restaureerimist. Naha ja pärgamendi konserveerimise seminaril 1976. a. olid huvitavad ettekanded TR restauraatoritelt.²

Restaureerimistöõ algastal toimus kohapealse väljaõppe kõrval väljaõpe Nõukogude Liidu restaureerimiskeskustes (Riikliku Ermiteaži graafika restaureerimise töökoda, M. J. Saltõkov-Štšedrini nim. Riikliku Aveliku Raamatukogu hügieeni- ja restaureerimisosakond jt.). Kõite restaureerimisel tuli ise katsetada ja kirjandusele toetudes leida sobivad tööviisid ja -meetodid; aitas ka kirjavahetus välismaaga. Et kõrgharidusega restaureerijate vajadus muutus järjest teravamaks, taotleti nende ettevalmistamist TRÜ ajaloo-keeleteaduskonna juures. Praktika oleks korraldatud TRÜ TR hügieeni ja restaureerimise osakonnas. Kahjuks see soikus, sest eestvedaja E. Valk-Palk kutsuti Tallinna organiseerima Kunsti-

² М.Либлик. Место капталей в технике переплета. - Актуальные проблемы консервации и реставрации кожи и пергамента. Тарту, 1976, с.18-19; В.Нгель. Об элементах украшения переплетов и способах их выполнения. - Там же, с.16-17.

muuseumi juurde vabariigi restaureerimiskeskust. Praktilise väljaõppe on meilt viimase kümne aasta jooksul ega saanud paljud väljastpoolt ja ka koduvabariigist.

Paberi restaureerimine valamisaparaadiga, samuti pabermassi toonimine taimsete värvidega on järgijaid leidnud. TRÜ eksperimentaaltöökohas valmistatud valamisaparaadiga töötab ka Kirjandusmuuseum ja Vilniuse RÜ Teaduslik Raamatukogu. Kõite restaureerimisel oleme kujunenud NSV Liidus väljaõppekeskuseks. Siin on täiendanud oma teadmisi Vilniuse, Leningradi, Moskva, Tbilisi ja ka meie vabariigi restauraatorid. Aastatega kasvab vilumus ja täiustusi töövahendid. Kollektiiv on võimeline käsile võtma vägagi keerukaid töid. Üheks selliseks oli F. Berlinghieri inkunabel, ca 1480. a. trükitud geograafiatlas. Selle restaureerimisest pidas ettekande E. Valk-Falk 1975. a. Veneetsias Ülemaailmse Muuseumide Liidu restauraatorite kokkutulekul. Ettekannetega väljaspool vabariiki on veel käidud Leningradis Saltõkov-Štšedrini nim. raamatukogu restaureerimisseminaril (paberi külmlamineerimisest M. Aluma) 1973. a., Moskvas üleliidulisel seminaril (vene kõitest E. Valk-Falk) 1973. a. ja Lenini-nim. raamatukogu konverentsil (vesimärkide restaureerimisest E. Valk-Falk ja N. Mody) 1976. a.

Lepinguliste töödena restaureeriti 1973. a. E. Wiiralti juubeli näitusele tema töid ("Lapsed", "Istuv daam"). Ettekande konverentsil E. Wiiralti joonistuste restaureerimisest pidas E. Valk-Falk. 1975. a. restaureeriti N. Triigi, F. Tuglase ja M. Metsanurga portreed. Restaureeriti ENSV Riikliku Ajaloo Keskarhiivi pärgamentürik 10 rippuva pitsoriga, väljaantud Eestimaa rüütelkonna poolt 1727. a.

Kümne aastaga on osakond teinud suure töö kultuuriväärtuste hoidmisel, restauraatorite väljaõpetamisel ja restaureerimise populariseerimisel.

РАБОТА ПО ГИГИЕНЕ И РЕСТАВРАЦИИ

Л. Ноодла

Резюме

Большой объем и многообразие работ, выполняемых в настоящее время отделом гигиены и реставрации - это результат более чем 20-летнего периода развития.

Перегрузка книгохранилищ, неудовлетворительная вентиляция и режим отопления способствовали распространению плесени и насекомых. Большой вред приносила книгам также пыль. Возникла крайняя необходимость гигиены книжных фондов, и с 1949 г. получили возможность больше уделять этому внимания. Поначалу работа ограничивалась удалением плесени и контролем температуры в книгохранилищах. С 1956 г. вводятся регулярные санитарные дни.

В 60-ые годы начали выполнять реставрационные работы. В 1966 г. был организован сектор гигиены, расширились реставрационные работы. В результате десятилетней постоянной гигиенической работы с фондами удалось приостановить развитие плесени.

Одним из главных условий успешного выполнения задач по гигиене и реставрации было создание коллектива из специалистов различных отраслей и постоянное углубление их знаний.

В последующие годы происходит развитие материальной базы отдела, что дало возможность, наряду с реставрацией бумаги, приступить к реставрации и консервации переплетов из кожи и пергамента. В начале 70-х годов отдел специализировался на реставрации старинных карт и печатей. Кроме того стали заниматься реставрацией и консервацией полукожаных и бумажных переплетов, а также переплетов из текстиля. Достигнутые результаты и уровень выполняемых работ по гигиене и реставрации отражены в многочисленных докладах, в изданиях специальной серии "Книга-время-реставрация" (1-Ш; 1969, 1971, 1976) и на выставках реставрированных культурных ценностей, организуемых в Тарту и Таллине.

KÄSIKIRJADE JA HARULDASTE RAAMATUTE OSAKOND

E. Hensson, I. Loosme, H. Käsper,
T. Nurk

TRÜ Teadusliku Raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonna iga ei ulatu veel kahakümne aastani. Ent esimesed manuskriptid, inkunaablid ja paleotüübid hankis raamatukogu esimene direktor Karl Morgenstern juba aastatel 1802-1804, enne raamatukogu Toomemäele asumist. Läbi aegade on peetud raamatukogus lugu vanadest käsikirjadest, haruldastest trükistest ja kunstiteostest, mis aga paiknesid eri ruumides ja ka eri kogudes. Ühe osakonna hoole alla ja töö-kätteesse hakati rariteete koondama alles 1958. a., mil koos raamatukogu uue struktuuriga loodi iseseisev, kahe töötajaga käsikirjade ja haruldaste raamatute osakond (KHO).¹ Esimese 5-6 aasta vältel püsis osakonnas esiplaanil töö käsikirjadega, mis olid pikka aega kindla hooldajata seisnud. Alles 1960. aastate keskelt alates, seoses töötajate arvu kasvuga, muutus töö mitmekülgsemaks, haarates ka teisi varasid. Vastavalt KHO-see koondatud haruldaste eri laadidele - käsikirjad, raamatud, fotod, kunstiteosed - kujunes välja 4 tööliiki, mis erinevad nii töö sisu ja ulatuse kui ka meetodite poolest. 1965.a. asuti rajama fotokogu ning algas järjepidev töö fotodega. 1967. a. alustatud töö kunstiteostega jätkus hoogsamalt ja järjekindlamalt 1972. aastast. Haruldaste raamatutega algas ulatuslikumaid eesmärke seadev sisuline töö 1969. aastal. KHO töötajate arv kasvas 1974. aastaks 11-le, kolm juurdetulnuist olid lõpetanud individuaalplaanil alusel TRÜ, üks oli kandidaadikraadiga kunstiajaloolane. 25. juulil 1973 kinnitati KHO põhimäärus, mis fikseerib osakonna struktuuri, põhiülesanded ja töö sisu. Praegu töötab KHO-s, mida 1975.a. alates juhatab M.Rend, käsikirjadega viis, haruldaste raamatutega neli, fotodega üks ja kunstiteostega üks töötaja.

¹ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 3, s.-ü. 349, l. 4.

Tööst käsikirjakoguga

Juba 1801.a. oli vene ajaloolane ja bibliograaf F. Adeling annetanud asutatavale ülikoolile kaks türgikeelset käsikirja, mis hiljem said raamatukogu omandiks ja andsid alguse tulevasele käsikirjakogule. 19. saj. vältel, neljal esimesel aastakümnel tänu K.Morgensterni entusiasmile, kujunes raamatukogus tähelepanuväärseid ajalooallikaid ja kultuuriloolisi väärtusi sisaldav manuskriptide kogu. Ajapikku seostus kogu sisse järjest enam Tartu ülikooliga, hõlmates professorite ja õppejõudude loenguid, märkmeid, konspekte, päevaraamatuid, reisikirju ja epistolaarset pärandit. 1939. a. haaras manuskriptide kogu käsikirju 13.-20. sajandini, kokku ca 600 väga erineva ulatusega säilitusüksust. Lisaks sellele kõige suuremale ja vanemale kogule hoiti eraldi fondidena raamatukogu esimese direktori K.Morgensterni käsikirjapärandit, mis kätkees üle 500 s.-ü., ja F. L. Schardiuse autograafide kolleksiooni (2912 s.-ü.).

Käsikirjade läbitöötamine ja manuskriptide kogu täiendamine jätkus ka 1940. aastate algul. Sõja- ja sõjajärgseil aastail kasvas käsikirjade hulk peamiselt raamatukogule üleantavate, tihti just peremeheta jäänud varade arvel. Ent 1943. aastast katkes käsikirjade arvelevõtmine ja kataloogimine tervelt kümneks aastaks. Olulisemad ja pekilisemad ülesanded raamatukogu töös ei lubanud tookordseel üsna napilkaadriil käsikirjadega tõsisemalt tegelda.

1945.a. pärast reevakustsiooni paigutati käsikirjad taas raamatukoguhoone alumisele korrusele juurdeehitatud osasse (ruum nr. 101, 29,7 m²). Sõja ajal kütmata ruume ja niiskust taluda saanud käsikirjadele kujunes ohtlikuks järjest suurenev ruumikitsikus, mis sundis neid virnades hoidma. Pealegi oli enamik käsikirju paigutatud kinnistesse kappidesse, mis raskendas regulearset õhu juurdepääsu. Käsikirjakogu ja ühtlasi väike osa haruldssi raamatuid olid raamatukogu direktori ning bibliograafiasektori valve ja hoole all. Bibliograafid andsid vajaduse korral kirjalikke ja suulisi teadiseid ning tutvustasid külastajatele rariteete. Sajandi vahetusel W.Schlüteri koostatud manuskriptide kogu alfabeetiline, teema- ja topograafiline sedelkataloog ning a. 1925-1926 koostatud kirjade sedelkataloog asusid bibliograafiasektoris. 1950. aas-

tate algul töötati esialgselt läbi Ülikooli Raamatukogu arhiiv (1802-1940) ja koostati sellele fondile ajutine nimistu (808 s.-ü.). 1952.a. alustati ülikooli õppejõudude abiga tööd fondeerimata materjalidega. Käsikirjade sorteerimist, süstematiseerimist ja järjestamist jätkati mõnevõrra ka järgmisel aastal. Et töö kulges vähehaaval ja käsikirjade arvelevõtmist peasegu ei toimunud, suurenes kogu aeglaselt - a. 1945-1956 kasvas säilitusüksuste arv 4163-lt 4213-le.² Nii 1954. kui ka 1955.a. raamatukogu aruannetes rõhutati, et raamatukogul puudub kaader käsikirjadega töötamiseks. Hulk väärtuslikke käsikirju, nende hulgas ka juba möödunud sajandil saabunud, seisis uurijale kättesaamatuina. Pealegi jätkus 1950. aastail käsikirjaliste materjalide laekumine raamatukogu osakondadest, ülikooli rektoraadist ja mõnevõrra ka kateedritest.

Järgjekindlamalt saadi käsikirjadega tööle asuda 1957.a. viimasel kvartalil, mil raamatukogule eraldati selleks tööks spetsiaalselt bibliograafi koht. 1. oktoobril asus sel ametikohal tööle prof. L. Leesment, kes hakkas läbi töötama eelkõige juriidilise sisuga käsikirju, alustades baltisaksa juristi R. J. L. Samson von Himmelstierni käsikirjapärandist. Samal aastal asus lugemissaalide juhataja R. Parmas tööle J. Zmigrodski teatrialse kollektiooniga, koostades ka fondi nimistu (65 s.-ü.), mis mõne aasta pärast trükkis ilmus.³ KHO asutamisega 1958.a. keskel kujunesid tingimused käsikirjadega töötamiseks mitmeti soodsamaks. Et haruldased raamatud olid inventeeritud ja kataloogitud, pöörati esimese kümne aasta vältel (töötajate arv kasvas 1967. aastaks 4-ni) kõige enam tähelepanu käsikirjade läbitöötamisele. 1958. a. võeti arvele manuskriptide kogu ühes inventariraamatus, mida edaspidi jätkati jooksvalt (1959.a. lõpul 1109 s.-ü.). 1959. aastal inventeeriti K. Morgensterni käsikirjad (521 s.-ü.) ja korraldati Liivimaa mõisnike Löwenwoldede fond (42 s.-ü.). Nii oli osakonnas 1960. a. algul 6 iseseisva inventarinimistuga käsikirjafondi üldsuurus 5319 s.-ü.⁴ Järgmisel viiel

² 1946.a. lisandus 1, 1947.a. - 1, 1953.a. - 48 s.-ü. 1945.-1948.a. aruannetes on Schardiuse autograafide kogu suurus (2912 s.-ü.) näitamata.

³ R. Parmas. J. Zmigrodski fond TRÜ Teaduslikus Raamatukogus. - TRÜ Toimetised, 1962, v. 117, lk. 263-273.

⁴ Arvestatud ka esialgselt läbitöötatud Tartu ülikooli raamatukogu fond, mis 1960.a. algul sisaldas 670 s.-ü.

aastal uusi fonde ei loodud, jätkus käsikirjade sorteerimine, süstematiseerimine, inventeerimine ja kataloogimine. Manuskriptide kogusse liideti Tartu ülikooli professorite C.C.F. F. Goebeli, J.W. Krause, õigusteadlase prof. C.G. Hauboldi, zooloog prof. J.F. Brandti ja paljude teiste teadlaste käsikirju.

Paljude uuendustega seotud ajajärk KHO töös algas 1965. aastal. Muudatused olid mitmeti seotud uue juhataja K. Noodlaga, kes asus looma kompleksset, kindla töösuunitlusega ja tööjaotusega osakonda. Kohe 1965.a. märtsis seati sisse tulmehaiguste, mis kindlustas saabuvate materjalide kohese arvelevõtmise. 1965.-1966.a. vahetusel puhastati käsikirjad ja haruldased raamatud tolmust ja hallitusest. Järgnes rariteetide koondamine teisele korrusele avaramasse käsajaremonditud ruumi (nr. 110, 42 m²) metallriiuleile. Regulaarne ventileerimine, niiskuse pidev jälgimine, materjalide järjekindel kontroll ning puhastamine 1966.a. asutatud hügieeni- ja restaureerimissektori abiga aitas hallituse levikule piiri panna. Ent juba mõne aasta möödudes hakkas jällegi ruumikitsikus ja liigne õhukivus rariteete ohustama. Raamatukoguhooone avariiolekord 1974. a. kevadel kujunes lõplikuks tšokeks KHO üleviimisele uutesse avaramatesse ruumidesse Vanemuise tn. 33.

1966. a. alates hakati tõsisemat tähelepanu pöörama dokumentaalsete materjalide komplekteerimisele. Pidev juurdekasv nõudis käsikirjakogu profiili selgemat piiritlemist, et hulka ei satuks väärtusetuid ega otseselt mõne teise asutuse profiili kuuluvaid käsikirju. 1966. a. arutati käsikirjade komplekteerimist TRÜ õppejõudude-spetsialistide ja raamatukogu juhtkonna nõupidamisel ning fikseeriti kõige üldisemad ja olulisemad põhimõtted. KHO-sse otsustati koondada eelkõige Tartu ülikooli nimekate õppejõudude käsikirju, silmas pidades ka muid Tartu teaduseluga seotud dokumentaalseid materjale. Raamatukogu traditsioone arvestades peeti õigeks jätkata ka käsikirjaliste raamatute, vanade ürikute ja dokumentide ning teiste teaduslikku ja kultuuriloolist väärtust evivate käsikirjade vastuvõtmist. Järgnenud aastail asutigi aktiivsemalt ja süsteemikindlamalt hankima Tartu ülikooli professorite ja ülikooliga seotud isikute ning asutuste käsikirju. 1966. ja 1968. a. saadi neuroloogiakateedrilts lisa prof. L. Paunepa käsikirjadele. 1968. ja 1970. a. andis prof. M. Grabar üle

õigusteasutajate prof. J. Passeki materjale. Seejärel omandati osakonnajuhataja eestvõttel raamatuarjaloolase, raamatukogu endise direktori F. Puksoo ja ajaloo professor L. Loone käsikirjad, 1975. a. ülikooli rektori prof. F. Klementi pärand. Ka haruldasi raamatuid, eriti eesti kirjandusklassika esitrükke, on saanud osakonda annetustena. Pärandite ja üksikannetuste kõrval on KHO kogudele mõningat lisa andnud raamatute kogumise ekspeditsioonid 1971. ja 1975. aastal. 1972. a. Eesti NSV noorte teadlaste III koondekspeditsioon Burjaadi ANSV-see tõi osakonda tiibeti- ja mongolikeelseid käsikirju ja ksülograafiaid. Üsikutuid haruldasi raamatuid ja käsikirju on ostetud antikvariaadist.

1960. aastate keskpaigaks väljakujunenud käsikirjakogu struktuur ega testmestu ei vastanud enam kõigiti kaasaajalikele nõudmistele, korraldustöös ei olnud alati silmas peetud käsikirjapärandi terviklikkuse printsiipi. Koosõlas ENSV Arhiivide Valitsuse eeskirjadega hakati lähendama käsikirjakogu struktuuri ja dokumentaalsete materjalide töötlemise põhimõtteid arhiivinduse nõuetele. Asuti märksa rohkem moodustama iseseisvate inventarimisestutega fonde, mis haaravad ühe isiku, asutuse või kollektiivide käsikirju. Aastatel 1966-1975 fikseeriti lissaks senieksisteerinud 6-le 59 uut fondi, koostades neile kõigile fondikaardid. Ülevaate andmiseks käsikirjafondide koostisest ja ulatusest avaldas K. Noodla 1970. a., mil enamik fonde oli fikseeritud, testmiku "TRÜ Teadusliku Raamatukogu käsikirjad ja fotod".

Ümberfondeerimist ja läbitöötamist alustati testmestusnõrgalt peegelduvatest fondidest, ühtlasi silmas pidades materjali hajeli paiknemist manuskriptide kogus ja sorteerimata fondis. Et tagada korraldatavate käsikirjafondide struktuuri ja kirjeldamise ühtsust, koostati 1972. a. isikute ja asutuste fondide korraldamise juhend, mis määrab kindlaks fondide moodustamise alused ja teaduslik-tehnilise töötlemise meetodika. Ajavahemikus 1966-1975 korraldati asutuste fondide 13, millest kõige ulatuslikum on pidevalt täienev Tartu ülikooli Raamatukogu fond (1976. a. 1. jaan. 2080 s.-ü.). Vene- ja vääruslikemaist korraldati Academia Gustaviana ja Academia Gustavo-Carolina (95 s.-ü.) ja Tartu Teaduskomitee (467 s.-ü.) fondid. Isikute fonde korraldati 24, ulatuslikemaist neurokirurg prof. L. Puusepa fond (1212 s.-ü.)

ja slaavi filoloogia prof. G.L. Masingu fond (380 s.-ü.). Inventarinimistute varal avati uurijaile veel keemiaprofessorite J.E.F. Giese ja C.C.F.T. Goebeli, ülikooli arhitekti prof. J.W. Krause, botaanikaaja direktori prof. N. Kuznetsovi, ajaloo professor R.G.G. Hausmanni, ajaloolase H.Sepa, meditsiiniprofessor E. v. Wahli, tuntud loodusteadlase K. E. v. Baeri jt. ülikooliga seotud isikute käsikirjapärandite sisu.

Kollektsioonidest on suurimat tähelepanu pälvinud Schardiuse autograafide kogu, mis sisaldab paljude rahvaste kuulsate teadlaste, kirjanike, heliloojate, kunstnike, näitlejate ja riigimeeste kirju või muid omakäelisi kirjapanekuid. Arvestades uurijate elavat huvi ja sagedast nõudmist kollektsiooni kirjadele, asuti 1968.a. lõpul seda teaduslikult läbi töötama. Senine alfaabetsilise kataloogi minimaalne lühikirje asendub perfokaardil (14,7x20,7) täpse ja täieliku kirjega, mis loob eeldused koodi väljatöötamiseks, et tagada kõige soodsamad võimalused kirjade autor- ning adressaatkonnas, sisus, keeles jm. orienteerumiseks. Kirje elemendid perfokaardil fikseeriti lõplikult 1971. a., mil koostati annoteeritud kirjeldamise juhend. 1975.a. lõpul oli perfokaartidel kirjeldatud üle 400 autograafi, osaliselt kirjeldatud (andmed autori kohta) ca 2400 autograafi.

Hõlbustamaks tööd Schardiuse kollektsiooni ja teiste fondide kirjadega, asuti 1965.a. koostama ja edaspidi jooksvalt täiendama adresseatide kartoteeki, mis sisaldab osakonnas kataloogitud kirjade viitekaarte (1975. a. ca 2500 kaarti). Jätkatakse kirjade sedelkataloogi täiendamist manuskriptide kogus leiduvate kirjade kirjetega. 1975.a. lõpul peegeldus käsikirjade teatmestus - inventarinimistud, manuskriptide kogu ja kirjade sedelkataloogid, trükkis ilmunud nimestikud - ll 276 s.-ü.

Käsikirjade teaduslik-tehnilise töötlemise kõrval on viimase 6 aasta vältel järjest olulisemaks kujunenud publitseerimine. Tööd alustati Schardiuse ja Morgensterni kollektsioonides leiduvate kuulsate kirjanike ja teadlaste seni avaldamata kirjadega. Aastail 1969-1975. avaldati osakonna töötajailt "TRÜ Toimetistes" ja ajakirjas "Keel ja Kirjandus" 7 kommenteeritud kirjepublikatsiooni. 1970. a. alustati ühtlasi tööd sarja "Publicationes Bibliothecae universitatis

litterarum Tartuensis" I vihikuga "Briefe von Gelehrten aus dem ersten Viertel des 18. Jahrhunderts" (vast. toim. H. Tankler), mis ilmus 1973. aastal. 1975. a. valmis ja järgmisel aastal jõudis trükki sarja II vihik "Karl von Kugelgens Briefe an Karl Morgenstern". Ühtlasi alustati kolmanda, Tartu Ülikooli juubelile pühendatud publikatsiooni ettevalmistamist, mis ilmub 1977. a. pealkirjaga "Tartu ülikooli professorite, NSV Liidu Teaduste Akadeemia liikmete portreid ja autograafe".

Kõnealusesse sarja on kavandatud veel kaks ulatuslikku 17. saj. ajaloopublikatsiooni. Ühes kavatsetakse avaldada Rootsi kõrgemate võimukandjate kirju Jacob de la Gardiele (17. saj. I poolest), mis leiduvad de la Gardie arhiivifondis. Publikatsioon "Academia Gustaviana konsistooriumi protokollid" (koostaja A. Tering) kujuneb jätkväljaandeks, mille algusosa (aastad 1632-1634) peaks ilmuma 1978. a. Protokollitekstid avaldatakse koos eestikeelse tõlkega, et teha need kättesaadavaks laiemale uurijaskonnale. Tartu Ülikooli vanema perioodi ajaloo uurimisega on KHO-s tegeldud 1972. a. alates, mil korraldati Academia Gustaviana juubelinäitus. Samal aastal hakati ühtlasi materjali koguma Academia Gustaviana ja Academia Gustavo-Carolina üliõpilaste päritolu, õpinguaja ja edasise tegevuse kohta. 1973. a. esineti TRÜ ajalookomisjoni sessioonil kahe ettekandega - "Academia Gustaviana ja Academia Gustavo-Carolina käsikirjalised allikad TRÜ Teaduslikus Raamatukogus" ja "Academia Gustaviana ja Academia Gustavo-Carolina raamatukogust".⁵

Tõst haruldaste raamatutega

TRÜ Teadusliku Raamatukogu raamatuvara on rikas haruldastest väljaannetest. Kuigi harulduste kogumine pole raamatukogule kunagi olnud eesmärgiks omaette, seletub rohketes rariitsetes raamatute olemasolu fondide vanuse ja eriti raamatukogu algaastail teostatud sihipärase, trükisõna teadusliku väärtust arvestava komplekteerimisega. Aastakümnete vältel on haruldastele hinnatavat lisa toonud rohked annetused.

Algselt kuulusid haruldased raamatud üldfondi ning tõstlemises ja laenutamises nende kohta eriarvestust ei peetud.

⁵ Tartu ülikooli ajaloo küsimusi. 1. Trt., 1975, lk. 33-47.

Ekskursioonidele ja raamatukogu külalistele näitamiseks oli juba varem eraldatud haruldasi üldfondist direktori kabinetti ja bibliograafisektorisse. 1950. aastatel kohandati harulduste hoidmiseks kaks kappi kolmanda korruse, nn. Morgensterni hoidlas, kuhu kogunes põhiline osa üldfondist välja nopitud haruldastest raamatutest. Peale 45 inkunasaabli leidus siin rohkesti teisi trükikunsti arengu olulisemaid etappe kajastavaid trükiseid, marksismi-leninismi klassikute teoste haruldasi väljaandeid, teaduse klassikute teoste esitrukke ja nende eluajal ilmunud väljaandeid, mõnede teadlaste dissertatsioonid, mõningaid haruldasi perioodikaväljaandeid, haruldasi Estica hulgast, Academia Gustaviana ja Gustavo-Carolina trükiseid ning venemaid eestikeelseid raamatuid.

1965. a. lõpul viidi haruldased raamatud (1358 köidet) üle KHO-le ettenähtud ruumi. Arvestades raamatukogu ajalooliselt kujunenud fonde ja ka üldist ruumikitsikust, ei seadnud osakond enesele põhiülesandeks mitte kõigi harulduste eraldamist üldfondist KHO-esse, vaid haruldaste raamatute teaduslikku kirjeldamist, nende avamist uurijatele annoteeritud kataloogide koostamise abil. 1972.a. väljatöötatud haruldaste raamatute arvelevõtmise ja läbitöötamise juhend määras kindlaks ka KHO-s hoidmisele kuuluvad raamatud. Ning 1974.a., kui osakonna materjalide hoiutingimused mõningal määral avardusid, osutus võimalikuks kogu 16. saj. Lääne-Euroopa raamatu eraldamine üldfondist. Osakonnas säilitatavatele rariteetidele lisandus nüüd 1087 köidet. 1975.a. toodi eestikeelse te raamatute kogust üle KHO-esse kõik 1860. aastani ilmunud trükised - ligi 600 köidet. Et eespool nimetatule lisanduvad veel J.G. Herderi raamatukogu (93 köidet), elseviiride kollektsoon (207 köidet) ja paarkümmend kääbusraamatut, ulatub käesoleval ajal KHO-s säilitatavate haruldaste raamatute arv 2,5 tuhandeni.

Sõjajärgsetel aastatel ei tehtud plaanipäraselt tööd haruldaste raamatutega. Suuremat tähelepanu pälvisid rariteetid seoses Ülikooli ja raamatukogu juubeli näituste ettevalmistamisega 1952.a. Selgitati välja paleotüüpe, vene vanemaid trükiseid, haruldasi perioodikaväljaandeid jt. rariteete.

Ka KHO algaastail ei jõutud süsteemikindla tööni haruldaste raamatutega, piirduiti nende laenutamise ja tutvustamisega. Kiirema ülevaate saamiseks osakonda koondatud raamatu-

test koostati kohakataloog. Ületoodud raamatud tähistati R-tähga inventariraamatutes ja kataloogides. Nimetada tuleks inglise inkunaablite uurija I.S.G. Simmonsi soovil 1964. a. koostatud raamatukogu inkunaablite nimestikku (45 nim.). Üheks esimestest suurematest töödest oli elseviiride väljaselgitamine, nende võrdlemine trükikataloogidega ja annoteeritud kataloogimine. Elseviiride uurimise põhjal pidas K. Noodla ettekande raamatukogutöötajatele ja kirjutas ülevaate ajakirjale "Keel ja Kirjandus".⁶

Haruldaste raamatute regulaarse läbitöötamise alguseks võib lugeda 1969. aastal alustatud 18. saj. vene ilmliku kirja raamatute väljaselgitamist ja annoteeritud kataloogimist. Töö võeti plaani V. I. Lenini nim. NSVL Riikliku Raamatukogu ettepanekul. Üksikasjalikult vaadati läbi ja võrreldi viie suurema NSV Liidu raamatukogu fondide põhjal koostatud koondkataloogiga 899 köidet. Koostati alfabeetiline kataloog (445 nim.) ja abikartoteegid trükikodade ning tiitellehtedel esinevate nimede kirjetega. Lõpptulemusena selgus viis teost, mis puuduvad NSV Liidu suuremates raamatukogudes.⁷

1971.a. hakkasid kindlapiirilisemalt välja kujunema sektori töösuunad. Kogemusi tööks haruldaste raamatutega andis reservfondi läbivaatamine. Ebasoodsatest tingimustest (Sõbra tn. hoidla) paigutati Vanemuise tn. filiaali ruumidesse üle 1000 raamatu ja kataloogiti nad lühikirjes. 1972.a. töötati välja haruldase raamatu määrang ning kataloogimise põhimõtted. Kuna algselt osakonda ületoodud võrreelsed raamatud peegeldusid osakonnas vaid kohakataloogis, oli vajalik nende mitmekülgsem avamine. Selleks koostati alfabeetiline annoteeritud kataloog, lisaks nimede ja ilmumiskohtade abikartoteegid.

Haruldaste raamatute ulatuslikum väljaselgitamine algas 1972.a. võrreelse generaalkataloogi põhjal 16.-17. saj. ilmunud ja NSV Liidu territooriumil 17.-18. saj. väljaantud võrreelsete raamatute kindlakstegemisega. Raamatute teaduslikku kirjeldamist alustati 16. saj. I poole raamatutest,

⁶ K. Noodla. Elseviiridest Tartu ja Tallinna raamatukogudes. - Keel ja Kirjandus, 1973, nr. 3, lk. 167-171.

⁷ M. Rand. XVIII sajandi vene ilmliku kirja raamatu uurimisest TRÜ Teaduslikus Raamatukogus. - TRÜ Teadusliku Raamatukogu 5. teadusliku konverentsi materjalid. Trt., 1972, lk. 23.

eesmärgiga välja anda trükikataloog. Põhjalikuma ülevaate saamiseks 16. saj. raamatutest otsustati kindlaks määrata nende trüki- ja kultuurilooline väärtus ning provenients. Uurimisel selgus, et 16. saj. raamat sisaldab tunduvalt h- kem olulist informatsiooni, kui seda on võimalik avada tavalisel kataloogikaardil. Arvestades selle perioodi olulisust raamatuajaloo, töötati välja süsteem raamatute kirjeldamiseks perfokaartidel, mis võimaldab raamatutele läheneda ning nende väärtust ja omapära avada väga paljudest aspektidest.

1975. a. alustati inkunaablite teaduslikku kirjeldamist. Paleotüüpide ja inkunaablite põhjalikumal uurimisel avastati 1975.-1976. a. kaks raamatukogus seni teadmata inkunaablit: Isidorus Hispalensise "De summo bono" (Köln, u. 1496) ja J. Gersoni teos "Tractatus de regulis mandatorum" (Nürnberg, 1470), mis praegu teadolevalt on vanim trükis Eestis. Raamatukogu inkunaablite arv tõusis 47-ni. Koostamisel on põhjalike annotatsioonidega inkunaablite kataloog.

17. saj. ilmunud raamatutest asuti esmajärjekorras kataloogima NSV Liidu territooriumil väljaantud võrkeelsed raamatuid. Selgitati välja ligi 300 nimetust ja asuti neid kirjeldama. Samasegelselt hakati koostama Madalmaade 17. saj. raamatute kataloogi.

Eesti raamatu juubeli aastal (1975) algas töö eesti haruldaste raamatutega. Kataloogiti KHO-see eraldatud 1860. aastani ilmunud eestikeelsed trükised ja koostati abikartoteegid - raamatute provenientsi peegeldav, kronoloogiline ja topograafiline. Ülevaade 1860. aastani ilmunud eestikeelsetest trükistest ülikooli raamatukogus esitati VII eesti raamatuteaduse konverentsil.⁸ Jätkub töö eesti haruldase raamatu määrangu väljatöötamisel ja selle alusel haruldaste väljaselgitamise ja kirjeldamisega.

V. I. Lenini nim. NSVL Riikliku Raamatukogu ettepanekul võeti osa vene 19. saj. illegaalse ja keelatud kirjanduse koondkataloogi koostamisest. Selgitati välja ning kirjeldati vastav kirjandus meie raamatukogus. Kokkuvõtte sellest tööst esitati Lenini-nim. raamatukogu nõupidamisel 1975. a. lõpul.

⁸ E. Hansson. Haruldased eestikeelsed raamatud TRÜ Teaduslikus Raamatukogus. - VII eesti raamatuteaduse konverents. Trt., 1975, lk. 22-23.

Tööst kunstikogus

Ülikooli raamatukogusse on segade käigus koondunud mitmesuguseid kunsti- ja kultuuriväärtusi: gravüüre, joonistusi, maale, skulptuure, eksliibriseid, auaadresse, stilset mööblit jm.

1806. aastal sai ülikooli raamatukogu asupaiga Toomel. Ruumide kaunistamiseks muretseti Pallas Athena, Apolloni ja üheksa muuse kujud ning rohkesti mõttetarkade büste. Raamatukogu hoida anti osa K. Morgensterni kunstikollektsioonist, ülikooli hoonete maketid, portreemaale jm. 19. sajandi viimasil kümnendil tuli raamatukogusse arvukas graafikakollektsioon, mis algselt oli kuulunud ülikooli kunstimuseumile.

Graafikakogu ongi kõige arvukam raamatukogu kunstivaradest. See sisaldab peamiselt Lääne-Euroopa 16.-19. sajandi I poole reprodutseerivaid gravüüre ja litosid. Kogus on olemas Albrecht Düreri, Lucas van Leydeni, Marcantonio Raimondi, Rembrandti, Jacques Callot' ja teiste nimekate meistrite teosed. Joonistustest vääriwad märkimist J.W. v. Goethe kaks Sitsiilia maastikku. Baltisaksa 19. sajandi I poole graafika haarab põhiliselt Tartu vasteid ja ülikooliga seotud isikute portreesid. Maalikogus on 31 teost, esikohal nende hulgas P. G. v. Kugelgeni maalitud J. W. v. Goethe portree (1808). Skulptuurid on enamikus antiikplastika koopiad, lisaks mõned 19. sajandi portreebüstid ja -reljeefid. Eksliibrise kogu väärtuslikumaks osaks on E. Jürgensonile kuulunud vene eksliibrise kollektsioon (põhiliselt 19. saj.), mis sisaldab nimekate kirjanike ja teadlaste raamatumärke (L. Tolstoi, M. Gorki, J. Bruce, M. Lazarev jt.), aga ka suurte kunstnike töid (H. Matisse, A. Benois, K. Somov jt.). Auaadresseid ja tervitused, mis on saadud Tartu ülikooli juubeliteks, näitavad ilmekalt ülikooli suhteid teiste kõrgkoolide ja teadusasutustega. Peale kuulsate läkitajate paelub tähelepanu auaadresside kaunis kirjekujundus ja nahkehistõõs ümbris. Raamatukogusse on talletatud ka muid esemeid, nagu A. Puškini surimaak, saksa meistri J. Metzgeri kell 1564. aastast, mis kuulus K. Morgensterni perekonnavarade hulka ja on vanim ajandaja vabariigis.

Tööst ülikooli raamatukogu kunstivaradega on käesoleva sajandi esimesel viiel aastakümnel väga vähe teateid. Seoses 1950. aastal alustatud raamatukogu varade ümberinventeerimi-

sega inventeeris V. Teetlaus aastail 1952-1954 joonistused ja gravüürid (4436 üksust) ning koostas alfabeetilise kataloogi.

1964. aastal võeti ülikooli raamatukogus leiduvad maalid, gravüürid ja joonistused riikliku kaitse alla.⁹ Kunstivarad anti KHO hoolde. Seoses sellega tehti graafikakogus inventuur ja koostati kogule koharegister. 1967. aastal töötas KHO-s lühikest sega kunstiajaloolane, kes süstematiseeris ja inventeeris ülikooli juubelite materjalid alates 1827. aastast. Püüti kõigiti parandada kunstiteoste säilitamise tingimusi. 1967. aastal suunati ENSV Riiklikku Kunstimuseumi restaureerimisele enamik õlimaalidele. Graafikakogu seisukorda kontrollisid samal aastal Riikliku Ermitaži restaureatorid ja selgitasid välja üle 1000 restaureerimist vajava teose. Esimesed gravüürid ja joonistused saadeti Leningradi ennistamisele 1968. a. Samast ajast kasvas jõudsalt TRU raamatukogu hügieeni- ja restaureerimisosakond, mille töötajad saavutasid väljaõppes kiiresti sellise taseme, et alates 1970. aastast polnud enam vajadust suunata graafikat väljapoole restaureerimisele.

1968.-1971. a. vaadati üle seni arvelevõtmata varad, mille tulemusena inventeeriti 28 maali ja hulgaliselt graafikat, nii et graafikakollektsioon suurenes 4640 üksuseni.

Alates 1972. aastast töötab kunstikogu hoidjana kunstiteaduse kandidaat T. Nurk. Läbitöötamisel on sellest ajast peatahelepanu pööratud graafikale. 1974. a. võeti venema kirjanduse fondist üle graafikakogusse 53 albumit ja kogumikku, mis enamikus olid saadud ülikooli kunstimuseumilt möödunud sajandi lõpul, kuid köidetutena kõvade kaante vahele olid arvatud raamatute hulka. 1975. a. lõpul oli graafikakogus 6679 lehte.

Graafikakogu teadusliku läbitöötamise tulemusena on ilmunud trükis kataloogid "Inglise 18. sajandi graafika" (1974) ja "Madalmaade, flaami ja hollandi 16.-17. sajandi graafika" (1976). Ilmumas on väljaanne "Itaalia 16.-17. sajandi graafika".

Ekслиibriste kogu töötati läbi aastail 1973-1975. Inventeeriti vene ekслиibriste kollektsioon (1425 ekслиibrist) ning 385 eesti ekслиibrist. Koostati alfabeetiline kataloog kirjetega ekслиibriste autoritele ja omanikele. Ekслиibriste

⁹ ENSV Ministrite Nõukogu määrus nr. 206 - 31.12.1964.

tutvustamiseks koostatakse sarja "Eksliibris TRÜ Teaduslikus Raamatukogus". Avaldatud on esimene kataloog, mis tutvustab raamatuis leiduvaid eksliibriseid. Ilmumisel on sarja kaks järgmist kataloogi - "U.Ivaski eksliibrised" ja "TRÜ Teadusliku Raamatukogu mälestusviidad ja eksliibrised".

Tööst fotokoguga

KHO kõige noorema kogu moodustamise 1965. aastal tingis teaduseajaloo ja ka ülikooli ajaloo uurimise elavnemine, mis tekitas raamatukogus nõudmise õppejõudude portreede ja õppehoonete ning -ruumide vaadete järele.

Peasegu kõigis raamatukogu osakondades leidis arvelevõt-mata päevapilte, millest osa kajastas ülikooli, tihti just raamatukogu ajalugu, osa kujutas endast näitustel eksponeeritud illustratsioone. Raamatukogu suurimad fotorariteedid - kaasaegse fotograafia rajaja inglise füüsiku W.H.F. Talboti päevapildid ja fotogravüürid¹⁰ asusid manuskriptide kogus. 19. sajandi lõpust pärinevad teadlaste, sealhulgas ka Tartu ülikooli professorite portreed olid arvele võetud koos gravüüride ja teiste kunstiteostega ning paiknesid üldfondis. Kuna fotod ei peegeldunud üheski kataloogis, oli uurijaile nende kohta raske informatsiooni saada.

1964. a. andis ülikooli arhiiv KHO-le üle ülikooli ko-danliku perioodi tegevust kajastavad fotod. Seejärel hakati-gi kõiki raamatukogus leiduvaid fotosid koondama KHO-sse ja asuti välja töötama fotokogu komplekteerimise ja korraldami-se põhimõtteid, toetudes teaduslike raamatukogude töökogemus-tele. 1967. aastal kinnitatud komplekteerimise juhendi järgi koondatakse fotokogusse teadusliku ja kultuuriloolise väärtusega fotosid. Peamiselt hangitakse Tartu ülikooli ajaloo-ga seotud fotodokumente, eelkõige õppejõudude portreesid ja Tartu kui ülikoolilinna vaateid.

Fotokogu kasvas algusest peale küllaltki intensiivselt. Nii saadi 1966. a. botaanikaprofessor Edmund Russowi stereo-fotode kogu (üle 1000 pildi a. 1895-1899), kaks mahukat albu-mit käesoleva sajandi esimesest kolmandikust ülikooli hoonete vaadetega ja õppejõudude portreedega. 1966.-1967. a. saadi

¹⁰ 1840. aastaist pärinevad originaalfotod kinkis Tartu üli-koolile teadlase järeltulija M. T. Talbot 1934. a. seoses fotograafia leiutamise 100 a. juubeliga.

Ülikooli kino-fotolaboratooriumilt üle 2000 nimetuse negatiive ja kooplaid, mis kajastavad Ülikooli tegevust enne 1944. a. Kogusse suunati ka ülikooli 1952.a. juubeli näituse materjale - ligemale 1000 fotokoopiat. 1970.a. täienes fotokogu O. v. Ungern-Sternbergi reisipiltide kollektsiooniga (1870. aastaist, üle 300 päevapildi). Samal aastal pildistati ülikooli isikulist koosseisu kateedrite ja laboratooriumide kaupa ning fotokogu rikastus 162 nimetuse võrra. Alustati ka plaanipärasemat vanema põlvkonna õppejõudude fotode kogumist (professorid V. Hiie, A. Linkberg, M. Kask, akad. A. Humal jt.). 1975. a. lõpuks oli fotokogus 5710 nimetust.

Uurijatele avab fotokogu alfabeetiline kataloog, mida täiendab teemakataloog Tartu ülikooli ja raamatukogu kohta. Kinofilminegatiivi omavate piltide kataloogikaardid on varustatud kontrollkoopistega (2,4x3,6 cm), mis hõlbustavad lugemisel koguga tutvumist. Raamatukogus olevate piltide kergemaks leidmiseks koostati ka kunstikogus asuvate portreede alfabeetiline kartoteek ja 1967. a. asuti koostama Estica kogu raamatuis leiduvate portreede ja vaadete kartoteeki.

Uurijate teenindamine ja osakonna varade tutvustamine

Käsitajate ja haruldaste raamatute osakonna varade kasutajateks on TRÜ õppejõud, aspirandid ja üliõpilased, muuseumide töötajad, tele- ja kinostuudiod, teadlased kogu Nõukogude Liidust ja eriti viimastel aastatel ka välismaa teadusseltsid ning teadlased.

Sõjaajajärgel aastail kasutati käsikirju vähe. 1950. aastal leidis kasutamist vaid 125 s.-ü., järgmisel kahel aastal veelgi vähem. Nimetamisväärtne oli vaid ülikooli raamatukogu arhiivi kasutamine raamatukogutöötajate poolt seoses raamatukogu 150 a. juubeliga. 1953. a. tõusis laenutatud käsikirjade arv juba üle 400. Kasutati rohkesti Schardiuse kollektsiooni kirju, eriti loodusteaduste ja muusika ajaloo alalt. Moskva muusikainstituudi töötaja B. Granovski avaldas siit leitu põhjal heliloojate kirju ajakirjas "Советская музыка". Nii käsikirju kui ka haruldasi raamatuid kasutasid uurijad lugemissaalis, kuhu need anti laenutusvihiku alusel. 1950. aastate keskel laenutati tihti eestikeelseid haruldasi

raamatuid, eriti varaseid eesti keele grammatikaid (Göseken, Ahrens jt.). Korduvalt olid uurijate käes ka A. I. Herzeni "КОЛОКОЛ", A. Vesaliuse teos "De humani corporis fabrica" (1543) ja A. Orteliuse atlas "Thestrum orbis terrarum" (1573). Ent haruldaste raamatute laenutuste arv küündis ainult pool-sajani aastas, alles 1959. a. tõusis aastalaenus 178-ni.

1958. a. alates, kui asutati eraldi osakond, hakkas laienema ka juba 1950. aastate keskel elavnenud haruldasi materjale haarav teatmetöö. Rohkesti tuli päringuid Rootsi, Saksamaalt, Taanist, USA-st, Poolast, Ungarist - kõige sagedamini teadlaste ja kirjanike kirjade kohta. Teadurite ja teadussutuste tellimisel on haruldustest üha sagedamini valmistatud mikrofilme, foto- ning kserokoopisid.

Käsikirjade aastalaenus püsis 1965. aastani ca 400 s.-ü. piiris. Edaspidi käsikirjade kasutamine sagenes, ulatudes 1975.a. 983-ni. Endiselt laenutati sageli Schardiuse kollektsiooni nimekate isikute kirju ning Morgensterni fondi epistolaarset osa. 1960-1970. aastail kasutati rohkesti käsikirju seoses Tartu ülikooli ajaloo uurimisega (dots. T. Ilomets, dots. P. Prüller, prof. E. Käer-Kingssepp). Erakordne näitaja käsikirjade laenutuses 1968.a. - 3336 s.-ü. - oli seotud kursusetöö teemaga, mis nõudis terve Schardiuse kogu kasutamist.

1960. aastatel laenutatud haruldaste raamatute hulk oli esialgu üsnagi kõikuv. Laenusarvu tõstsid mitmel aastal üle 400 suured näitused ja juubelid raamatukogus ning ülikooli allasutustes (K. Morgensterni 200 a. juubel, Tähetorni, geoloogia- ja hügieenikateedri juubelid jne.). Laenutuse langust 1965.-1966. a. põhjustas raamatute ümberpaigutamine ja puhastamine. Alates 1967. a. on haruldaste raamatute kasutamine pidevalt sagenenud. Kõitesjaloo uurimisel, aga ka ideede otsinguil on peaaegu igal aastal meie haruldusi vajanud ENSV Riikliku Kunstiinstituudi näkkehüstöö eri ala üliõpilased, tihti ka kunstnikud. Uurimismaterjali on leidnud haruldastest raamatutest teadurid paljudelt aladelt (filoloogid, ajaloolased, juristid, loodusteadlased).

Fotokogu kasutamine on olnud algusest peale elav ja elavneb järjest - algaastail 350-400 laenutust aastas, 1973. a. juba üle 2000. Rohkesti kasutamist on leidnud E. A. F. Russowi stereofotod - kasutajateks peamiselt teadurid

Lahemaa Rahvuspargist, ENSV Riiklikust Etnograafiamuseumist, ENSV Riiklikust Loodusmuuseumist ja Vebariiklikust Restau-reerimisvalitsusest. Nõutavad on olnud ka ülikooli professo-rite portreed ja hoonete vaated, milliseid on vajanud paljud ülikooli kateedrid oma ajaloo uurimisel ja õppetstarbeks, kuid ka teadusajaloo uurijad kogu Nõukogude Liidust ja vähes- maalt (USA, SDV, Holland).

Rohkesti on kasutatud ka kunstikogu, kõige arvukamalt graafikakogu, seda eelkõige seoses näitustega. Sageli on lai- tud graafikakogust illustratsioone ülikooli ajaloo artikli- tele, samuti kunstiajaloo uurimustele.

Uurijate teenindamise kõrval on osakonna üheks põhiüles- andeks olnud harulduste tutvustamine ka laiemale üldsusele. 1951. a. alates on kujunenud traditsiooniliseks 2-4 vitriini haarav alaline väljapanek, tutvustamiseks ekskursioonidele ja külalastele raamatukogu silmapaistvamaid haruldusi. Harulda- si raamatuid ja vähemal määral käsikirju, illustreeriva ma- terjalina fotosid ja kunstiteoseid on eksponeeritud kõigil ulatuslikumatel raamatunäitustel. KHO korraldatud suurema- test näitustest väärrib mainimist vene trükikunsti 400 a. juu- beli näitus 1964. a. ja eesti ajakirjanduse 200 a. juubelit tähistav näitus 1966. aastal. 1968. a. korraldatud näitus "Trükikunsti algsegadel" tutvustas raamatukogu suurimaid ra- riteete - inkunabeleid ja mitmete rahvaste vanimaid trüki- seid. 1969. a. juubelilaulupidu tähistati näitusega haruldas- test noodi- ja leuluraamatutest ning kuulsate komponistide kirjadest. Alates raamatukogu uue näituseruumi avamisest 1970. a. korraldas KHO 1-2 ulatuslikku näitust aastast. K. Mor- gensterni 200. sünniaastapäeva tähistaval näitusel (251 eks- poneati) tutvustati raamatute ja käsikirjade kõrval rohkesti gravüüre ja joonistusi. K. Morgensterni juubelinäituse ja konverentsi sisulise ettevalmistamisega oli hõivatud kogu osakond ning üritus kujunes märkimisväärseks saavutuseks KHO t88s. 1971. a. korraldati näitus fotograafia ajalooost. 1972. a. järgnes KHO-lt näitus vene 18. sajandi ilmliku trüki raamata- test ja Academia Gustaviana 340 a. juubeli näitus (144 eks- poneati). Nimetatud kahe ulatusliku näituse kõrval korralda- ti samal aastal uus püsiv ekspositsioon "TRÜ TR haruldused" ja aasta lõpul "1972. a. tulmed KHO-s".

1970. aastatel sagenes ekskursioonidele ja raamatukogu

külastele määratud lühiajaliste väljapanekute korraldamine (Taani autograafe, nimekate ameeriklaste autograafe jt.). Graafikakogu tutvustamiseks korraldati 1971. a. ulatuslik näitus "Albrecht Dürer ja tema keasaeg" ja 1973. a. näitus "Inglise 18. sajandi graafika". Raamatukogu näituseaali sulgemise ja KHO ülekolinise tõttu vanemuise tn. hoonesse tuli loobuda ulatuslikest näitustest ja piirduda väiksemate väljapanekutega. Nimetada nende hulgest tuleks M. Koperniku 500. sünniaasta puhuks korraldatud väljapanekut, eesti raamatu juubelit tähistavat näitust "Besti raamatu illustatsioon 18. saj. ja 19. saj. I poolel" ning ekspositsiooni "Venekeelne illegaalne ja keelatud kirjandus 19. saj."

Ülikooli raamatukogu haruldusi on eksponeeritud ka Tallinnas ja teistes Tartu kultuuriasutustes. Graafikakogu tutvustavad näitused "Albrecht Dürer ja tema keasaeg" ning "Inglise 18. sajandi graafika" eksponeeriti Tallinnas. Koostöös Klassikalise Muinasteaduse Muuseumiga korraldati 1970. a. Tartu Kunstimuuseumis näitus "18. saj. ja 19. saj. I poole saksa joonistus". 1971. a. eksponeeriti samas raamatuid, kunstiteoseid ja käsikirju näitusel "Restaureeritud kultuuriväärtused" ja 1975. a. gravüüre näitusel "Madalmaa, flaami ja hollandi 16.-17. saj. graafika". Samal aastal eksponeeriti Tartu Tähetornis loodusteaduslikke raamatuharuldusi konverentsi "Täppiteadused ja hariduslugu" raames.

Osakonna koosseisu kasvades on elavnenuk ka KHO varade tutvustamine trükisõnas. 1967. a. ilmus raamatukogu esimene näitusekataloog "200 aastat eesti ajakirjandust", 1975. a. - Academia Gustaviana juubeli näituse illustreeritud kataloog. KHO töötajailt hakkas ilmuma järjest enam artikleid ajakirjanduses (1970. a. 8 artiklit, 1975. a. 19 artiklit) ja uurimusi "TRÜ Toimetistes". Mitmel aastal ilmus ülevaateid aastatultest. Juhendati ekskursioone, peeti populaarteaduslikke loenguid kirja- ja raamatuajaloost ning korraldati vestlusi haruldastest raamatutest ja käsikirjadest raamatukogutöötajatele, üliõpilastele ja õpilastele. Rida aastaid tutvustati osakonna varasid ajaloo- ja filoloogisüliõpilastele seoses õppetöega. Rariteetidest on antud informatsiooni ka raadios ja televisioonis. Ulatuslikumad saated televisioonis olid 1972. a. 15.-16. saj. raamatuillustatsioonist ja 1973. a. graafikakogu haruldasemist teoseist.

Kui heita pilk tagasi tööle rariteetidega ülikooli raamatukogus mõeldunud 30 aasta vältel, nähtub, et töö on muutunud laiahaardelisemaks ja metoodiliselt järjekindlamaks. Sellesse ajavahemikku mahub KNO asutamine ja 1960. aastate teisel poolel selle väljaarendamine kompleksseks ühiste eesmärkide ja põhimõtete tervikukuks.

ОТДЕЛ РУКОПИСЕЙ И РЕДКИХ КНИГ

Э.Ханссон, И.Лоосме, Х.Кяспер, Т.Нурк

Резюме

Первые рукописи, инкунабулы и палеотипы были библиотекой приобретены уже в 1802–1804 гг. С течением времени в библиотеке собралось довольно много рукописей, редких книг и произведений искусства. В связи с новой структурой библиотеки в 1958 г. был создан отдел рукописей и редких книг. Первоначально в нем было 2 сотрудника, но во второй половине 1960 г. был сформирован комплексный отдел с 4 самостоятельными участками работы – рукописи, книги, произведения искусства, фотографии. В 1974 г. отдел был переведен с Тоомемяги на ул. Ванемууйзе 33. С 1975 г. в отделе II сотрудников. Собрание рукописей содержит, в основном, материалы, связанные с университетом – лекции, записи, конспекты, дневники, путевые заметки и письма профессоров и преподавателей. Самое старое собрание рукописей – фонд манускриптов – содержит рукописи XIII–XX веков.

В 1966 г. произвели значительные изменения в структуре рукописного собрания: начали создавать больше самостоятельных рукописных фондов, которые включают рукописи отдельного лица, учреждения или коллекцию рукописей. В 1970 г. заведующая отделом К.Ноодла составила справочник "Рукописи и фотографии НБ ТГУ".

Фонд рукописей отражен в описях, в каталогах манускриптов и писем, в печатных списках отдельных фондов. К концу 1975 г. в фонде рукописей насчитывалось 11276 ед. хр. С 1969 г. наряду с научно-технической обработкой рукописей больше внимания стали уделять их публикации. Письма, хранящиеся в отделе редких книг и рукописей, были опубликованы в двух первых вы-

пусках серии "Publicationes Bibliothecae universitatis litterarum Tartuensis". Готовится к печати первый выпуск издания "Протоколы консистории Academiæ Gustaviana".

В работе с редкой книгой основное внимание уделяется научному описанию и составлению аннотированного каталога. В связи с недостатком помещения в отделе хранятся только самые редкие издания, около 2,5 тыс., среди них 47 инкунабул. Готовятся к изданию каталоги инкунабул и западно-европейских книг XVI в.

В художественном собрании хранятся гравюры, рисунки, картины, скульптуры, экслибрисы, почетные адреса, стильная мебель и др. Собрание гравюр содержит главным образом произведения западно-европейских мастеров XVI - первой половины XIX веков. Здесь имеются гравюры А.Дюрера, Рембрандта, Ж.Калло и других известных мастеров. В 1975 г. собрание насчитывало 6679 листов. Интересно собрание русских экслибрисов, принадлежавшее ранее коллекционеру Э.Юргенсону. Для ознакомления с художественным собранием библиотеки издано несколько каталогов гравюр и экслибрисов.

Собрание фотографий содержит, в первую очередь, фотодокументы, связанные с историей Тартуского университета. Наиболее редкими среди них являются фотографии и фотогравюры основателя современной фотографии, английского физика У.Г.Ф.Тальбота. К концу 1975 г. фотособрание насчитывало 5710 наименований.

Материалами отдела рукописей и редких книг пользуются преподаватели, аспиранты и студенты ТГУ, работники музеев, теле- и киностудий, ученые со всех концов Советского Союза и из-за границы. Год от года растет количество выдач. Наряду с обслуживанием читателей основной задачей отдела является ознакомление широкой общественности с материалами отдела посредством выставок, статей, лекций, радио- и телепередач.

LUGEJATEENINDUS

K. Kahu

Kõige õigema hinnangu raamatukogule annab lugeja. See pärast on lugejate hulk ning külastuste ja laenutuste arv iga raamatukogu töö pühinõitajad. Raamatukogu kasutatavus sõltub suurel määral teenindussüsteemist. Teeninduspunktide asukohad, laenutussajad, laenustustingimused, tellimuste täitmise kiirus ja ka laenutaja isik on lugejale väga olulised.

TR on püüdnud oma lugejale luua nii soodsaid tingimusi, kui seda on lubanud raamatukogu olukord. On parandatud lugemissaalide kasutamise võimalusi, pikendatud raamatukogu lahitiolekuaegu, täiustatud teatmetut. Õppekirjandus on eraldatud teaduslikust kirjandusest ning erialakirjandus toodud lugejale lähemale (ühiselamute, kateedrite käsikogude ja erialaraamatukogude kaudu). Kõige selle tulemusena on ülikooli raamatukogu filiaalide ja allasutuste võrk laienenud ning teenindussüsteem muutunud küllalt keerukaks.

1944. a. sügisel alustas peaaegu ühesaegselt ülikooliga taas tööd ka TRÜ Pearaamatukogu Toomemäel. Koju laenutamise kohta tehti statistikavihikusse esimene sissekanne 21. oktoobril.¹ Sellest päevast alates laenutas TRÜ Pearaamatukogu koju õppejõududele, üliõpilastele ja teenistujatele õppe- ja teadustööks vajalikku kirjandust. Ülesti avasid oma ukseid ka Toome lugemissaalid: 97-kohaline üldlugemissaal ja 16-kohaline perioodikassaal. Esimeses saalid lugejad kasutada avariilistel paiknevat üldist ja erialast teatmekirjandust (entsüklopeediasid, sõnaraamatuid, teatmikke, bibliograafiasid ja biograafialeksikone). Peale selle oli siin võimalik lugeda hoidlatest tellitud kirjandust ning seda osa fondidest, mida koju ei laenutatud (perioodikat, haruldasi raamatuid, dissertatsioonid jne.). Perioodikassaalis saadi tutvuda jooksva aasta ajakirjade ja ajalehtedega.

¹ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 3, s.-ü. 4.

1946. a. eraldati õppekirjandus teaduslikust kirjandusest ja koondati eraldi fondi, kuid laenutati endiselt samadest teeninduspunktidest. Alles kümme aastat hiljem avati ÕR eraldi hoones.² Pearaamatukogu Toomel jäi nüüd peamiselt õppejõudude, aspirantide, teadustöötajate ja ka teadustööd tegevate üliõpilaste päralt.

1958. a. TRÜ Pearaamatukogule antud teadusliku raamatukogu nimetus tõi uusi võimalusi lugejateeninduse täiustamiseks. Moodustati teenindusosakond kojulaenus- ja lugemissaalide sektoriga, suurenes töötajate arv, pikenesid lahti-olekuaegad. TR-s Toomel paikneb olulisim osa nii vanast kui ka uemast teaduslikust kirjandusest. TR kojulaenussektoris on koondunud kõigi lugejate registreerimine ja lugejapiletite väljaandmine, samuti lugejate ümberregistreerimine igas õppeaasta algul.

Selleks et likvideerida hoidlate ülekoormusest tekkinud avariicht Toomel, viidi osa teaduslikku kirjandust üle Vane-muise tn. 33 hoonesse. 1. veebr. 1968 avati seal raamatukogu filiaal kahe lugemissaaliga, milles on kokku 22 kohta. Filiaali laenutuste arv on ulatunud viimasel ajal üle 25 000 tr.-üks. aastas.

TRÜ raamatukoguvõrku kuuluvad ka erialaraamatukogud. Mitmed neist on moodustatud viimastel aastatel kateedrite raamatukogude ühendamise teel: ühiskonnateaduste raamatukogu (1974), keemiaramatukogu (1975) ja meditsiiniraamatukogu (1976). Nad on TRÜ TR alluvuses ning nende tööd juhib ja suunab meetodikaosakond. Käesoleval ajal on erialaraamatukogude võrk veel organiseerimis- ja kujunemiseetapiis.

Suurim, vanim ja kesutatavaim erialaraamatukogu on TRÜ peshoones ajaloo- ja filoloogiateaduskonna raamatukogu (1973 aastani ajaloo-keeleteaduskonna raamatukogu). Tal on kolm lugemissaali 90 kohaga.

Tabelist 1 (vt. järgmine lk.) nähtav küllastuste ja laenutuste protsendi langus on seotud uute teeninduspunktide avamisega.

TRÜ raamatukogu lugejail on üldse kasutada 11 lugemissaali 660 lugejakohaga.

² Vt. S. Lutsu ja E. Briki artikkel käesolevas kogumikus.

Tabel 1

Ajaloo- ja filoloogiateaduskonna
raamatukogu kasutamine

Aasta	Külastused		Laenutused	
	arv	% üldarvust	arv	% üldarvust
1955	39 871	23,4	74 162	9,2
1965	40 000	16,3	60 000	8,8
1975	44 501	10,7	67 545	5,8

Aastate jooksul tekkis iga kateedri, kabineti ja laboratooriumi juurde käsikogu. Need kogud komplekteeriti kitsalt erialasest kirjandusest, mida laenasid õppejõud, teenistujad ning osalt ka üliõpilased. 1975. a. oli neid raamatukogusid 62.

Tabel 2

Laenutused TRÜ kateedrite jt. allasutuste
raamatukogudes

Aasta	Laenutuste arv	% TRÜ raamatukogude laenutuste üldarvust
1955	72 080	8,9
1965	51 150	7,5
1970	161 019	18,7
1975	145 921	12,6

Käesolevas artiklis käsitletakse edaspidi ainult TR (Toomel), millel on oluline osa lugejateeninduses. Nii näiteks moodustas 1975. a. TR külastuste arv (142 937) 34,3% külastuste üldarvust. Laenutuste arv (477 377) koos laenutustega raamatukogu osakondadest (6999) ja EVL kaudu (2764) moodustas 42% laenutuste üldarvust. ÕR-l on rohkem külastusi (51,7%), kuid vähem laenutusi (35%) kui TR-s, sest ÕR kasutavad lugejad sageli õppimiskohana, kuhu tullakse kaasavõetud õppevahenditega. 14% külastustest ja 23% laenutustest jagunevad eriala- ning kateedriramatukogude vahel.

Päevas külastab TRÜ raamatukogude teeninduspunkte keskmiselt 1213 lugejat ja laenab 3384 raamatut, Toome raamatukogu külastab päevas 409, ÕR 628 lugejat. Neile lugejatele laenutatakse päevas Toomel 1400 ja ÕR-s 1184 tr.-üks. Ülejäänud 176 külastust päevas on TR filiaalides ja erialaraamatukogudes. (Kateedriramatukogudes külastusi ei registreerita).

Kõikides teeninduspunktides kokku peale Toome ja ÕR laenutatakse päevas 800 tr.-üks.

Lugejad

Kuni 1948. a. puuduvad andmed lugejate arvu kohta. Alates 1949. a. registreeriti lugejaid nii pearaamatukogus Toomel kui ka ajaloo-keeleteaduskonna raamatukogus. Üldse registreeriti 1949. a. 2576, 1950. a. 3488 lugejat.

1951. a. anti pearaamatukogus kõigile lugejatele välja lugejapiletid. Lugejate arv oli seega võrdne väljaantud lugejapiletite arvuga. Sellest ajast alates esinevad raamatukogu aruannetes ühtse lugejapileti saanud lugejate arv ja kõigi teeninduspunktide lugejate üldarv.

Tabel 3

Lugejate arv

	1950	1955	1960	1965	1970	1975
Ühtse lugejapileti alusel		5649	6235	6813	9306	10 322
Kõigis teeninduspunktides kokku	3488	6764	7423	8460	29 832	30 218

Lugejate üldarv koosnes 1965. aastani vaid TR-s, ÕR-s ja ajaloo-keeleteaduskonna raamatukogus registreeritud lugejate arvu summast. Seepärast suurt erinevust esimese ja teise arvu vahel neil aastatel ei ole. 1966. a. slates peetakse aga lugejate arvestust ka kateedri- ja erialaraamatukogudes ning seetõttu ületab järgmiste aastate lugejate üldarv mitmekordselt ühtse lugejapileti alusel registreeritud lugejate arvu.

TR lugejaskonna moodustavad üliõpilased, õppejõud, aspirandid ja teenistujad TRÜ-st ning Tartu linna teistest õppejõude teadusasutustest ning ettevõtetest.

Kogu vaadeldava perioodi vältel on raamatukogu püüelnud selle poole, et iga TRÜ üliõpilane ja õppejõud oleks raamatukogu lugeja. Selleks tehakse selgitustööd, raamatukogusse saabunud kirjandust tutvustatakse näituste, trükisõna ja referentide kaudu. Õppejõudude paremaks teenindamiseks deponeeritakse trükiseid kateedritesse ja erialaraamatukogudesse. Üliõpilased saavad ülikooli raamatukogu lugejaks juba ülikooli sisseastumisel. Kaugüliõpilastega vesteldakse raamatu-

kogu kasutamise võimalustest.

Tabel 4

Lugejate koosseis asutuste järgi (protsentides)

Aasta	TRÜ-st	EPA-st	Teistest asutustest
1950	95,7	-	4,3
1951	77,0	16,8	6,2
1955	79,6	10,8	9,6
1960	80,7	5,6	13,7
1965	85,1	2,7	12,2
1970	87,3		12,7
1973	84,3		15,7
1975	83,8		16,2

Kõige selle tulemusena oli lugejahõlve 1975. a. järgmine: TRÜ õppejõud, teadurid ja aspirandid - 95%, statsionarsed üliõpilased - 99%, kaugüliõpilased - 83%.

Tabel 5

TRÜ lugejagruppide suhe (protsentides)

Aasta	Üliõpilased	Õppejõud, aspirandid, teadurid	Teenistujad
1950	78,7	13,0	8,3
1955	84,1	12,0	3,9
1960	84,7	10,4	4,9
1965	86,9	9,9	3,2
1970	82,8	10,8	6,4
1975	75,7	15,8	8,5

1967. a. sletes on võimalik jälgida ka ülikooliväliste lugejate jagunemist gruppidesse.

Tabel 6

Ülikooliväliste lugejagruppide suhe (protsentides)

Aasta	Üliõpilased	Õppejõud, aspirandid, teadurid	Teenistujad
1967	11,4	8,2	80,4
1969	26,3	24,0	49,7
1971	20,7	27,1	52,2
1973	19,4	24,1	56,5
1974	20,0	21,2	58,8

Külastused ja laenutused

Esimestel sõjajärgsetel aastatel, kui TRÜ taas tööd alustas, kujunesid loengud peamiseks õppevormiks ülikoolis. Loenguil viibisid üliõpilased suurema osa päevast. Iseseisvaks tööks raamatuga jäi vähe aega. Ka oli uusi nõukogude õpikuid eesti keeles veel vähe ilmunud, venekeelsete lugemiseks puudus aga üliõpilastel keeleoskus. Õppejõud olid samal ajal hõivatud loengutööga, uute õpikute koostamise ja tõlkimisega.

A. 1945-1949 valitses ka TRÜ Pearaamatukogus olukord, mis raamatukogu kasutamist eriti ei soodustanud. Küllalt palju aega nõudis reevakueeritud raamatute süstematiseerimine ja kohale paigutamine. Võeti kasutusele küll uus, nõukogude kataloogisüsteem, kuid süstematiseerimine ja kataloogimine nõudis palju aega. See raskendas kirjanduse kättesaamist ja muutis raamatukogu ebapopulaarseks õppejõudude ja üliõpilaste hulgas. Ka laenutussajad polnud esialgu lugejale soodsad. Koju laenutati vaid kolm tundi päevas hommikupoolikuti.

Lugemissaalid olid tihti kütmata, ebapiisavalt valgustatud. Seetõttu külastati neid 1946. a. ainult 3959 korral. Laenutuste väike arv (1409 köidet) on osaliselt seletatav asjaoluga, et ei peetud arvestust avariikulitel paikneva kirjanduse kasutamise kohta.

1950. aastatel vähendati loengute arvu, üliõpilastelt hakati nõudma rohkem iseseisvat tööd raamatuga. Kasvas üliõpilaste vajadus raamatukogu järele, et valmistuda seminari- deks või kirjutada kursuse- ja diplomitöid. Õppejõud vabanesid liiga suurest loengukoormusest ja neil jäi rohkem aega teadustööks.

Ka raamatukogus oli 1950. aastaks olukord muutunud. Kütte- ja muud majandusmured olid lahendatud. Raamatukogu oli täienenud uema teadusliku, populaarteadusliku, õppe- ja ilukirjandusega. Kataloogid peegeldasid juba enam-vähem kõike TRÜ Pearaamatukogu hoidlates paiknevat. 1951. a. hakati üliõpilastele korraldama grupikonsultatsioone kataloogide ja teatmeteoste kasutamise kohta. 1952. a. rakendati tööle konsultant, kes abistas lugejaid kirjanduse leidmisel kataloogidest. Pikendati kojulaenutuspunkti lehtiulekusegu, viies neid hilisemale kellesjale.

Lugemissaalis täiendati avariikulil paiknevat teatme-

kogu. Lisaks teatmeteostele ja marksismi-leninismi klassikute teostele toodi avariilulitele üks eksemplar igast põhiõpikust, kohustusliku lektööri hulka kuuluvatest ilukirjanduslikest teostest, praktikumjuhendeid jm. Perioodikasaali paigutati lisaks jooksva aasta ajakirjadele tähtsamate teadus- asutuste jätkväljaandeid.

Kui 1945-1949 olid nii kojulaenutuse kui ka lugemissaalide töö näitervud võrdlemisi tagasihoidlikud, siis aastad 1951-1955 olid tähelepanuväärsed Toome raamatukogu suure kasutatavuse poolest. Näiteks kasvas külalistatavus sel perioodil kolmekordseks, kojulaenutuste arv kahekordistus, laenutuste arv lugemissaalides aga viiekordistus. Lugemissaalides põhjustasid nii suurt laenutust 1) külalistatavuse arvu kasv, 2) teatmekogu täienemine uute teostega, 3) defitsiitsete raamatute koju laenutamise piiramine ja nende kasutamise võimaldamine ainult kohapeal, 4) loetud trükiste tagastamine lugemissaali töötajale, mitte riulile - sellest statistika täpsus.³

Külalistatavuse rohkus ja järjest suurenev nõudmine kirjanduse järele asetas raamatukogu uute probleemide ette. Toome teeninduspunktid olid sel ajal erakordselt koormatud. Lugemissaalid jäid kitsaks, sest eksamisessioonide ajal oli päevas üle 400 lugeja. Sellises olukorras ei olnud raamatukogul võimalik eri lugejagruppe diferentseeritult teenindada. Olukorra lahendamiseks TRÜ ÕR asutamine 1956. a. TRÜ Peerraamatukogu Toomel jäi teadusliku kirjanduse kasutamise kohaks. TR on lugejatele avatud 7 päeva (89 tundi) nädalas, kusjuures tööpäevadel saab raamatukogu kasutada 14 tundi. Enne 1969. a. oli raamatukogu lahti pühapäeviti ainult eksamisessioonidel. Külalistatavuse elavnedes avati lugemissaalid lugejatele pühapäeviti kogu õppeperioodi vältel. Ka koju laenutatakse küllalt pikka aega lugejatele kõige soodsamail kellaaegadel (kl. 10-20). Lugejate vajadusi on arvestatud veel konsultandi töösegede ja kirjanduse hoidlast väljetoomise seadete kindlaksmääramisel.

Häirivaiks nii lugejatele kui ka raamatukogu personalile on olnud need aastad, mil raamatukogu oli ülekoormatusest tingitud avariiohu tõttu lugejatele suletud. Sellised tööseisakud

³ Alates 1952. a. on laenutuste arvestusühik trükituksus (varem oli selleks köide).

mõjustasid raamatukogu tegevust 1964. a., 1967.-1968. a. ja 1974. a. Nendel aegadel oli laenutamine kas täielikult või osaliselt katkestatud. A. 1968 asendas lugemissaale 12-kohaline lugemisruum, 1974.a. puudus aga üldse võimalus kohapeal lugemiseks. Töö põhirasкус langes teistele teeninduspunktidetele. Loomulikult halvas Toome raamatukogu suletus õppe- ja teadustööd TRÜ-s. Selleks et kirjandus lugejatele taas kättesaadavaks saaks, tuli raamatukogus suuri ümberkorraldusi teha. Kojulaenutussektor ja lugemissaalid viidi üle uutesse ruumidesse.

Pondide paiknemine teistes hoonetes raskendab oluliselt teeninduspunktide tööd. Lugejate informeerimiseks koostati skeemid filiaalides paiknevate kogude kohta, selgitusi annab ka konsultant. Et aga kõik kataloogid asuvad Toomel, sunnib kogude laialipillatus lugejaid sageli kulutama küllalt palju aega raamatu kättesaamiseks.

Vaatamata nimetatud raskustele on Toome raamatukogu olnud kõige intensiivsemalt kasutatav teeninduspunkt TRÜ raamatukogude võrgus. Küllastuste ja laenutuste arv TR-s ei vähenenud ka pärast kirjanduse ümberpaigutamist filiaalidesse, vaid on aastate vältel üha kasvanud.

Kõige intensiivsemad TR kasutamise kuud on september ja oktoober ning märts ja aprill. Semestrite alguskuudel varustavad lugejad end kirjandusega eelolevaks õppeperioodiks. Kevadsemestri algul alustatakse tööd kursuse- ja diplomitööde kallal ning kohe intensiivistub lugemissaalide kasutamine. Töörohkemad ajad kojulaenutussektoris on september, mil registreeritakse lugejaks uusi üliõpilasi, ning juuni, mil ülikoolist lahkujad end arvelt maha võtavad ja üliõpilased tagastavad laenatud raamatud. Perioodikasali külastatakse enam-vähem ühtlaselt kogu õppeperioodi vältel, ajakirju avariilult kasutatakse kõige enam märtsis, aprillis ja mais.

Tabel 6

Lugejateeninduse arvandmed

	1950	1955	1960	1965	1970	1975
Külastused (kokku)	45816	170668	213112	246025	362653	415988
neist						
TR-s	45816	130797	75677	87840	135508	140169
abonemendis	16322	50430	30534	31906	34517	42905
üldlugemis- saalis		70205	35454	37834	58324	55662
perioodika- saalis	29494	10162	9689	18000	42667	41602
ÕR-s			105076	118385	171387	215188
abonemendis			21405	23825	33100	50944
lugemissaalis			83671	94560	138287	164244
Laenutused (kokku)	208562	806293	582002	680425	859341	1160621
neist						
TR-s	141914	657744	281543	370191	374212	477377
abonemendis	30123	71141	40403	41688	43862	64053
üldlugemis- saalis	62264	533784	191415	227443	204551	229433
perioodika- saalis	49527	52819	49725	101060	125799	183891
ÕR-s			178501	197434	233550	405965
abonemendis			34287	43743	63323	115175
lugemissaalis			144214	153691	170227	290790
Eriala- ja kateedriraa- matukogudes	65330	146242	119193	111150	225495	213466

Mitte alati ei suuda raamatukogu kõiki lugejate vajadusi rahuldada. Arvütluste põhjusi on teenindusosakonna töötajad jälginud mitu aastat. Kokkuvõtte tegi teenindusosakonna juhataja K. Lepik.⁴ Arvütlused moodustavad viimastel aastatel 8,6% kõigist tellimustest. Põhjuseks on paljude vajalike teoste vähene eksemplaarsus. Kõige suurem defitsiitsus valit-

⁴ Vt. K. Lepik. Defitsiitsast kirjandusest TRÜ Teaduslikus Raamatukogus. Ettekanne TRÜ TR erialapäeval 2. 11. 1976. Käikiri TRÜ TR-s.

seb filosoofia-, loogika- ja psühholoogiakirjanduse osas. Defitsiitsust suurendab ka raamatute mitteõigeaegne tagastamine. Olukord laheneb mõnevõrra, kui üks eksemplar igast trükisest asuks lugemissaalis. Üheks sammuks sellise lahenduse poole on eriti nõutavate filosoofia-, poliitökonoomia- ja marksismi-leninismi teoste deponeerimine hoidlast lugemissaali.

TRÜ TR üldlugemissaali avariileil paikneb raamatukogu rikkalik testmekogu (üle 50 000 tr.-üks.). 1958. a., pärast ÕR asutamist, sisaldas testmekogu ca 10 000 köidet. Selles orienteerumiseks tuli luua ühtne paigutussüsteem. Sellele töötasid välja teenindussektori tolleaegne juhataja I. Loosme ja lugemissaali töötaja R. Parmas NSV Liidu suuremate raamatukogude eeskujul. Teatmekogu jagati üldiseks ja erialaseks osaks, milles omakorda eraldati entsüklopeediad, teatmikud, sõnaraamatud, biograafialeksikonid ja bibliograafiad. Aastajuurdekaev on olnud 1500-2000 teost. 1970. a. oli lugemissaalis juba üle 40 000 teatmeteose.

1972. a. muudeti testmekogu komplekteerimise põhimõtet. Kõik teatmeteosed said nüüdsest peale nii üldfondi kui ka testmekogu kohaviida. Kui teos vananeb ja muutub vähekasutatavaks, siis kustutatakse teatmekogu kohavilt ja raamat asetatatakse üldfondi. Nii sisaldab teatmekogu vaid sageli kasutatavaid teatmeteoseid.

Seoses üldlugemissaali ümberpaigutamisega hoone läänepoolsele osale 1974. a. tekkis võimalus teatmekirjandust senisest otstarbekamalt paigutada. Uude lugemissaali toodi üle ainult käibivam osa teatmekirjandusest. Tekkis vajadus hinnata teatmekogu komplekteerimisel ja paigutamisel tehtud tööd lugeja seisukohalt. Selleks koostati ja jagati lugejatele välja kaks ankeeti, esimene 1973. ja teine 1976. a. Ankeedivastustest ilmneb, et teatmeteoste vahel ja paigutus lugejaid üldiselt rahuldab. Lugejate ettepanekuid ja soove on raamatukogu püüdnud arvestada.

Raamatupropaganda

"RÜ TR-s on näituste, konverentside, loengute ja muude ürituste kaudu püütud lugejaid raamatukogule lähendada, teatledes lugejate ideelis-poliitilise, kõlblilise ja esteetilise kasvatamise eesmärgi.

Raamatupropaganda põhivormiks on kujunenud raamatunäitused, mida ruumikitsikusele vaatamata on 1950. a. slates Toomel regulaarselt korraldatud, hiljem ka filiaalides ja ÕR-s. Kindel osa näituste korraldamisel on KHO-l.⁵

Toomel on kõige sagedasemad ja populaarsemad uudiskirjanduse väljapanekud, mis tutvustavad lugejale raamatukoguse saabunud uusi teoseid igalt teadussalalt. Kuni 1962. a. eksponeeriti uudiskirjandust komplekteerimisosakonnas, kus kateedrite esindajad sellega tutvusid ning soovi korral tellisid vajalikku kateedri käsiraamatukokku. Hiljem toodi uudiskirjanduse näitus üle laenuvusruumi ja 1965. a. perioodika-saali, kus sellega said kohapeal tutvuda kõik lugejad. Näitus vahetatakse igal esmaspäeval. Samas ruumis võivad lugejad tutvuda uute perioodikaväljannete ja autoreferaatidega.

Pidevalt ja plaanipäraselt on raamatukogu korraldanud ka teemanäitusi, mis on kajastanud ühiskondliku elu tähtsamaid sündmusi ning uut teaduse arengus. Nende eesmärgiks on propageerida kirjandust, mis käsitleb marksismi-leninismi, teaduslik-ateistlikku maailmavaadet, kommunismi ülesehitamist, patriotismi, rahvaste sõprust, maailma rahvaste võitlust rahu eest, kolonialismi ja imperialismi vastu.

Suured näitused pühendati NLKP kongressidele ja pleenumitele ning meie vabariigi ja ülikooli saavutustele kongressidevahelisel perioodil. 1962. a. korraldati näitus "Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon ja kõrgem haridus NSV Liidus". Teaduse ajalugu ning uusimaid saavutusi ja probleeme käsitlesid "Struktuuraalne lingvistika" (1962), "Kaasaegse teaduse metodoloogilisi probleeme" (1965), "Meditsiini filosoofilised probleemid" (1968), "Geograafiateaduse arengust TRÜ-s" (1969), "Inimene ja keskkond" (1973) jt.

Aastast aastasse on TRÜ TR-s tähistatud ka ühiskondlik-poliitiliste sündmuste, teaduslik-tehniliste saavutuste, asutuste, väljapaistvate isikute ja ka üksikute teoste tähtpäevi. 1957. ja 1967. a. tähistati ulatuslike näitustega Oktoobrirevolutsiooni aastapäeva. Eesti NSV 25. aastapäevaks korraldati näitus teadusalastest saavutustest TRÜ-s 1940-1965. V.I. Lenini 100. sünniaastapäeva puhul eksponeeriti pikemat sega

⁵ Vt. E. Hanssoni jt. artikkel käesolevas kogumikus.

aastapäevatrükiseid. 1952. a. suurim näitus oli TRÜ 150 aasta juubeli näitus. Suuremad tähtpäevnäitused vaadeldaval perioodil korraldati veel Ch. Darwini teose "Liikide tekkinine" ilmumise 100. aastapäevaks (1959), A. P. Tšehhovi 100-sünniaastapäevaks (1960), "Kalevipoja" ilmumise 100 aasta juubeliks (1961), M. V. Lomonossovi 250. sünniaastapäevaks (1964), vene trükikunsti 400. aastapäevaks (1964), K. Morgensterni 200. sünniaastapäevaks (1970), Koperniku 500. sünniaastapäevaks (1973), L. Puusepa 100. sünniaastapäevaks (1975).

Paljud raamatunäitused on olnud seotud TRÜ ja teiste Tartu teadussutuste konverentside, sümposionide ja nõupidemistega.

Lugejatega otsesema kontakti saavutamiseks ja raamatukogu fondide propageerimiseks on TRÜ TR kokku kutsunud lugejate konverentse ning korraldanud lugejale kohtumisi ja loenguid. Esimene lugejate konverents toimus 1950. a. Raamatukogu direktori ettekandele raamatukogu tööst järgnesid lugejate ettepanekud teeninduse parandamiseks, mida raamatukogu võimalustmööda ka arvestas.

Alates 1952. a. korraldati üha sagedamini ka teema- ja meetodikkonverentse. Konverentside temaatika on olnud väga mitmekesine: "Fr. R. Kreutzwaldi "Kalevipoeg"" (1953), "Looduskaitse ja esteetiline kasvatus" (1959), "Inimene teel kosmosesse" (1961), "Inimese moraalne pale" (1963), "Matemaatika ja humanitaarteadused" (1965), "Vaimse töö hügieen" (1967), "Teadusliku informatsiooni probleeme kassajal" (1966), "V.I. Lenin ilukirjanduses" (1969), "Teadusliku loomingu psühholoogiast" (1970), "Eesti ilukirjandus Suure Isamaasõja ajal" (1975).

Metodikkonverentse peetakse 1954. aastast. Antakse üliõpilastele näpunäiteid tööks raamatuga, konspekteerimiseks, kursuse- ja diplomitööde vormistamiseks ja eksamiteks valmistumiseks. Samuti tutvustatakse raamatukogu katalooge ja teatmeteoseid, selgitatakse, kuidas kasutada RVL-i. Kui organiseeriti bibliograafiaõppused, vähenes vajadus meetodikkonverentside järele. Konverentse korraldatakse filiaalides, ÕR-s ning ajaloo- ja filoloogiateaduskonna raamatukogus. Nende konverentside eesmärgiks on abistada esmakursuslasi õppetöös.

Lugejate konverentsid on leidnud elavat huvi ja arvukat osavõttu. Nende ettevalmistamisel on raamatukogu abistanud TRÜ õppejõud, aspirandid ja üliõpilased.

Raamatuüritused

	1950	1955	1960	1965	1970	1975
Näitusi (kokku)	58	159	140	159	110	200
Neist teema ja tähtpäe- venäitusi	13	52	27	28	22	65
Uudiskirjanduse näitusi	45	107	113	131	88	135
Konverentse	1	2	1	2	2	3

Omapäraseimaks ürituseks on TRÜ TR-s kujunenud iga-aastane informatsioon, mis võidab järjest rohkem osavõtjaid ja pealtvaatajaid.⁶

Raamatuvarede propageerimiseks on kasutatud kõiki massikommunikatsioonivahendeid. Viimasel 10 aastal on saugenud raamatukogu tutvustavad raadio- ja televisioonisaated.

Raamatukogu populaarsusest annab tunnistust ka külaliste rohkus. Enne 1974. a. käis aastas üle 200 ekskursiooni, s. o. ligi 3000 ekskursanti. 1974. a. tuli avariseisukorra tõttu hoone külalistele sulgeda. 1975. a. suvel avati küll uus heraldaste raamatute ja käsikirjade ekspositsioon, kuid avariioht püsib ja see sunnib küllastajate hulka piirama.

TRÜ TR on alati olnud lugejate hulgas hinnatav ja rohkesti kasutatav teaduskirjanduse varasalv. Ta on kujunenud raamatupropaganda-, teadus- ja kultuurikeskuseks, mille vastu tuntakse huvi nii Eestis kui ka väljaspool.

⁶ vt. L. Kilgi artikkel käesolevas kogumikus.

ОБСЛУЖИВАНИЕ ЧИТАТЕЛЕЙ —

К.Каху

Резюме

В систему пунктов обслуживания библиотек ТГУ входят научная и учебная библиотеки с филиалами, 13 отраслевых и 62 кафедральных библиотеки.

В научной библиотеке происходит регистрация читателей и выдача читательских билетов. Количество читателей, пользующихся библиотеками на основании единого читательского билета, в 1975 г. было 10322, всего же все пункты обслуживания зарегистрировали 30218 читателей.

Контингент читателей НБ ТГУ составляют студенты, преподаватели, аспиранты и служащие ТГУ и других учебных и научных учреждений и производственных предприятий города. В 1975 г. охват читателей по университету составил:

преподавателей, научных сотрудников, аспирантов	- 95%
студентов дневного отделения	- 99%
студентов-заочников	- 83%

Читатели университета составляют 83,8% всего контингента, внеуниверситетские - 16,2%.

По ряду обстоятельств общеуниверситетского и внутрибиблиотечного порядка в первые послевоенные годы библиотека относительно мало использовалась. С 1950 г. активизировалась научная работа в университете и самостоятельная работа студентов с книгой. С выделением фонда учебной литературы в 1956 г., научная библиотека стала местом пользования главным образом научной литературы. Здесь в распоряжении читателей абонемент, общий читальный зал с богатым справочным фондом и зал периодики, где на открытых полках находятся журналы и газеты текущего года, а также еженедельно меняющаяся выставка новых поступлений.

В 1975 г. число посещений научной библиотеки составило 34,3% общего числа посещений на всех пунктах обслуживания, а число книговыдач - 42% общего количества книговыдач.

С целью идейно-политического, морального и этического воспитания читателей, расширения их читательских интересов используются различные формы пропаганды книги, из которых наиболее популярными являются книжные выставки: тематические, посвященные знаменательным датам, новых поступлений и т. д. Для установления более тесных контактов с читателями орга-

низуются тематические и методические читательские конференции, анкетирование читателей, беседы.

Библиотеку часто посещают экскурсанты. Научная библиотека ТГУ - это хранилище активно используемой научной литературы, к которому питают живой интерес как в Эстонии, так и за ее пределами.

ÕPPERAAMATUKOGU

S. Luts, E. Brik

Sõjajärgsel aastail vajab Nõukogudemas rohkem kui kunagi enne haritud inimesi. Kõrgkoolid võtsid hulgaliselt vastu õppida soovijaid. Raamatukogudes tõusis päevakorraks nende varustamine õpikutega. Osutus vajalikuks moodustada senistele õpperamatukogudele lisaks veel uusi, sest need olid end igati õigustanud. Õpikute kogu eraldi komplekteerimine on ökonoomne ja kiirendab laenutamist, andes ühtlasi võimaluse diferentseerida teenindust.¹

NSV Liidu üldisi raamatukogutöö arendamise põhimõtteid järgides asuti 1946. a. ka Tartu ülikooli raamatukogus õppekirjandust eraldama teaduslikust. Raamatukogu 1948. a. aruandes on kirjas, et esmakordselt raamatukogu ajaloos muretseti tollal õppekirjandust suureks eksemplaride arvus - 10-15 raamatut. Sellest moodustati õppekirjanduse osakond.² TRÜ raamatukogu töö ja seisukorra selgitamiseks määratud komisjoni aruandest 21. maist 1949 selgub, et raamatukogu tollesegne direktor K. Weltmann tegi korralduse korda seada õpperamatute kogu, võtta sinna kirjandus, mis on ette nähtud õppeprogrammides.³

Ülikooli kateedreilt nõuti 1950. a. andmeid vajalike õpikute kohta ja koostati kartoteek ca 800 kaardist, millele märgiti bibliograafiakirje, õpikut vajav kateeder, kursus, üliõpilaste ja rühmade arv. Kartoteeki võrreldi raamatukogu kataloogidega ja hakati puudunud raamatuid järelkomplekteerima. 1950. a. III kvartalis komandeeriti komplekteerimis-sektori juhataja Elsa Kudu Moskvasse ja Leningradi, kust tal

¹ Н.П.Никитина. Из истории развития сети библиотек в советском высшем учебном заведении. - Вопросы библиотековедения. Саратов, 1968, с.54, 57.

² TRÜ TR KO, f. 4, nim. 3, s.-ü. 99, l. 20.

³ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 3, s.-ü. 139, l. 7.

õnnestus raamatukaupluste kaudu hankida umbes 40% puudunud õpikuteist.⁴ Sama aasta lõpuks oli õpikute arv võrreldes 1949. aastaga kahekordistunud (2499 ja 5795).⁵

Üliõpilased hakkasid küll järjest rohkem õppevahendeid saama, kuid neil puudusid õppimisruumid. Ka ühiselemuid oli vähe ja et elati hulganisti suurtes tubades, oli seal raske töötada. Toome lugemissaal oli mõeldud eelkõige õppejõududele ja kuigi sinna nüüd toodi hoidlast avariilulile õpikuid, ei jätkunud lugemiskohti. Puudus ka üliõpilastele eraldi kojulaenutus.

Nii tõusis päevakorralla uue osakonna - õpperaamatukogu asutamine ja sellele omaette hoone leidmine. 1948. a. raamatukogu nõukogu koosolekul soovitas prof. A. Valdes K. Weltmannil nõuda endist ülikooli kirikut (V. Kingissepa 15a) ja selle ümberehitamist.⁶ Ettepanek leidis 1949. a. mitmel puhul toetamist (komisjoni aruanne, Õpetatud Nõukogu otsus, V. A. Artissevitši akt) ja juba 1950. a. ssuti kirikut ümber ehitama. 1951. a. esitas Tartu ülikool oma taasavamise 150 aasta juubeli ettevalmistamisega seoses NSVL Ministrite Nõukogule taotluse, et saada 250 000 rbl. ÕR ehitamiseks, sellest 13 000 rbl. taotleti 1952. a.⁷

1952. a. eksponeeriti tulevase ÕR ruumes ülikooli juubeli näitus. Pärast selle mahavõtmist ehitustöö jätkus.

1956. a. algul valmisid kolme korruse vahelised ja lõppes keskküttesüsteemi ümberehitus. Hoone valmis 1956. a. septembris. Kolmel alumisel korrusel paiknesid hoidlad ja neljandal saal, mis oli klaasvaheseintega jaotatud neljaks ruumiks: 200-kohaline lugemissaal, kataloogide ruum, perioodika lugemistuba, lugemissaali käsikogu koos kojulaenutuse ruumiga.⁸

ÕR hoone ümberehitamise ajal oli hakatud laiemalt komplekteerima õppekirjanduse kogu. ÕR jaoks valiti lisaks õpikutele marksismi-leninismi klassikute teoseid, tähtsamaid õppetõhks vajalikke teatmeteoseid, õppeprogrammides nõutavat

⁴ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 3, s.-ü. 174, l. 12.

⁵ Samaa, l. 11.

⁶ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 3, s.-ü. 92, l. 128.

⁷ TRÜ arhiiv, s.-ü. 163, l. 167.

⁸ Samaa.

ilukirjandust (deponeeriti põhifondist) ja kodumaiseid 1956.a. ajakirju.

3. oktoobril 1956 avati ÕR. Sellest pearaamatukogu filiaalset laenutati kirjandust nii koju kui ka lugemissaalis kohapeal kasutamiseks. Et luua lugejatele soodsaid tingimusi, oli saal avatud seitse päeva nädalas: esmaspäevast reedeni 8-22, nädalalõpul lühemat aega.

ÕR-s teenindati peamiselt üliõpilasi, kuid lugejate hulka tuli peatselt ka õppejõude ja teadustöötajaid. Lugejate käsutusse anti algul õppekirjanduse süstemaatiline (UDK) ja 1958. aastal ka alfabeetiline kataloog.

ÕR kujunes peagi külastatavaimaks teeninduspunktiks TRÜ raamatukogude süsteemis. ÕR külastused moodustasid 1950. aastate lõpul poole kogu raamatukogu külastuste arvust. Ühtlasi tõmbas õppekogu kojulaenukus ära suurema osa Toome üliõpilaslugejast, mistõttu sealne kojulaenukuste arv langes poole võrra.

ÕR edasiseks komplekteerimiseks tuli kõigepealt läbi vaadata õppeprogrammid ja sealt välja märkida vajalikud õpikud. Uute komplekteeritavate õpikute eksemplaride arvu kindlaksmääramisel lähtuti ebikartoteegist, kus olid märgitud õppedistsipliinid, kursused ja semestrid, millel õpikut vajatakse, ja üliõpilaste keskmine arv kursusel. Seoses üliõpilaste arvu suurenemisega, ülikooli profiili laienemisega, aga ka rahaliste võimaluste avardamisega oli aasta-aastalt tarvis ja võimalik muretseda rohkem raamatuid. 1966. a. raamatukogus koostatud juhend õpikute komplekteerimise kohta nägi ette muretseda kõrgkoolide õpikuid üks kolme üliõpilase kohta. Praktikumijuhendeid, ülesannete ja harjutuste kogusid komplekteeriti üks eksemplar viie üliõpilase kohta. Fakultatiivsete õppeainete kirjandust osteti range valikuga ja väiksesmas eksemplaarsuses. Raamatute tellimisel on keegiüliõpilasi arvestatud võrdselt statsionaarsetega.

Peale põhiõpikute osteti 1950. aastate lõpul küllaltki suures eksemplaarsuses ilukirjandust ja reisikirju. Et neid nõuti harva, hakati 1960. aastate algul õppetöoga mitte otsest seotud oleva kirjanduse hankimist piirama. 1970. aastate alguseks olid komplekteerimise põhimõtted jäänud peajoonetes samaks. Ainult õpikute eksemplaarsust suurendati veelgi üliõpilaskonna kasvamise ja ÕR kolmeks teeninduspunktiks ja-

gunemise tõttu (kojulaenutus Tiigi 78, lugemissaal V. Kingisepa 15-a ja lugemissaal Leningradi mnt. 27).

TR plaan aastaks 1971-1975 nägi ette komplekteerida eestikeelseid põhiõpikuid üks kahe üliõpilase kohta ja venekeelseid üks nelja üliõpilase kohta. 1974. a. oli ÕR-s iga lugeja jaoks 24 raamatut (1969. a. 21).

Eestikeelse õppekirjanduse väljaseandmisel on väga suur osa TRÜ kirjastusosakonnal (asutati 1958. a.). Esialgu andis ta õppevahendeid välja vähe ja nende tiraaž oli üsna tagasihoidlik, kuid 1965. a. suurenes see märgatavalt. Eriti palju sai ÕR ülikooli kirjastuselt õppevahendeid 1970.-1975. a., mil iga üliõpilase kohta tuli üks eksemplar.

Õppekirjanduse kogu kasvu iseloomustavad järgmised andmed:

1. jaan. 1957. a.	41 040 tr.-üks.
1. jaan. 1965. a.	54 397 "
1. jaan. 1971. a.	100 643 "
1. jaan. 1975. a.	154 194 "

ÕR töötajad on snellüsinud fondi ringlust ja äraütlosti ning esitanud puuduvate ja defitsiitsete raamatute nõudmisi komplekteerimisosakonda. Ent alati ei ole järelkomplekteerimine tulemuslik. Eriti suuri raskusi on venekeelse arstiteadusliku kirjandusega, mille tiraažid aasta-aastalt vähenevad ja kordustrukke antakse välja väga harva. Nii jäävad tulevased arstid küllalt tihti ilma neile vajalikust õpikust, atlasest või teatmeteosest. Puudus on ka eestikeelsetest poliit-ökonoomia õppevahenditest - sisult vananenud õpikud on juba ammu maha kantud, aga uusi ei ole veel ilmunud.

Et õppekirjandus küllaltki ruttu sisult vananeb, kantakse igal õppeaastal maha 2000-4000 raamatut. Nii seadakse ka ruumi hoidlas uutele õpikutele.

Tänu sobivatele lehti oleku seadetele ning hoolikalt komplekteeritud õpikutele sai ÕR üliõpilastele kiiresti omaseks. Lugemissaalis on lugejal käepärast entsüklopeediad, marksismi-leninismi klassikute teosed, erialasõnastikud. Avariilult saab NLKP ja Nõukogude valitsuse otsuseid, käesoleva aasta ajalehti, ajakirju ning õppeprogramme. 1973. aastast laenu-tatakse lugemissaalist ajalehtede varasemaid aastakäike, mis toodi ÕR-sse Toomelt sealse ruumikitsikuse tõttu. Hulk üliõpilasi töötab ÕR lugemissaalis oma konspektide ja raamatu-

tega. Kuigi ÕR lugemissaal on kohtade arvult (200) suurim teadusliku raamatukogu süsteemis, jääb ta eksamisesseioonide ajal ikkagi kitsaks.

Kojulaenutuspunktist antakse õppekirjandust kaasa terveks semestriks, võorkeeleõpikuid isegi pikemaks ajaks - kuni eksami sooritamiseni. Tema hoidla on teistest kogudest rikkam eksemplaarsuse poolest, kuid vaesem nimetustelt. Sealt ei ole võimalik saada entsüklopeediasid, sõnaraamatuid ja hinnalisi kunstialbumeid, mis paiknevad lugemissaalis. Väga elav on kojulaenus iga õppeaasta algul (septembris, oktoobris), mil hoidlariinid tühjenevad, sest võetakse välja sügissemestril vajaminev õppekirjandus (päevas keskmiselt 3000 õpikut). Uut laenutuste kasvu võib täheldada veebruaris. Vahepealseil kuudel hoog veidi vaibub, et mais-juunis veel kord elavneda. Kojulaenutusele on omane mõningane sesoonsus. On saanud traditsiooniks, et kiirel sügisel laenutusperioodil abistavad raamatukogu teised osakonnad ÕR kojulaenutajaid.

Mõnevõrra sõltub ÕR laenus ja külastatavus TR teenidusest. Kui 1967. a. suleti TR hoone Toomel, suurenes töömaht ÕR lugemissaalis ja kojulaenutuspunktis.

1973. a. TR tabanud uued avariolud sundisid tegema suuri varade ümberpaigutusi. Nii viidi 1973. a. kevadel ÕR kojulaenutuspunkt koos oma fondiga (ca 100 000 kšidet) üle Tiigi 78 TRÜ endise ühiselamu keldrisse. Ümber koliti üliõpilaste abiga. Sellise ulatusliku kirjanduse ümberpaigutamise tõttu ei teenindatud lugejaid kuu aega. Esialgu oli vastne teeninduspunkt üliõpilastele võõras, mistõttu 1973. a. jäi laenutuste arv (69 022) võrreldes eelmise aastaga (77 965) väikeseks.

1974. a. aprillis-mais koliti Tiigi 78 keldrist sama hoone värakelt remonditud esimesele korrusele. Raamatud paigutati ümber kõigi raamatukogutöötajate osavõtul lugejateenindust katkestamata. Raamatute hoiu- ja laenustingimused paranesid tunduvalt.

Tiigi tn. 78 toodi üle ÕR süstemaatiline kataloog, alfa-beetiline dubleeriti. Ka lahtiolekusegu pikendati. Üliõpilased harjusid sin käima ja laenutusi hakkas jälle olema rohkem.

Ka TRÜ kateedrid ja erialaraamatukogud deponeerivad ÕR kojulaenutuspunktist endale vajalikku kirjandust.

1. sept. 1975 sisustati lisaks senistele õppekirjandust

laenuvatele teeninduspunktilede Leningradi mnt. Ühiselamus 90-kohaline lugemissaal. Seal paigutati avariilulete kohal- kasutamiseks ühiskondlik-poliitiline ning arsti-, bioloogia- geograafia-, füüsika-keemia-, kehekultuuri- ja majandustea- duskonna üliõpilastele vajalik kirjandus. Raamatud deponee- ritakse õppekirjanduse kojulaenuuspunktist. Esiialgu valiti välja ainult viimase viie aasta õpikud, mistõttu sügenes palju äraütlosti. Nüüd on püütud seda viige parandada, võttes lugemissaali valikuliselt ka vanemate aastate õppekirjandust.

Üliõpilaste ideelis-poliitilist kasvatustööd on tehtud raamatunäituste ja uudiskirjanduse väljapanekutega. Juba 1956. a. sügistaselvel eksponeeriti kaks näitust: "Abiks mark- sismi-leninismi õppijale" ja "Üliõpilaste teadustöö". Järg- mistel aastatel muutusid teemanäitused ja uudiskirjanduse väljapanekud regulaarseks. Käjestamist leidsid riigi elu sündmused, tuntud ühiskonnategelaste ja kirjanike tähtpäevad. Välja pandi üliõpilasi nii õppetöös kui ka ühiskondlik-poliit- tilises elus suunavat kirjandust. Nii korraldati 1959.-1962. a. näituste tsükkel "Abiks partei ajaloo õppijale". Noort spet- sialisti kujundama olid mõeldud näitused "Tulevasele peda- googile", "Noorele arstile", "Õpetaja elukutses" jt. Välja- panekuge tähistati NSV Liidu Kommunistliku Partei 25. kong- reessi. Näitustel eksponeeritud kirjanduse alusel on koosta- tud alates 1974. a. soovitusnimestikud, mis asetsevad laenu- tusletil lugejale kättesaadavaina.

Et õppejõude informeerida õppekirjandusest, korralda- takse nn. tutvustusnädalaid teadussalade kaupa. Õppejõud kut- sutakse raamatukokku, kus nad vastavad nende jaoks väljapan- dud raamatuid, et neid üliõpilastele soovitada.

Mõned raamatud jäävad aastateks riiale seisma, kuigi nad ei ole sisult vananenud. Need on lihtsalt unustatud. Et seesugust kirjandust ringlema panna, tehakse aeg-ajalt unu- nenud raamatute väljapanekuid ja nimestikud neist saadetakse õppejõududele. Väga hästi reageerisid sellele üritusele kee- misoskonna õppejõud.

1956. a. oli ÕR-s neli töötajat. Kirjanduse, laenuvate ja külastuste kasv põhjustas olukorra, kus neljakesi ei suu- detud enam oma tööge toime tulla. Saadi juurde uusi kossei- sulisi kohti. 1974. a., mil ÕR jagunes kaheks, jäi Kingisse- pe tänava lugemissaali kuus töötajat ja Tiigi tn. 78 filiaa-

li viidi üle viis, Leningradi mnt. filiaali loomisega lisandus kolm töötajat.

Õpperaamatukogu tegevus 20 aasta vältel on näidanud, et niisugune töövorm õigustab end täielikult. Õppekirjendus on muutunud kergemini ja kiiremini kättesaadavaks, lugejate teenindus on diferentseerunud. Kindlasti aitab just ÕR esmakurslastel kohaneda ülikooli raamatukogu süsteemi ja nõuetega. Siinsed suhteliselt lihtsa struktuuriga kataloogid annavad neile esimese kooli teadusraamatukogu küllaltki keeruka teet-
mestu edaspidiseks kasutamiseks.

БИБЛИОТЕКА УЧЕБНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

С.Лутс, Э.Брик

Резюме

В данной статье рассматривается история образования учебной библиотеки и ее работа в данное время как самостоятельного отдела Научной библиотеки ТГУ. В послевоенные годы в вузах СССР в дополнение к ранее существовавшим учебным библиотекам стали образовываться новые. Раздельное комплектование учебников более экономично, ускоряет процесс обслуживания в период наибольшей нагрузки и одновременно позволяет обслуживать читателей дифференцированно.

Следуя основным принципам развития библиотечной работы в СССР, в 1946 г. в университетской библиотеке Тарту приступили к разделению научной и учебной литературы. В 1948 г. стало возможным образование отдела учебной литературы, куда отбиралась литература в соответствии с учебными программами. Впервые начали приобретать учебники в количестве 10-15 экземпляров.

Так как читальные залы научной библиотеки стали тесными для читателей, возник вопрос о необходимости создания учебной библиотеки, причем в отдельном помещении. Было принято решение о перестройке бывшей университетской церкви под учебную библиотеку. В сентябре 1956 г. здание было переоборудовано, и 3 октября 1956 г. здесь разместилась учебная библиотека.

Библиотека обслуживает в основном студентов, но ее читателями являются также преподаватели и научные сотрудники. Учебная библиотека - наиболее посещаемый пункт обслуживания в библиотечной системе ТГУ. Это объясняется большой экзemplарностью комплектуемой литературы, удобным для читателей расписанием работы библиотеки и быстрым обслуживанием. С 1-ого сентября 1975 г. учебная литература выдается в 3-х пунктах обслуживания. Одновременно учебная библиотека выдает литературу кафедральным и отраслевым библиотекам ТГУ.

Деятельность учебной библиотеки за 20 лет существования показала, что такая форма работы с читателями оправдывает себя полностью.

RAAMATUKOGUDEVAHELINE LAENUTUS

E. Lang

Juba möödunud sajandist alates oli TRÜ Teaduslikus Raamatukogus rakendatud raamatukogudevahelist laenutust (RVL). Esielgu oli see harva esinev ja üksikute uurijate teenistuses. Alles Nõukogude raamatukogudes tuleb esile RVL-i tõeline olemus, millele aluse pani juba V. I. Lenin - kõikide raamatukogude varad, olenemata nende paiknevusest, muutuvad kättesaadavaks kõigile lugejatele, kes neid vajavad.

Muutusi ka TRÜ TR kogud avatuks teistele raamatukogudele ning TRÜ õppejõududele ja üliõpilastele emakorda avanes võimalus kasutada vennasvabariikide raamatukogude rikkusi.

RVL-i areng on lahutamatu seotud TRÜ õppetöö laiendamise ja täiustamisega, aga veelgi enam teadustöö intensiivistumisega, olles mitmeti nende dünaamika peegeldajaks. Üleriigilise tähtsuse tõttu on RVL-i tööd suunatud ja koordineeritud üleliiduliste määruste ja vabariiklike juhenditega, mis on ka mõju avaldanud TRÜ TR sellele tööliigile. 1955. a. NSV Liidu kultuuriministri käskkirjaga (31. okt. 1955, nr. 690, lisa) kehtestatud üleliiduline "Raamatukogudevahelise abonemendi põhimäärus" ja selle alusel vabariigis Fr. R. Kreuzwaldi nim. Eesti NSV Riikliku Raamatukogu (RR) 1956. a. avaldatud testmik¹ selgitasid RVL-i sisu ja tähtsust ning kutsusid raamatukogusid kasutama seda lugejateeninduse vormi semestest sagedamini.

Uus etapp algas 1969. a., kui NSV Liidu kultuuriminister kinnitas uue RVL-i põhimääruse (käskkiri 16. apr. 1969, nr. 158).² Sellega ühtlustati nõudsesedeli vorm, määrati kind-

¹ Raamatukogudevaheline abonement. Meelespea raamatukoguhoidjale. Tln., 1956.

² Положение о единой общегосударственной системе междубиблиотечного абонемента в СССР. - Руководящие материалы по библиотечному делу. Справочник. М., 1975, с. 103-110.

laks tellimuse koordineeritud saatmine ja kinnitati raamatukogud oma fondide koostise ja suuruse järgi RVL-i keskusteks (regionsalsed ja üleliidulised), kuhu tuleb tellimused suunata ja kust need vajaduse korral edasi saadetakse. TRÜ TR on selles süsteemis RVL-i vabariiklikuks keskuseks enne 1940. a. ilmunud võõrkeelse kirjanduse osas.³

TRÜ TR kasutamine RVL-i kaudu algas kohe pärast Eesti NSV vabastamist Saksa okupatsioonist. Juba 1944. aasta 27. oktoobrist aasta lõpuni laenas RR meilt 22 teost.⁴ Aastail 1945-1950 olidki TR RVL-i abonentideks eeskätt Eesti suuremad kesksed raamatukogud. Linna- ja rajooniraamatukogudelt laekus sel ajal ainult üksikuid tellimusi. Abonentide arv hakkas järgmistel aastatel üsna pidevalt kasvama ja suurenes 1950. aastast kuni 1975. aastani üldkokkuvõttes 30 korda, Eesti raamatukogude osas 29,4 korda.

RVL-i abonentide arv TRÜ TR-s

	1945	1950	1955	1960	1965	1970	1975
Üldarv:	7	15	146	126	135	192	450
a) Eesti NSV-st	6	5	85	96	86	82	147
b) Teistest liidu- vabariikidest	1	10	61	30	49	110	291
c) välismaalt							12

RVL-i kasutamise laienemist rahvaraamatukogudes põhjustas oluliselt kaugõppe levik kõrgkoolide õppetöös. Raamatukogud hakkasid tellima kaugõppijatele vajalikku kirjandust. Aktiivsemaks TR tellijaks kujunesid Viljandi, Pärnu, Saaremaa, Haapsalu, Põlva, Jõgeva ja Tartu rajooni keskraamatukogud. Eesti rahvaraamatukogud on nõudnud enamasti õppekirjandust, sest lugejateks-tellijateks on ju TRÜ kaugõppijad: juristid, ajaloolased, filoloogid. Harva laekub tellimusi maal tõstatavatel spetsialistidelt (arstid, õpetajad, agroomid jt.). Et enamik samade õpikute soove saabub ühesaegselt, siis jääb küllalt suur arv nõudmisi rahuldamata. Ka kontroll-, kursuse- ja diplomitööde koostamiseks soovitud kir-

³ Eesti NSV raamatukogudevahelise abonemendi juhend. Tln., 1970, lk. 4.

⁴ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 3, s.-ü. 5.

jenduse tellimustele tuleb vähese eksemplaarsuse (1-2) tõttu anda ärsütlasti. Õppekirjenduse tellimusi on TR suutnud täita keskmiselt 60-65% ulatuses.

1960. aastate algupoolel, otsides teid ja võimalusi, kuidas kaugüliõpilast paremini varustada õppekirjandusega, hakkas TR rakendama paralleelselt RVL-iga ka kauglaenust (KL), s. t. raamatuid lugejale saatma posti teel otse kodusel aadressil. KL-i kaudu on alates 1964. a. saadetud keskmiselt 500 teost aastas.

Vabariigi teaduslikest raamatukogudest on TR-st sageli kirjandust laenanud ENSV TA Teaduslik Raamatukogu (TA TR) ja Riiklik Teaduslik Meditsiiniline Raamatukogu (MR), vähemal määral RR. Enamasti on need raamatukogud vajanud välisperiodikat. TA TR nõudmistest langeb 55-60% vanematele väljaannetele (ilmunud enne 1940. a.), MR vastupidi on laenanud 65% uuemaid ja 35% vanemaid väljaandeid.

Laenutused teistele raamatukogudele

	1945	1950	1955	1960	1965	1970	1975
Laekunud tellimused	1358	2369	1968	1860	3464
Väljasaadetud kirjandus	110	318	933	1602	1338	1294	2241

... andmed puuduvad

Teistest liiduvabariikidest oli kirjanduse tellijaid kuni 1950. aastani ainult kümne piires.⁵ Siis aga hakati mitmelt poolt ja järjest aegedamini meie poole pöörduma. 1956. aastaks kasvas abonentide arv kuuekordseks (61). Järgmistel aastatel (1956-1969) esineb langust, arv kõigub 30-50 vahel. Uus järsk tõus algas 1970. a., mil abonente oli 1965. aastaga võrreldes 2,2 ja 1975. aastaks 6 korda rohkem. Kasvu põhjuseks oli TR määramine RVL-i keskseks raamatukoguks vanema võrreldes kirjanduse osas ja tellimuste edasisaatmise kord (koordinatsioon).

Väljaspool Eestit on TR kirjanduse leenajsteks olnud

⁵ Neist esimesena laenas Leningradi RÜ Teaduslik Raamatukogu 1945. a. H. Moora "Vorzeit Estlands" (Trt., 1932). - TRÜ TR KO, f. 4, nim. 3, s.-ü. 5.

enamikus teadussesutuste, kõrgkoolide, vabariiklikud ja erialaraamatukogud. Sagedamate tellijatena võib nimetada Saratovi, Voroneži ja Kalinini ülikooli, Volgogradi Pedagoogilise Instituudi raamatukogu, V. I. Lenini nim. NSVL Riiklikku Raamatukogu, NSVL TA Raamatukogu ja lähematest vennasvabariikidest (Läti, Leedu) teaduslikke raamatukogusid. Tellitakse vanemat võõrkeelset kirjandust teadusejaloo alalt, Tartu ülikooli väljaandeid. Nõutavamad on olnud aastate vältel "TRÜ Toimetised" (eriti prof. J. Lotmani t88d semiootika alalt), TRÜ teaduskonverentside ja nõupidamiste publikatsioonid, Tartus kaitsitud dissertatsioonide autoreferaadid. Küsitakse ka vanemat ja uemat välisperioodikat, mille leidumust TRÜ TR-s on võimalik kindlaks teha üleliiduliste võõrkeelse perioodika koondkataloogide abil. Selles osas on tellimusi täidetud 90-95% ulatuses.

Ka mitmed välismaa raamatukogud on soovinud TRÜ TR-st laenata. Tellimusi on laekunud kas otse välismaalt või koordineerimise korras teistest NSV Liidu raamatukogudest. Soovitakse Tartu ülikooli väljaandeid ja Estica-alast kirjandust. Kui varasematel aastatel välisestellimused olid üsna üksikud, siis 1975. aastal saabus juba 24 tellimust 12 välismaa raamatukogult. Kirjandust saatsime Bratislava ülikooli Raamatukogule, Riiklikule Raamatukogule Budapesti, Praha ülikooli Raamatukogule, Kuninglikule Raamatukogule Stockholmilt jt.

TR lugejatele RVL-i kaudu laenatud kirjandus

	1950	1955	1960	1965	1970	1975
Väljasaadetud tellimuste arv	1079	2600	3314	5807	4675	7269
Saadud trükiarv	696	1857	2246	3816	3599	5709

Teise poole RVL-i töös moodustab TR-s puuduva kirjanduse tellimine siinsetele lugejatele. Kõige sagedamini otsivad RVL-i abi TRÜ õppejõud, üha enam ka KPA-st, eriti need, kes töötavad uuesuunaliste probleemide kellaal (näit. 1950. aastatel aerioonisatsioon, viimastel aastatel geneetika, spordifüsioloogia jt.). Kõige järjekindlamad RVL-i kasutajad on seni olnud aspireerid väitekirjade koostamise perioodil. Üliõpilased pöörduvad RVL-i poole harvem kursuse-, sagedamini dip-

lomitööde kirjutamisel. Tellijatest on õppejõud ja aspirandid moodustanud 65-70, üliõpilased 30-35%. Viimasel ajal tõuseb üliõpilaste protsent. Peale ülikooli teenindab TR RVL ka Tartu teiste teadussutuste töötajaid (zooloogia ja botaanika instituut, füüsikainstituut, metsainstituut) ja haiglate arste. Erialadest lähtudes on aktiivsemaks kirjanduse tellijateks arstiteadlased, bioloogid, psühholoogid, keemikud ja matemaatikud. 1965.-1968. a. küsitlusandmete alusel olid pingereas filosoofid, bioloogid, keemikud, füüsikud, matemaatikud ja arstiteadlased. Üks filosoofiaõppejõud tellis RVL-i kaudu koguni rohkem kirjandust, kui laenas kohtapealsetest raamatukogudest.⁶

Aastatel 1945-1950 tellisid õppejõud esmajoones õpetööks, loengute ettevalmistamiseks vajalikku nõukogude (1917-1945. a. ilmunud) kirjandust. Edaspidi hakati laialdasemalt nõutama teaduslikke uurimusi ja välisperioodikat. Viimane on moodustanud 60-65% tellitavast kirjandusest. Märgatavalt laienes välisperioodika tellimine 1975. aastast, kui TR hakkas senisest vähem saama välisperioodika ümbertrükke.

Teadusalade läbilõikes langeb rohkem tellimusi arstiteaduse ja selle piirdealade (bioloogia) kirjandusele, järgnevad psühholoogia, kirjandus- ja keeletesus. Keeleliselt moodustab võrkeelne kirjandus 86-88%, venekeelne 12-14%. Venekeelseid väljandeid, 1918.-1945. a. ilmunuid ja ka vanemaid, on aastast aastas tellinud vene kirjanduse üliõpilased kursuse- ja diplomitööde kirjutamiseks. Uuemast venekeelsest kirjandusest tellitakse kõige enam konverentside ja nõupidamiste publikatsioone ning dissertatsioonide autoreferate.

TRÜ TR tellimusi on täitnud väga paljud Nõukogude Liidu raamatukogud. Suurem osa kirjandust on saadud Leningradi (35%) ja Moskva (34%) raamatukogudest. Lähematest vennasvabariikidest (Läti, Leedu, Valgevene) on senini saadud küllalt palju välisperioodikat (16% tellimuste üldervust). Oma vabariigi raamatukogud on rahuldanud meie nõudmistest 13% (RR - uuem venekeelne kirjandus, TA TR - võrkeelne perioodika).

Väljasaadetud tellimuste täitmise protsenti (75-84%)

⁶ K. Noodla. Tartu Riikliku Ülikooli õppejõudude informatsioonivajadus ja selle rahuldamine. - TRÜ Toimetised, 1969, v. 248, lk. 115.

võib rahuldavaks pidada. Peamiseks äraütluse põhjuseks on raamatu puudumine raamatukogus. Vähem keeldutakse välja saatmast (seda teeb vaid Riiklik Teaduslik Meditsiiniline Keskraamatukogu Moskvaa, kes ei laenuta ainueksemplari). Harilikult ei saada raamatukogud jooksva aasta perioodikat.

RVL-i põhimääruse järgi tehakse kuni 10-leheküljelisest artiklist tasuta koopiaid. Suured kesksed raamatukogud täidavad võrkeelse perioodika artiklite tellimusi koopiatega (kserokoopia ja mikrofilm). Nii saadi 1975. aastal tellitud kirjandusest 38% koopiatena. Et aga välisperioodikale on nõudmisi palju ja artiklid sageli pikemad kui 10 lk., siis hakkas TR 1974. aasta sügisest ise tellima oma lugejate tarbeks tasuta koopiaid Üleliidulisest Teaduslik-Tehnilisest Informatsiooni Instituudist. 1974. a. saadeti välja 378 tellimust, 1975. a. - 1185. Kokku saadi 17 457 lk. kserokoopiaid. Tellitakse artiklikoopiaid uuemast välisperioodikast ja kogumikest, mis annavad ülevaate teaduse uusimatest saavutustest.

Viimastel aastatel vajavad uute probleemide uurijad TRÜ-s järjest sagedamini kirjandust, mis Nõukogude Liidu raamatukogudes puudub ja mida tuleks laenata välismaalt. Praegune kord, kus rahvusvaheline tellimine toimub Tallinnas RR vahendusel, on raskepärane ja aegaviitev.⁷ Tartust otse tellides oleks see märksa operatiivsem ja ülikooli teadustööle kasulik. 1974. aastal laenati välismaalt 30, 1975. aastal 66 teost.

RVL-i töö edukusele avaldavad mõju mitmed asjaolud ja tingimused. Normaalse töö üheks esimeseks nõudeks on võimalikult täielik informatsioon teiste raamatukogude koostisest trükitud kataloogide, eriti koondkataloogide abil. Mõningal määral informeerivad ka (kogude suurus, vanus, profiil jne.) raamatukogude testmikud ja viimastel aastatel ilmunud koondtestmikud ja käsiraamatud.⁸ Senini on RVL-i tellimuste suunamisel abiallikeiks olnud põhiliselt kaks jooksvat ilmutat koondkataloogi: NSV Liidu raamatukogudesse saabunud välisperioodika (aastate 1949-1972 kohta)⁹ ja võrkeelne raamat

⁷ Juba kümme aastat tagasi oli õppejõududel sama mure. Vt. K. Noodla, tsit. töö, lk. 115.

⁸ Библиотеки СССР. М., 1969; Библиотеки РСФСР, М., 1974.

⁹ Сводный каталог иностранных научных периодических изданий... М., 1951-1974, продолж.: Общесоюзный сводный каталог периодических изданий. Часть I, М., 1973 →

(alates 1949. aastast).¹⁰ Osaliselt aitab retrospektiivne välisperioodika koondkataloog (kuni 1976. aastani ilmunud tähed A-I)¹¹ ja vabariigi piires välisperioodika koondnimestik¹² (1961. aastast täppisteadused, 1968. aastast ka ühiskonna- ja humanitaarteadused). Kahjuks aga puudub üleliiduline informatsioon võrkeelsest ühiskonna- ja humanitaarteaduste-alasest perioodikast. Sellest tingitult ringlevad nende väljaannete tellimused asjatult kaua.

1950. aastate alguses, kui koondkataloogid peaaegu puudusid, hakkasid TR RVL-i töötajad pidama teistele raamatukogudele saadetud tellimuste kartoteeki. Korduva nõude puhul näitas kartoteek, kust väljaanne varem oli saadud. Mõnes osas (koondkataloogides puuduv välisperioodika, vanem vene- ja võrkeelne raamat) täiendatakse ja kasutatakse seda kartoteeki veel praegugi.

1950.-1960. aastatel täitis soovisedeli RVL-i töötaja lugeja kirjaliku avalduse põhjal. Töömahu kasv tingis aga ratsionaliseerimist: lugejatelt hakati nõudma tellimuse esitamist RVL-i blanketil. Asjatut ajakulu lisavad tellimused, millega soovitakse TR kogudes leiduvat kirjandust (1963 - 275, 1974 - 344, 1975 - 362 juhul). Põhjuseks võib olla kataloogide paiknevus kahel eri korrusel, lugeja vähene kataloogi kasutamise oskus, TR kataloogisüsteemi keerukus. (Kriti veevaliselt leitakse konverentsipublikatsioone ja asutuste jätkväljaandeid).

Vaadeldud ajavahemiku jooksul on TR RVL-i tööülesandeid täitnud mitmed töötajad. Esialgu, kui tellimusi oli vähe, tegeles nendega oma põhitöö kõrval komplekteerimissektori ja lugemisseali töötaja. Töömahu kasvades eraldati 1952. aastal RVL-i tööle üks töötaja, 1956. aastal tuli juurde teine ning 1975. aasta septembrist kolmas töötaja.

¹⁰ Сводный бюллетень новых иностранных книг... Серия А. М., 1950-1973; продолж.: Общесоюзный сводный каталог зарубежных книг... М., 1974 →, Серия Б, М., 1952 →

¹¹ Ретроспективный сводный указатель... 1750-1965, М., 1974 →

¹² Välisperioodika koondnimestik rahvamajandustöötajale. 1961-1962. Tln., 1962; Välisperioodika koondnimestik. Tln., 1963 →

Käesolev ülevaade TRÜ TR RVL-i kolmekümneaastasest tööst näitab selle lugejateeninduse vormi pidevat levikut. TR kirjanduse laenajate raamatukogude arv suurenes 1950. aastaga võrreldes 30 ja laenatud kirjanduse hulk 7 korda. Need arvud kõnelevad TR kogude sisulisest väärtusest, järjest laienevast ja pingsamaks muutuvast teadustööst Nõukogudemaal, rõhivad aga ka TRÜ uurimuste kõrgest tasemest ja lõpuks TRÜ kaugõppijate usinusest. Laenamine teistelt raamatukogudelt aga näitab TRÜ raamatukogude fondide lünki (varasema, 1917 -1945, a. ilmunud nõukogude kirjanduse ja uuema välisperioodika vähesus). TRÜ infovajasdustest lähtudes näitab RVL-i kasv õppejõudude ja aspirantide teadustöö intensiivistumist ning üliõpilaste sagedavat lülitumist uurimistöösse.

МЕЖДУБИБЛИОТЕЧНЫЙ АБОНЕМЕНТ

Э.Ланг

Резюме

Развитие МБА нераздельно связано с расширением и усовершенствованием учебной работы и интенсификацией научной работы.

В 1945-1950 гг. абонентами библиотеки ТГУ, в основном, были большие центральные библиотеки Эстонии, а также библиотеки других союзных республик, количество которых не превышало десяти. К 1956 г. число библиотек-заказчиков литературы возросло в 6 раз (61). Основной причиной увеличения использования МБА было распространение заочной формы обучения в вузах. Резкий подъем начался в 1970 г., когда было утверждено Положение о МБА. Причиной роста числа абонентов послужило назначение Научной библиотеки ТГУ координационным центром МБА по старой иностранной литературе (изд. до 1940 г.) и новый порядок перенаправления заказов (координация).

По сравнению с 1950 г. число абонентов к 1975 г. возросло в 30 раз, а количество высылаемой литературы - в 7 раз.

Другую часть работы МБА составляет заказ отсутствующей в Научной библиотеке литературы для своих читателей. Основными заказчиками являются преподаватели и аспиранты (65-70%), студенты (30-35%).

В 1945-1950 гг. преподаватели заказывали необходимую советскую литературу (1917-1945), в основном, для учебной работы и для подготовки к лекциям. В дальнейшем увеличились заказы на литературу, необходимую для научных исследований, и иностранную периодику. Последняя составляет 60-65% заказываемой литературы. Из научной литературы больше всего заказов на литературу по медицине и связанным с ней дисциплинам (напр. биология), далее следует литература по психологии, литературоведению и языкознанию. В языковом отношении иностранная литература составляет 86-88%, русская - 12-14%. Большая часть заказываемой литературы поступает из библиотек Ленинграда (35%), Москвы (34%); из ближайших братских республик (Латвия, Литва, Белоруссия) - 16% общего числа заказов. Библиотеки нашей республики удовлетворяют требования Научной библиотеки ТГУ на 13%.

BIBLIOGRAAFIATÖÖ

L. Kilk

Ülikooli raamatukogu bibliograafiatöö suurim saavutus sõjaseelses perioodil on rahvusbibliograafia "Eesti raamatute üldnimestik" (koostanud a. 1924-1939 L. Leo, juhendanud F. Pukseo) ja välisperioodika koondkatseloogi "Tartu Ülikooli raamatukogude ajakirjade nimestik" väljandmine (koostanud E. Vigel, juhendanud F. Pukseo) 1940. a. Raamatukogunduse ja bibliograafiateadmisi on levitatud ja tehtud mõnevõrra teatmetööd juba möödunud sajandil.

Pärast nõukogude võimu taaskehtestamist läks rahvusbibliograafia koostamine üle Fr. R. Kreutzwaldi nim. Riiklikule Raamatukogule. Ülikooli raamatukogu ülesandeks jäi teenindada TRÜ õppejõude ja üliõpilasi. Tuli hakata aktiivselt tegema teatmetööd, mis varem polnud küllalt tähelepanu leidnud.

Teatmetöö

Teatmetöö pirdus esialgu vastamisega kirjalikele päringutele, bibliograafianimestike ja -kartoteekide koostamisega aktuaalsetel teemadel (NLKP kongressid, Eesti ja Ukraina suhted) ja teemanäituste korraldamisega (M. V. Lomonossov, 492 nim., J. W. Goethe, 235 nim., I. P. Pavlov, 139 nim.). Õppejõude ja teadlasi teenindati raamatukogus leiduva põhjal: lugemissisaali avariuulitel paiknes hästi komplekteeritud teatmekirjanduse kogu, bibliograafiasektorisse olid koondatud trükised ülikooli kohta (loengukavad, isikkoosseisud, ajalooülevaated, biograafialeksikonid) ja eesti keele sõnastikud. Bibliograafiasektori kogenud töötajad M. Liblik ja E. Vigel laenusid ühtlasi heruldasi raamatuid ja käsikirju ning juhendasid lugejaid nende kasutamisel. Teenindati põhjalikult ja asjatundlikult. Põhimõtteks oli sel perioodil teenindada ainult neid, kes ise raamatukogu poole pöörduvad. Hoiak lugejate suhtes oli passiivne. Nõrgaks jäi bibliograafiatöö üli-

õpilastega.

Kirjanduse otsimisel kataloogidest abistasid üliõpilasi ja vastasid nende suulistele päringutele enamasti teenindusosakonna töötajad. Lugejaskonna suurenemisest saagenud päringud hakkasid aga häirima laenuustööd. Seetõttu rakendati 1952. a. tööle teenindusosakonda kuuluv konsultant. Esimese konsultandina töötas A. Kirsnel, tema järel E. Kudu, kes võitis lugejate hulgas suure populaarsuse. Lisaks konsultatsioonidele kataloogide juures õpetas ta lugejaid ka teatmekirjendust kasutama, andis seletusi näituste kohta, juhendas ekskursionsioone.

Kui 1958. a. moodustati raamatukogu struktuuri uuenedes bibliograafiaosakond,¹ viidi konsultant selle koosseisu. Konsultandina ehk valvebibliograafina töötasid graafiku alusel kõik bibliograafiaosakonna töötajad. Teatmetöö koondus üha rohkem bibliograafiaosakonda. Kui 1950. a. oli suuliste teadiste arv 800, millest ainult 50% vastati bibliograafiaosakonnas ja 50% teistes osakondades, siis 1975. aastaks oli teadiste arv kasvanud 18 900-le, millest 75% kuulus bibliograafiaosakonna, 25% teiste osakondade arvele.

Teadiseid on antud peamiselt TRÜ õppejõududele, teenistujatele ja üliõpilastele, kes moodustavad keskmiselt 70% bibliograafiaosakonna küllastajast. Suuruselt järgmine grupp on instituutide teadustöötajad ja teiste kõrgkoolide üliõpilased. 1970. aastatel tekkis veel üks lugejate kategooria, mis aasta-aastalt kasvab - need on keskkoolide õpilased, keda keerukate õpilasviktoriinide ja olümpiaadiülesannete lahendamisel ei rahulda kooli- ja linnaraamatukogu teadmestud. Paljudest neist on saanud aktiivsed raamatukogu lugejad. Korduvalt on pöördunud bibliograafiaosakonna poole teised raamatukogud ja kultuuriasutused Tartust ja väljastpoolt (RAT "Vanemuine", Eesti Televisioon, "Tallinnfilm" jne.). Igal aastal on olnud ka ühekordseid pöördumisi käitiste ja asutuste poolt (aparaaditehas, Lõuna Kõrgepingevõrgud, põllutöömehaanitehas "Võit", infoinstituut, plastmasstoodete katsetehas jne.).

Küsimuste temaatika on väga mitmekesine. Keskeks tee-

¹ 1968. a. jagunes bibliograafiaosakond kolme sektorisse: teatmebibliograafia-, teadusbibliograafia- ja infosektor. 1975. a. eraldus infosektor iseseisvaks osakonnaks.

maks on jäänud Tartu Riiklik Ülikool ja õppejõud. TRÜ õppejõude huvitab esmajoones ülikooli ajalugu või üksikute dissipliinide ajalugu ja õpetamise metoodika. Küsitakse ka faktilisi andmeid teadlaste ja õppejõudude elust ja tegevusest, ülikooli sidemetest teiste teadusasutustega. Nüüdisaja teadusteemadel saavad õppejõud informatsiooni infoosakonnast.

Üliõpilased vajavad erialaga seotud kirjandust seminaarideks, kursuse- ja diplomitöödeks, ettekanneteks ÜTÜ-s. Otsitakse artikleid uusimatest saavutustest oma teadusalal, statistilisi andmeid. Teise küsimuste ringi moodustavad ühiskondlik-poliitilised teemad, nagu NKP kongressid, rahvusvahelised nõupidamised, võitlus rahu eest, viimaste viisastakute plaanid ja saavutused. Üliõpilaste teenindamisel on põhimõtte juhatada kätte allikad, kust nad ise teevad valiku. Nimestikke kursuse- ja diplomitöödeks ei koostata. 1976. aastast koostatakse teiste kõrgkoolide raamatukogude eeskujul üliõpilastele soovitusnimestikke. TRÜ TR bibliograafiaosakond koostab neid ühiskondlik-poliitilistel teemadel (näit. "NSV rahvamajandus X viisastakul", "NKP ja Nõukogude valitsuse tegevus suhete arendamisel kapitalistlike maadega").

Teisi raamatukogusid ja teadusasutusi huvitab ülikooli raamatukogus leiduv kirjandus, eriti see osa vanemast võrrekeelsest kirjandusest, mida üheski teises NSV Liidu raamatukogus ei leidu. Raamatukogu fondide põhjal antud leidumus-teadised moodustavad 60% teadiste arvust.

Kirjalikke päringuid saabub nii kodu- kui välismaalt. Aasta-aastalt on kasvenud kirjjade hulk. Kui 1945-1955 tuli vastata 10-30 kirjale aastas, siis 1955-1965 saabus kirju 30-50 aastas ja 1965-1975 75-80 kirja.

Ka kirjalikult pöördatakse TRÜ TR poole kõige sagedamini päringutega ülikooli ja õppejõudude, mõnikord ka teiste Baltimaade teadlaste kohta.

Andmeid TRÜ TR-s leiduva kirjanduse kohta on soovitud väge mitmesugustel teemadel (näit. Kaug-Ida Kunstiinstituut Vladivostokis huvitus väliskirjandusest antiik- ja keskaja muusika kohta, teadustöötaja Sverdlovskist ristiusu sümbolikaast kunstiajalooliseks uurimuseks).

TRÜ TR-st saadud andmeid on kasutanud akadeemilistes väljaannetes näiteks NSVL Geograafia Seltsi liige A. D. Drid-

zo,² kapten V. G. Redanski³ Severomorskist, meditsiininäunik dr. H. v. Knorre Altdöbernist (Saksa DV).⁴

Nimestikud E. Leino, G. E. Lessingi ja J. G. Herderi eestindustest saadeti vastavalt Soome ja Saksa DV-sse kirjanike biobibliograafiate koostamiseks. Washingtoni Ülikooli raamatukogu soovis J. Lotmani tööde bibliograafiat, USA Kongressi raamatukogu ülevaadet L. Puusepa elust ja tegevusest jne.

Kartoteegid

Lugejate soovil koostatud nimestikest ja suuremate näituste eksponaatide nimekirjadest on kujunenud bibliograafiosakonna teatmearhiiv, mis sisaldab praegu kartoteeke ligi 170 teemal. Mõned teemad on ajuti olnud väga aktuaalsed ja neid on nõutud korduvalt (biorütmid, joogide kehakultuur, filosoofiaprobleemid bioloogias ja meditsiinis, esperanto-keelne kirjandus TRÜ TR-s, Lahemas rahvuspark), mõnikord on taas välja saadetud mõni ammu koostatud nimestik ("Ivan IV raamatukogu", "Aseptika ja antiseptika").

Plaanilise tööna hakati 1949. a. koostama kartoteeki "Tartu Riiklik Ülikool. Ajalugu. Õppejõudude, teenistujate, kasvandike biobibliograafia". Eriti aktuaalseks muutus teema seoses ülikooli täiskasvanute 150 aasta juubeliga 1952. a. Et selgitada välja Tartu ülikooli osa teaduse arendamisel ja teha lugejale kättesaadavaks ülikooli ajalugu käsitlevad tööd, hakati bibliografeerima 19. saj. vene- ja saksa keelsest perioodikast ja teatmikest ülikooli ja õppejõudude kohta käivat. 1950. a. alustati kartoteeki ka nõukogude perioodi kohta. Aasta-aastalt suurendati läbivaadatavate tänapäevstruktuuride hulka. Ammendavuse kontrolliks hakati kartoteeki võrdlema Eesti NSV ja Üleliiduliste registratsioonibibliograafiatega ja TRÜ teadusliku uurimistöe sektorilt kasutada saadavate perfoksaartidega õppejõudude tööde kohta. On kujunenud kahe-

² А.Д.Дридзе. Материалы по географии, этнографии и истории Африки южнее Сахары в Научной библиотеке Тартуского университета (Эстонская ССР). - Страны и народы Востока. 4. М., 1965, с.232-238.

³ В.Г.Реданский. Их имена на карте Арктики. Североморск, 1968. 39 с. с илл.

⁴ Deutschbaltisches biographisches Lexikon 1710-1960. Köln-Wien, 1970. 931 s.

osaline kartoteek:

I. TRÜ ajalugu (märksõnaline) 1802-1917; 1940- tänapäev.

II. TRÜ õppejõudude, teenistujate, kasvandike biobibliograafia (alfabeetiline) 1802-1917; 1940- tänapäev.

1950. aastate lõpust pöörati peatähelepanu nõukogude perioodile, seoses bibliograafianimestike trükis avaldamisega. Vanema perioodi kartoteeki täiendati sinult tänapäeval ilmunu varal. Kartoteek kasvas iga aasta umbes 5000, praegu 6500-7000 kaardi võrra ja sisaldas 1975. a. lõpuks ligikaudu 130 000 kaarti.

Läbi töötamata jäi esialgu kodanlik periood. Seda lünka püüti mõnevõrra täita üliõpilaste vastavateemaliste kursuse- ja diplomitöödega.⁵ Nii valmisid TRÜ bibliograafia ja raamatukogunduse osakonna üliõpilastel kartoteegid Tartu ülikooli ajaloo kohta 1919.-1934. a. Koostati ka õppejõudude (V. Altoa, H. Kruus, A. Audova, H. Rõkoja jt.) biobibliograafiaid.

Süsteemiliselt hakkas bibliograafiaosakond kodanliku perioodi trükisõna läbi töötama 1973. a., mil võimalus rekindada selleks üks töötaja.

Paralleelselt TRÜ kartoteegiga koostati kartoteeke "Teaduse ajalugu Eesti NSV-s" (alates 1960), "Õppe- ja kasvatustöö kõrgemas koolis" (1965-1969), "Perfokaart" (1966-1970) ja bibliograafianimestike kartoteeki "Eesti erialabibliograafia" (1960-1968).

Neist jätkatakse sinult esimest. Moskvas kõrgkoolide infokeskusest TRÜ TR infoosakonda saabuval trükised tegid kõrgkooli pedagoogika kartoteegi jätkamise tarbetuks. Loobuti ka kartoteekide "Perfokaart" ja "Eesti erialabibliograafia" koostamisest, sest perfokaartide kohta hakkas ilmuma ulatuslikke nimestikke, eesti erialabibliografiatest avaldatakse 1962. aastast väljaannet "Bibliograafianimestike loetelu".

Üleliidulise Väliskirjanduse Raamatukogu trükikaartide alusel koostatakse raamatukogunduse ja bibliograafiskirjanduse kartoteeki. Kartoteek annab ülevaate raamatutest ja artiklitest alates aastast 1969 ja on abiks raamatukogu töötajale kvalifikatsiooni tõstmisel ja erialakirjanduse leidmisel.

Kartoteeki "Baltimaad venekeelses trükisõnas" koostas nii raamatukogus töötamise ajal kui ka enne ja pärast seda,
⁵ Lähemalt vt. lk.149.

pensionärina, K. Weltmann. Kartoteek sisaldab ca 120 000 se-
delit raamatute ja artiklite kohta mõeldud sajandi lõpust
kuni 1955. a.

Bibliograafiaosakonna kartoteekide hulka kuulub ka ter-
ve rida üliõpilastõid. Nimelt lugesid TRÜ TR töötajad TRÜ
bibliograafia ja raamatukogunduse osakonna üliõpilastele eri-
kursusi ning juhendasid kursuse- ja diplomitõid.⁶ Neist havi-
pakkumised on kateedrist deponeeritud bibliograafiaosakonda,
näiteks koduloo- ("Pärna linn", "Kingissepa rajoon", "Räpina
rajoon" jt.), teema- ("Eesti ringhääling", "Ülikooli mees-
koor", "Kirjastused") ja erialanimestikud ("Eestikeelne me-
ditsiiniline kirjandus"), kokku umbes 40 teemal. Osa neist
täiendab TRÜ ajaloo kartoteeki.

Infovajaduste uurimisest selgus, et kartoteeke kasuta-
takse siiski vähe. Bibliograafiaosakonnalt oodatakse peami-
selt juhendamist kirjanduse otsimisel, infokartoteeke välis-
kirjanduse ja teatmeteoste ning ülikooli ajaloo kohta.⁷ Neid
soove arvestati bibliograafia- ja infotöö edasisel organi-
seerimisel TRÜ-s.⁸

Väljaanded

Paljud teadusasutused NSV Liidus avaldavad bibliograa-
fiaväljaandeid, milles peegelduvad nende uurimistöö saavutu-
sed. See on vajalik oma töö arvelevõtmiseks, hindamiseks ja
propageerimiseks, aga ka ülevaate andmiseks asutuse tööst
laiemale ringkonnale. Bibliograafianimestike koostajateks on
asutuste raamatukogud.

Kui 1959. a. suurenes TRÜ TR koosseis ja moodustati osa-
konnad, sai bibliograafiaosakonnal võimalikuks oma töid trü-
kis avaldada. Esimesena ilmus 1961. a. K. Noodla koostatud
TRÜ-s nõukogude perioodil kaitsitud dissertatsioonide biblio-
graafia (228 nim.).⁹

⁶ K. Noodla. Raamatukogunduse õpetamine Tartu Ülikoolis 1927-
1967. - TRÜ Toimetised, 1969, v. 248, lk. 3-26.

⁷ K. Noodla. Tartu Riikliku Ülikooli õppejõudude informat-
sioonivajadus ja selle rahuldamine. - TRÜ Toimetised, 1969,
v. 248, lk. 96-127.

⁸ Vt. I. Masstiku artikkel käesolevas kogumikus.

⁹ Tartu Riiklikus Ülikoolis kaitsitud väitekirjad 1946-1959.
Trt., 1961. 52 lk.

Järgmisena alustati TRÜ kartoteegi põhjal Ülikooli isikkoosseisu tööde bibliograafia aastaraamatu trükkis avaldamist. Mitmel korral arutati materjali valiku põhimõtteid ja bibliokirjet ning seati ülesandeks vährtusliku materjali täielik registreerimine ja de visu kirjeldamine. Esimene aastaraamat ilmus 1962. a. pealkirjaga "Tartu Riiklik Ülikool. 1960. a. ilmunud tööde bibliograafia". Väljaanne esitab teaduskondade kaupa õppejõudude, teenistujate, aspirantide ja üliõpilaste tööd, TRÜ-s kaitstud ja TRÜ õppejõudude poolt väljaspool TRÜ-d kaitstud dissertatsioonid ja üliõpilaste suhinnatööd. Aastaraamatu kasutamist hõlbustavad nimede ja märksõnaregistrid. Lisa "Personalis" toob kirjutised ja nekroloogid ülikooli töötajate kohta. Seni on ilmunud aastaraamatud 1960-1974 ja esimese kümne aasta (1960-1969) koondregistrid (1973). Väljaande aastakäike 1960-1962 toimetas K. Noodla, 1963-1965 A. Pärnakivi, 1966. aastakäigust alates on toimetaja M. Künnik.

1967. aastast alates koostab teadusbibliograafiasektor TRÜ väljaande "Matemaatika ja Kaasseg" informatsiooninimetikke Eesti NSV-s ilmunud matemaatikakirjandusest.

Trükitud nimestikest tuleks mainida veel TRÜ TR töötaja V. Leegi diplomitöö põhjal koostatud "Tartu Ülikooli arstiteaduskonnas kaitstud väitekirjed 1892 (nov.) - 1917", mis ilmus 1965. a. A. Grünfeldi nimestiku jätkuna¹⁰ ja Riikliku Raamatukogu endise töötaja E. Oissare koostatud ning K. Noodla redigeerimisel ja toimetamisel ilmunud "Tartu Ülikoolis kaitstud väitekirjed 1802-1918" (1973. a.), mis toob andmeid teiste teaduskondade kohta.

Tartu bibliograafiaseminar

1950. aastate lõpuks oli bibliograafiatöös tõusetunud hulk probleeme. Kõis üleliiduline diskussioon bibliograafia teooria küsimustes, mille kallal juurdlesid ka Tartu bibliograafid. Teatmetöö elavnemine ja kartoteekide kasv raamatukogudes tekitas vajaduse tundma õppida naabrite vastavat tööolüku. Siis tulidki Kirjandusmuuseumi ja TRÜ TR biblio-

¹⁰ A. Grünfeld. Verzeichnis der von der medicinischen Fakultät zu Dorpat seit ihrer Gründung veröffentlichten Schriften. - Historische Studien aus dem Pharmacologischen Institute der Kaiserlichen Universität Dorpat. 3. Halle, 1893. VIII, 481 S.

graafid (A. Palm, K. Noodla, E. Kudu) mõttele alustada organiseeritud ja kindla päevakorraga kooskäimisi. Tekkis Tartu bibliograafiaseminar. Kord kuus toimuvatest seminariistungitest võtsid osa veel bibliograafid teistest Tartu raamatukogudest ja teadusasutustest, harilikult 20-25 inimest.

Seminaridel tutvuti Tartu raamatukogude bibliograafiaosakondade tööga ja analüüsiti seda üsna hoolikalt, arutati bibliograafia teooria küsimusi, Eesti NSV-s ilmunud bibliograafianimestikke ja valminud käsikirju, eesti vanema raamatu bibliograafia koostamise põhimõtteid, annoteerimise metoodikat, viitamis tehnikat jm. Igal istungil tutvustasid TRÜ TR bibliograafid erilast uudiakirjendust. 1960. aastate lõpu poole hakkas seminari hoog vaibuma ja kooskäimine lakkas 1968. aastal.

Seminar ergutas bibliograafe probleeme nägema ja neid arutama, õpetas naabrite tööd hindama ja tarbe korral lugejaid teiste kartoteekide juurde suunama. Seminari üks algatsjaid kirjutab 1961. a.: "Tartu bibliograafiaseminar on osutunud küllaltki oluliseks kvalifikatsiooni tõstmise vormiks, sest ka need seltsimehed, kellele bibliograafia oli seni vaid praktiline tegevus, on hakanud huvituma teoreetilistest küsimustest. Ja eks ole seminar soodustanud ka bibliograafilise töö koordineerimist ja koopereerimist Tartu asutuste vahel".¹¹

Raamatukogunduse ja bibliograafia õpetamine

Raamatukogundust ja bibliograafiat on Tartu Ülikoolis õpetatud 50 aastat. Sellega alustas 1927. a. Ülikooli raamatukogu juhataja F. Puksoo, kes andis fakultatiivkursust "Raamatukogu kesutamine ja bibliograafia". 1945. a. asutati TRÜ-s bibliograafiakateeder ja bibliograafia üldkursuse kuulamine sai kohustuslikuks kõigile ajaloo-keeleteaduskonna üliõpilastele (luges algul R. Puksoo, hiljem E. Noodla). Kursus muudeti aga peari aasta pärast fakultatiivseks ja 1950. a., kui läkvideeriti bibliograafiakateeder, jäeti see hoopis välja õppeplaanidest, et vähendada üliõpilaste loengukoormust. See tõttu hakkas raamatukogu otsima teisi teid bibliograafia-

¹¹ K. Noodla. Tartu bibliograafiaseminar. - Sirp ja Vasar 12. 05. 1961.

teadmiste levitamiseks. Avaldati artikleid ajekirjanduses,¹² üliõpilastele hakati aga juba 1940. aastate lõpul korraldama ekkursioone raamatukogu tutvustamiseks. Ekkursioonidest arenesid grupikonsultatsioonid, kus peale raamatukogu kasutamise võimaluste räägiti ka tähtsamatest teatmeteostest, bibliograafiväljaannetest ja bibliograafistöö metoodikast. Edaspidi hakati vahet tegema esimeste ja vanemate kursuste üliõpilastele korraldatavates grupikonsultatsioonides. Sügisesi käidi teaduskondades I kursuse sissejuhatavatel loengutel raamatukogu kasutamise võimalusi tutvustamas. 1950. aastatel korraldati iga õppesasta algul raamatukogus metoodika-konverents teemal "Kuidas töötada raamatuga" koos vastavasisulise raamatunäitusega.

Kõik need üritused olid fakultatiivsed ja heerasid väikest osa üliõpilastest. Näiteks toimus 1949. a. 12 konsultatsiooni 142 osavõtjale. Varsti kasvas konsultatsioonide arv 30-50-ni aastas. 29. oktoobril 1959 avaldati NSV Liidu kõrg- ja keskerihariduse ministri käskkirj "Kõrgemate ja keskeriõppesutuste raamatukogude töö parandamise abinõudest". See tegi bibliograafiaõppused kohustuslikuks kõigis kõrgkoolides ja 1960. aastast hakkasid Eesti NSV kõrgkoolide raamatukogud aktiivselt taotlema bibliograafia miinimumkursuse lülitamist õppeplaanidesse. Sama aasta sügisel alustati õppusi ka TRÜ-a. Esialgu peeti neid peamiselt filoloogidele, kuid järgmistel aastatel jõuksul heerati kaasa kõik teaduskonnad. Seda tagas TRÜ õppeprorektori kiri kõikidele dekaanidele 6. juunist 1963,¹³ kus märgiti õppuste vajalikkust üliõpilastes harjumuste kasvatamisel iseseisvaks tööks raamatuga.

Õppused organiseeriti kahes osas: I kursuse üliõpilastele 4-6 tundi raamatukogunduse küsimusi, II või III kursuse üliõpilastele 8-10 tundi (olenevalt teaduskonnast) bibliograafia- ja infotöö küsimusi. Kõik õppused koosnevad vestlusest ja sellele järgnevast ülesannete lahendamisest. Õppuste arv on kasvanud järgmiselt: 1960. a. 83 õppust, 439 osavõt-

¹² E. Kudu. Jooksev informatsioon keele- ja kirjandusteaduses. - Keel ja Kirjandus, 1968, nr. 2, lk. 122-124; E. Kudu. Kuidas leida vajalikku kirjandust. - Eesti Kommunist, 1965, nr. 2, lk. 45-49; K. Noodla. Teatmeteoste kasutamise oskusest. - Sirp ja Vasar 3. 06. 1966.

¹³ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 3, s.-ü. 462, l. 26.

jat; 1965. a. 178 õppust, 1412 osavõtjat; 1970. a. 406 õppust, 1910 osavõtjat. Edaspidi stabiliseerus õppuste ja osavõtjate arv. Oli saavutatud 100%-line osavõtt, TRÜ-see vastuvõtavate üliõpilaste arv jäi aga põhiliselt samaks.

Kaugüliõpilastele korraldatakse sügisei sissejuhataval sessioonil 2-tunniseid raamatukogu tutvustavaid vestlusi. Sellele lisaks esitati a. 1965-1968 semestri algul raadio-loenguid raamatukogu, kataloogide, teatmeteoste ja bibliograafiate kasutamisest.

Alates 1971. a. peetakse TRÜ kehalise kasvatuses õppejõudude kvalifikatsiooni tõstmise kursusest osavõtjatele (3 rühma aastas Baltimaadelt ja Valgevenest) 16 tundi raamatukogunduse ja bibliograafia loenguid ja juhendatakse praktilisi töid.

TRÜ õppejõududele antakse individuaalkonsultatsioone kirjanduse vormistamiseks teadustöö juurde.

Aspirandi gruppidele antakse 2-4-tunniseid konsultatsioone, arvestades, et nad on õppused üliõpilastena läbi teinud. Seni on konsultatsioone jõutud korraldada ainult 2-3 grupile aastas.

Õppusi organiseerib bibliograafiaosakonna juhataja ja lektoriteks on raamatukogu töötajad kõikidest osakondadest, igal aastal umbes 20 inimest. Mõnede erislaste õppetöös on erislabibliograafiate tutvustamine ühendatud eriseminaridega (näit. vene keel ja kirjandus) ja on vastava eriala õppejõu ülesandeks. Järgmistel aastatel kavatakse seda moodust rakendada arstiteaduskond seoses teadustöö aluste õpetamisega IV kursusel.

Üliõpilastega õppusi alustades koostasid TRÜ TR töötajad K. Noodla ja E. Kudu iseseisvalt õppuste programmi. Hiljem ilmus KÜL NSV Liidu Kõrgema ja Keskerihariduse Ministri teaduslik-metoodilise raamatukogukomisjoni koostatud programm (1961) ja Moskva ülikooli raamatukogu metoodikakabineti ja bibliograafiaosakonna metoodiline kiri (1962), kuid TRÜ TR jäi oma väljatöötatud programmi juurde. Selle eeliseks oli rõhu asetamine praktilistele harjutustele. Püüti hoiduda liigsest akadeemilisusest ja kirjanduse kuhjamisest. Siin olid eeskujuks teiste vennesvabariikide kõrgkoolide, eriti Saratovi Riikliku Ülikooli Teadusliku Raamatukogu üritused. TRÜ TR koostatud õppuste programm sai ees-

kujuks teistele Eesti NSV kõrgkoolide reasmatukogudele.

Lektorite väljaõpetamiseks korraldati igal sügisel metoodikanõupidamisi, tutvuti üksteise konspektide ja ülesannetega, kuulati vastastikku õppusi. See on jäänud tavaks tänaseni. On koostatud õppevahendeid¹⁴ ja näitlikke tabeleid (bibliokirje, süstemaatilise kataloogi skeem).

1967. ja 1968. a. toimusid TRÜ TR bibliograafiaõppustele pühendatud metoodikakonverentsid. Esimesel käsitleti I kursuse, järgmisel II (III) kursuse õppusi. Konverentside teemaatika aktuaalsust näitas suur osavõtjaskond nii Eesti NSV-st kui ka vennasvabariikidest.

1975. a. sai võimalikuks sisustada õppusteks omaette ruum.

Lugejatele korraldatud ankeetküsitluses (1975 a.) püüti vastust saada ka bibliograafiaõppuste efektiivsuse kohta. Küsimusele, kas on olnud kasu õppustest, vastas jastavalt 55%, mõningal määral on olnud kasu 42%-l, eitavalt vastas 3%.

Et võimalikult laisalt tutvustada reasmatukogu ja bibliograafia tähtsust, organiseeriti Eestis 1966. a. oktoobris bibliograafiakuu.¹⁵ Mõtte algatas TRÜ TR konverentsil 1965. a. märtsis K. Noodla.

Huvitavaima üritusena sellel kuul toimus TRÜ TR bibliograafiakooskonnas töötajate E. Kudu ja A. Pärnakivi algatusel eesmärgselt võistlus teatmeteoste tundmises ja nende kasutamise oskuses. See oli mõeldud vastukaaluks mälumängudele. Lähtuti põhimõttest - pole tähtis kõike mäletada, palju tähtsam on teada, kust on võimalik õiget vastust leida. Ürituse nimetus "informiin" tuletati sõnadest "informatsioon" ja "viktoriin" ning eesmärgiks oli äratada üliõpilastes huvi õppuste ja nende käigus omandatud teadmiste rekendamise vastu.

Informiin toimub nüüd iga aasta novembris TR üldlugemissaalis üliõpilaste kolmeliikmeliste võistkondade vahel. On võimalik võistelda ka individuaalselt, vastates ajalehes

¹⁴ L. Kilk. Kataloogid ja teatmeteosed TRÜ Teaduslikus Reasmatukogus. Trt., 1969. 47 lk.; E. Kudu. Kuidas leida vajalikku kirjendust. 1. Üldised bibliograafiad. Trt., 1970. 56 lk.; M. Suurväli. Kuidas leida vajalikku kirjendust. 2. Erialekirjenduse nimestikke filoloogidele. Trt., 1974. 55 lk.

¹⁵ K. Noodla. Bibliograafiaalaste teadmiste levitamisest ja bibliograafiakuust. - Sirp ja Vasar 17. 11. 1967.

"Tartu Riiklik Ülikool" avaldatud küsimustele. Võitjaid au-
tasustatakse komandeeringuga ÜTÜ konverentsile NSV Liidu
Baroopa-osasse.

Informiin võidab iga aastaga suuremat populaarsust, nagu
nähtub osavõtjate arvust: 1966. a. 5 võistkonda, 1970. a. 6
võistkonda, 1975. a. 12 võistkonda. Võistlus on äratanud huvi
ka teistes Eesti NSV ja vennasvabariikide kõrgkoolides.
1972. a. organiseeris TRÜ TR bibliograafiaosakond ENSV kõrg-
koolide vahelise informiini ja sellest peale on võistlusi
korraldatud ka TPedI-s ja TPI-s ning 1976/77. õ.-a. ka
Irkutski Ülikoolis.

Pärast informiini tutvustava artikli ilmumist ajakirjas
"Библиотекарь"¹⁶ on soovitud juhendeid selle läbiviimiseks
mitmed vennasvabariikide kõrgkoolide raamatukogud ja selle-
teemalise ettekandega on kutsutud esinema Tbilisi (1973) ja
Vilnuse (1975) ülikoolide raamatukogude teaduskonverentsidele.

TRÜ TR bibliograafiatöö laienemine tuleneb raamatukogu
osatähtsuse suurenemisest nii teadus- kui õppetöös ja üli-
õpilaste ideelis-poliitilisel kasvatamisel.

Præegu on bibliograafiaosakonna töö mõnevõrra häiritud,
sest testmestu on paigutatud eri majadesse. Need raskused on
aga ajutised. Teoorias ja metoodikas valmistatakse juba töö-
tama peagi valmives hoones.

¹⁶ Л.Кильк. Информина. - Библиотекарь, 1972, №8, с.52-53.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКАЯ РАБОТА

Л.Кильк

Резюме

В первые послевоенные годы библиографическая деятельность
ограничивалась, в основном, справочной работой. Давались от-
веты на устные и письменные запросы, составлялись библиогра-
фические списки и проводились тематические выставки.

С ростом числа читателей и штата библиотеки расширялась и
библиографическая деятельность. С 1949 г. ведется картотека

"Тартуский государственный университет. История. Биобиблиография преподавателей, служащих, студентов". В связи с юбилеем университета (в 1952 г.) начался ретроспективный сбор материала (1802-1917 гг.).

В 1961 г. вышел первый, составленный К.Ноодла библиографический указатель "Диссертации, защищенные в Тартуском государственном университете. 1946-1959". Затем стали издаваться ежегодники библиографии ТГУ. Первый ежегодник вышел в 1962 г. под заглавием "Тартуский государственный университет. Библиография трудов за 1960 г." К настоящему моменту изданы ежегодники за 1960-1974 гг. и сводный указатель за 1960-1969.

Значительно вырос объем справочной работы. Если в 1950 г. было выдано около 800 устных справок и написаны ответы на 10-12 писем, то в 1970 г. число устных запросов достигло 18900, а количество писем - 75-80. В отдел библиографии обращаются с запросами чаще всего преподаватели, служащие и студенты ТГУ. Основная тема запросов - Тартуский государственный университет. Письма поступают из разных уголков нашей страны и из-за рубежа.

Постоянной заботой отдела было распространение библиотечно-библиографических знаний. С конца 40-х годов в библиотеке проводились экскурсии для студентов с целью ознакомления с библиотекой. В дальнейшей экскурсии приобрели форму групповых консультаций, а с 1963/64 уч.г. - библиотечно-библиографических занятий, обязательных для всех студентов. Для успешного проведения занятий сотрудниками библиографического отдела составлен ряд учебных наглядных пособий. Для аспирантов организуются групповые и индивидуальные консультации, для преподавателей - индивидуальные.

В 1967 и 1968 гг. в НБ ТГУ проводились методические конференции по вопросам библиотечно-библиографического обучения.

С 1966 г. проводится информина - межфакультетское соревнование студентов в умении пользоваться справочной литературой. Это соревнование очень популярно среди студентов ТГУ и распространяется в вузах ЭССР и братских республик.

INFOTÖÖ

I. Maastik

Vajadus operatiivse teadusinformatsiooni järele suureneb pidevalt seoses teaduse ja tehnika kiire arenguga. Riikliku infosüsteemi loomiseks on 1959. a. slates ilmunud mitmeid NSV Liidu ja liiduvabariikide ministrite nõukogude määrusi. NSVL MN 19. juuli 1971. a. määruses "Teadus- ja tehnikainformatsiooni riikliku süsteemi edasisest täiustamisest aastail 1971-1975" ja ENSV MN 17. veebr. 1972. a. samasisulisel määruses on esitatud infotöö programm. Teadus- ja tehnikainformatsiooni süsteemi täiustamine aastail 1976-1980 on NSV Liidu rahvamaajanduse üheks põhiülesandeks.

NIKP KK 26. mai 1974. a. otsuse "Raamatukogude osatähtsuse suurendamise kohta töötajate kommunistlikul kasvatamisel ja teaduslik-tehnilises progressis", EKP KK ja ENSV MN 22. juuli 1974. a. vastavasisulise määruse nr. 322 ning NSVL kõrg- ja keskerihariduse ministri 8. aug. 1974. a. käskkirja nr. 667 täitmiseks ning lähtudes õppeasutuste raamatukogude osast teadusliku uurimistöö taseme tõstmisel, on viimastel aastatel erilist tähelepanu pööratud kõrgkoolide raamatukogude infotööle.

NSVL kõrg- ja keskerihariduse ministri 20. märtsi 1975. a. käskkirjaga nr. 300 kohustati kõrgkoolide raamatukogusid looma teadusinformatsiooni teenistus, mis tagaks kõigi lugejakategooriate infobibliograafilise teenindamise kiiresti ja kõrgel tasemel.

Tartu ülikooli raamatukogus võib infotöö algeid jälgida juba 1950. aastast. Siis hakati koostama masinakirjalisi väliskirjenduse nimestikke, mis jagati erialade kaupa teaduskondadele. Üks täielik eksemplar pandi välja ülikooli peahoone vitriini. Samuti toimiti hiljem ka raamatukogusse saabunud autoreferaatide nimestikega, mida on koostanud komplekteerimisosakond alates 1955. aastast.

1960. a. hakati väliskirjenduse nimestikke trükkima ülikooli rotaprintil. Raamatukogusse saabunud välisperioodika nimestik toodi esialgu väliskirjenduse bulletäänini 2. numbri lisena. Alates 1964. aastast (1963. a. kohta) ilmub ka "Raamatukogusse saabunud välisperioodika" iseseisva väljaandena. Nii väliskirjendus kui -perioodika on teaduslikuks ja õppe-

tööks vajaliku informatsiooni hankimise hinnatavamaid allikaid. Seetõttu oli väga oluline, et andmed tellitud ja vahetuse teel saadud väliskirjandusest jõuaksid kiiresti lugejateni. Enamik välismaal ilmunud perioodikaväljaandeid saadi ja saadakse ka praegu vahetuse teel, mis tingib teatud määral väljaannete juhuslikkuse. Suur osa vahetusperioodikast ei peegeldunud kataloogides. Nii olid välisperioodika bülletäänid peale väljaannete registreerimiskartoteegi ainukeseks informatsiooniallikaks raamatukogusse saabunud väga nõutava materjali kohta.

Individuaalselt informeeriti telefoni teel õppejõude raamatukogusse saabunud kirjandusest ja sellega tutvumise võimalustest komplekteerimisosakonnas juba 1950. a. Samal aastal hakati kateedritele tellima venekeelsete artiklite trükikaarte. Seeriad, mille vastu võisid huvi tunda mitmed kateedrid, telliti bibliograafiaosakonda. Arvestades nende põhjal koostatud kartoteekide suurt mahtu ja kasutamise vähest intensiivsust, telliti alates 1964. a. trükikaarte ainult kateedritesse. Bibliograafiaosakond jäi tellimiste vormistajaks ja koordineerijaks.

Et teadlasi varustada operatiivse informatsiooniga, oli vaja enne kindlaks määrata nende infovajadus. TRÜ TR alustas ülikooli õppejõudude infovajaduse uurimist 1964. a. Seitsemest töötajast koosnev uurimiskollektiiv (E. Kudu, M. Kümnik, I. Maastik, K. Noodla - juhendaja, L. Peep, A. Pärnakivi, E. Saarma) intervjueeris õppejõude 1965. a. sügisest 1967. a. kevadeni. Andmeid saadi 146-lt ülikooli õppejõult (29 % üldarvust), kokku üle 6000 vastuse. Kogutud materjal andis ülevaate kasutatavatest infoallikatest, -otsiprotsessist ning raamatukogu osast õppejõudude informeerimisel. Saadi olulisi arvamusi ja hinnanguid riiklike bibliografiate, trükikaartide, referatajagirjade, raamatukogu uudiskirjanduse bülletäänide jt. materjalide kohta. Töö tulemused esitati ettekandena¹ ja artiklitena². Uurimus pani aluse ülikooli info-

¹ Д.Пээн. О путях улучшения информационной потребности научных работников. Саратов, 1965. käsikiri TRÜ TR-s.

² K. Noodla. Tartu Riikliku ülikooli õppejõudude informatsioonivajadus ja selle rahuldamine. - TRÜ Toimetised, 1969, v. 248, lk. 96-131.

Д.Пээн. Информационные потребности научных работников - читателей университетской библиотеки. - Библиотеки СССР, № 42, 1969, с. 89-102.

vajaduse väljaselgitamiseks ja äratas huvi vabariigi ja ESVL kõrgkoolide raamatukogudes.

Edasises infotöös jätkati kateedrite ja laboratooriumide infovajaduse kindlakategemist vestlus-intervjuu meetodil. Sellele lisandusid kaudsed meetodid (ülikooli teadustöö aruannete ja appejõudude teadustööde teemade kasutamine, kateedrite infomaterjalidega tutvumine jt.).

Alates 1966. a. hakati infotööle Nõukogude Liidu kõrgkoolides suuremat tähelepanu pöörama. Ka Tartu Riikliku Ülikooli Nõukogu võttis päevakorda infotöö küsimused ja kohustas oma 30. detsembri 1966. a. otsuses "Teadusliku informatsiooni olukorrast Tartu Riiklikus Ülikoolis" kateedrite ja laboratooriumide juhatajaid välja töötama kateedritele ning laboratooriumile sobiva infosüsteemi ja määrama infotöö referendi. Raamatukogus loodi 1968. a. aprillis bibliograafiaosakonna juurde infosektor (3 töötajat). Ettevalmistav etapp infotöös, mis andis praktilisi kogemusi ja esialgse teoreetilise baasi, oli sellega lõppenud ning algas süstemaatiline töö kateedritega.

Referentide võrgu moodustamiseks külastasid sektori töötajad kõiki ülikooli allüksusi ja vestlesid nende juhatajatega infotöö korraldamise küsimustes. Infosektori üheks esimestest ülesannetest oli TRÜ infoteenistuse põhimääruse koostamine. Projekti arutas TRÜ Nõukogu 27. sept. 1968. a. ja võttis selle vastu. 9. oktoobril kinnitas rektor põhimääruse ja määras käskkirjaga kateedrite ning laboratooriumide referendid. Nende dokumentidega fikseeriti TRÜ infoteenistus, selle struktuur ja ülesanded. Nii kuuluvad TRÜ infoteenistusse:

- 1) teadusliku uurimistöö sektor, mis on ülikoolist väljastatava informatsiooni keskuseks;
- 2) TR infoosakond kui ülikooli siseneva informatsiooni keskus, mis baseerub raamatukogu teatmeinformatsiooni fondil;
- 3) kateedrite ja laboratooriumide infotöö referendid.

Infoteenistuse ülesandeid on täpsustatud ja toodud täiendusi 1974. a. ilmunud "Referendi meelespees" ning 1975. a. koostatud uues põhimääruses, mis esitati arutamiseks ENSV Kõrg- ja Keskerihariduse Ministeeriumile 1. juulil 1976 ja mille TRÜ rektor kinnitas sama aasta 21. oktoobril. Sisuliselt oli selleks ajaks välja kujunenud iseseisev infoosakond. Selle fikseeris ka 1975. a. infoteenistuse põhimäärus.

NSVL kõrg- ja keskerihariduse ministri 20. märtsi 1975 a. käskkirja nr. 300 täitmise kontrollimiseks moodustatud üleliiduline komisjon tutvus põhjalikult raamatukogu ja kateedrite infotöö ning -materjalidega 23. sept. 1975. Kontrollkomisjoni töö tulemusi arutati 29. okt. ENSV Kõrg- ja Keskerihariduse Ministeeriumi kolleegiumil ja kuulati komisjoni esimehe ettekannet infotöö olukorra kohta vabariigi kõrgkoolides. TRÜ raamatukogu infotööle anti positiivne hinnang. Märgiti, et loodud referentide võrgu vahendusel viiakse relevantne informatsioon tarbijani. Paudustena märgiti, et infoteenistusel pole vajalikku materiaalsel baasi ja kateedrite referentidele pole eraldatud teaduslik-metoodilise töö arvel aega tundides.

TRÜ rektori 22. nov. 1976. a. käskkirjaga nr. 221 arvestati referendi töö kateedris või laboratooriumis täidetava töökoormuse hulka teaduslik-metoodilise tööna olenevalt allüksuse infotöö mahust 100-200 tundi aastas. Sama käskkirjaga määrati referentideks 94 õppejõudu või teadurit.

TRÜ TR infoosakonna üheks põhiülesandeks on koordineerida ja juhendada kateedrite ning laboratooriumide infotöö referentide vahendusel. 1968. a. oktoobris organiseeriti esimene referentide nõupidamine raamatukogus. Anti ülevaade infotööst Nõukogude Liidus, tutvustati põhilisi informatsiooni saamise allikaid, infodokumente ja raamatukogu võimalusi. Siitpeale muutus nõupidamiste korraldamine traditsiooniks.

Õppeasutuse kui terviku infovajaduse ja temaatika uurimiseks tutvutakse kateedrite ja laboratooriumide infomaterjalidega, infotöö olukorra ning tingimustega. Selgitatakse välja:

1) sealsed infomaterjalid:

- a) kateedri või laboratooriumi raamatukogu, selle suurus, temaatika, väljasnnete liigid, paiknevus, kasutatavus;
- b) mikrofilmide, fotokoopiate, separeatide jne. kogud, nende temaatika, suurus, kasutajaskond;
- c) kartoteegid, nende temaatika, ülesehitus, maht, kasutatavus;

2) abipersonali kasutamise võimalused infomaterjalide korraldamiseks ja tehniliseks tööks;

3) kateedrite varustatus tehniliste vahenditega.

Tehakse kindlaks informatsiooni saamise allikad ja võimalused kateedrites. Peetakse silmas kollektiivi kui terviku, üksikute gruppide, isiku sidemeid: sama asutuse piires kateedrite ja laboratooriumide vahelisi, asutustevahelisi, NSV Liidu ja rahvusvahelises ulatuses; ametlikke ja mitteametlikke, otseseid ja kaudseid (publikatsioonide vahetus, kirj vahetus, isiklikud kontaktid uurimistöös, infovahetus konverentsidel, uurimistööks vajaliku aparatuuri kooskasutamine jne.),

Andmed ülikooli teaduslike tööde kohta saadakse igal aastal teadusliku uurimistöö sektorist. Need säilitatakse infooskonnas kartoteekidena kateedrite ja laboratooriumide kaupa. Temaatika täpsustamiseks ja infovajaduse fikseerimiseks koostatakse referentide abiga iga kateedri uurimis- ja õppetöö temaatikat peegeldav märksõnaloend.

Vahendusdokumentide põhjal saadakse ülevaade vastavatel aladel ilmuvast kirjandusest. Jälgitakse väljaannete kättesaadavust: kas need on õppesutuse raamatukogus, vabariigi või NSV Liidu infokeskustes. Et suur hulk erialakirjutisi paikneb üldteoreetilistes, piirdealade jt. väljaannetes ja nende jälgimine kateedri poolt muutub praktiliselt võimatuks, siis koostöös referentidega määratakse kindlaks väljaannete ring, mida vastavad läbi infoosakonna töötajad.

Kateedrite ja laboratooriumide informeerimiseks vastavalt nende teaduslikele töödele ja õpetatavatele distsipliinidele, s.t. teemainformatsiooniks on osakonda tellitud infokeskuste mitmesuguseid trükiseid (signaal- ja ekspresinformatsiooni väljaandeid, välisajakirjede sisukordade koopiald, infokaarte jne.), mis vaadatakse läbi ja süstematiseeritakse. Erilist tähelepanu pööratakse ülikooli teadusliku uurimistöö põhisuundele. Viimastel aastatel hakkavad senisest rohkem domineerima kompleksteemad, mis hõlmsvad laia küsimuste ringi ja on ühiseks uurimissineks mitmele kateedrile või teaduskonnale. Näiteks keskkonnakaitses on ühendatud nii probleemi juriidiline, bioloogiline, meditsiiniline kui ka tehniline aspekt. Seepärast asuvadki kompleksteemasid peegeldavad kartoteegid (näit. õppe- ja kasvatustöö, matemaatilised meetodid erinevates teadusharudes, juhtimine kõrgkoolis, keskkonnakaitses jne.) infoosakonnas.

Kitsamateemalised kartoteegid (näit. programmkeeled,

kauba kvaliteet, kromatograafia jne.) antakse jooksvalt üle referentidele (ilma et dublettkaarte jääks osakonnale), sest eelmiste aastate kogemused on näidanud, et neid hiljem osakonnas ei kasutata. Kaardid kas liidetakse kateedri kartoteeki või antakse õppejõududele, kelle uurimistöö teemale informatsioon vastab.

1972. a. alates rakendatakse lisaks teemainformatsioonile kateedrite informeerimisel valikteadistust, mida ise loomustab

- 1) informatsiooniga varustatus täpselt formuleeritud teemal;
- 2) informatsiooni maksimaalne maht antud teemal, s. o. kõigi võimalike infoallikate kasutamine;
- 3) tagasiside tarbijaga;
- 4) jooksva informatsiooni pidev ja operatiivne andmine abonentidele;
- 5) tarbija varustamine vajaduse korral algdokumendi või selle koopiaga.

Jooksev teemainformatsioon ja valikteadistus annavad kateedritele ülevaate NSV Liidu trükiteodangust ja üleliidulistest keskustes olevast väliskirjandusest ning -perioodikaast. Rassem on andmeid saada Nõukogude Liidus puuduva väliskirjanduse kohta. Paljudel erialadel on see siiski võimalik rahvusvaheliste bibliograafiväljaannete vahendusel. Kui vahendusdokumentide põhjal saadud informatsioon pakub huvi, tuleb kindlaks teha, kus asuvad originaalid. Raamatukogus olevaid väljaandeid saab kohe kasutada. Kui vajalikud teosed on teistes vabariigi või NSV Liidu keskustes, on neid võimalik tellida raamatukogu kaudu RVL-i teel.

Suurt huvi pakuvad teadlastele välisajakirjade sisukordade koopiad ja signaalinformatsiooni väljaanded, mille põhjal on võimalik tellida artiklite koopiaid üleliidulistest keskustest. Nii saab infoosakonna vahendusel mitte ainult dokumendi aadressi, vaid ka vajaliku originaali või koopia. Informatsiooni teemale vastavuse tagamiseks toimub suuline tagasiside kateedriga, kuhu materjal on suunatud. Isiklikul kontaktil põhinev tagasiside asutusesiseses infoteenistuses on kõige efektiivsem ja täpsem, sest siin saadakse jäiga numbrilise hinde asemel põhjendus, miks antud informatsioon on või ei ole relevantne. Mõnikord antakse soovitus suunata vastav väljaanne või infokaart kindlale isikule teisest

kateedrist.

Individuaalkonsultatsioonidel tutvustatakse referentidele keskseid ja erialaseid infoorganeid, nende väljaandeid, põhilisi infotöö võtteid jm. Koostöös referentidega korraldatakse kateedrites kirjanduse ülevaateid.

Raamatukogusse saabunud kirjanduse propageerimiseks jätkatakse bülletäänide koostamist. Väljaandes "Raamatukogusse saabunud väliskirjandus" registreeritakse kõik raamatud ja teaduslike asutuste perioodikaväljaannete numbrid, mis sisaldavad üksikuurimuse. Bülletään on ülesehituselt süstemaatiline ja ilmub kvartaliväljaandena. Alates 1970. a. antakse seda välja kord kuus - 12 numbrit aastas. Bülletäänis "Raamatukogusse saabunud välisperioodika" registreeritakse tellitud ja vahetuse teel saadud väljaanded, kaasa arvatud ümbertrüki. Väljaanne, mis koosnes alfabeetilisest ja süstemaatilise osast, ilmub alates 1973. a. ajakirjade nimetuste alfabeetilise loeteluna. Süstemaatiline osa on antud registrina. Kaastööd tehakse ka üleliidulistele ja vabariiklikele välisperioodika koondbülletäänidele.

Jätkatakse 1961. a. slates ajalehes "Tartu Riiklik Ülikool" ilmuvate teatmekirjanduse nimestike avaldamist. 1970. aastast koostatakse annoteeritud nimestikke, sest ainult nimetuste loetelu ei andnud piisavat ülevaadet väljaandest.

Alates 1975. aastast on raamatukogu infotöö intensiivistunud. Kateedrid hakkesid senisest rohkem saama infomaterjale kesksetelt ja erialastelt infoorganitelt. Täiustati ja mitmekesistati infotöö vorme ning meetodeid: laiendati valikteadistust, hakati koostama infolehti, alustati TRÜ juhtiva kaadri diferentseeritud infoteenindamist.

1972. a. võeti esmakordselt plaani valikteadistus 8 teemal. 1977. aastaks kasvas teemade arv 35-ni. 1975. a. alates ilmub kord kuus raamatukogu elektrograafil paljundatav infoleht "Keskonnakaitses". 1976. a. lisandus infoleht "Matemaatilised meetodid erinevates teadusharudes".

TRÜ juhtiva kaadri diferentseeritud infoteenindamisel pööratakse peatähelepanu õppeprotsessi organiseerimise ja juhtimise küsimustele. Alates 1976. a. jaanuarist ilmub infoleht "Juhtimise üldprobleemid ja juhtimine kõrgkoolis".

Lisaks traditsioonilistele kartoteekidele, mis sisalda-

vad vaid bibliokirjet, hakati 1976. a. koostama referaatkartoteeki bioloogis alal.

Sidemeid on loodud üleliiduliste ja vabariigi infoasutustega (Moskva Ülikooli raamatukogu metoodika keskkabinet, TPI, TA, tehnikaraamatukogu, Eesti Infoinstituut jt.). On antud suulisi ja kirjalikke ülevaateid raamatukogu infotööst. Väliskirjanduse ja -perioodika bulletäänid informeerivad vabariigi asutusi TRÜ TR-s olevast kirjandusest. Infolehte "Keskkonnkaitse" saab TPI raamatukogu, sest teema on aktuaalne ka seal. Eesti Infoinstituudile koostati 1976. a. ülevaade TRÜ tehnikainformatsiooni vajadusest.

Infoosakond on TA raamatukogu ühiskonnateaduste informatsiooni osakonna poolt koostatavate soome-ugri rahvaste etnograafia ja rahvaluule ning Estia väljaandeid peegeldavate annoteeritud infolehtede ja vastavateemaliste koondbibliograafiate vahendajaks kateedritele, kus nimetatud probleemidega tegeldakse. Lisaks üleliidulistele keskustele saadakse ka ENSV TA ja tehnikaraamatukogult TRÜ TR-s puuduvate välisajakirjade sisukordade koopiaid. Tehnikaraamatukogust on võimalik nende põhjal ka artiklite koopiaid tellida.

On püütud leida võimalusi kateedrite informeerimiseks väljaannete põhjal, mis on neile väga vajalikud, kuid puuduvad raamatukogus. Näiteks hakati TA raamatukogust alates 1975. a. saama mikrofilmidena "Current Contents'i" seeriaid "Life Sciences" ja "Physical and Chemical Sciences". Varem sõideti nendega tutvumiseks Tallinna.

Raamatukogul on paljundusaparaadid "Vega" ja "PyXoryz", millega tehakse koopiaid kataloogikaartidest, koondbulletäänide ja -kartoteekide kaartidest, RVL-ile ja raamatukogu osakondadele vajalikest materjalidest. Kateedritele valmistatakse koopiaid teaduslikuks tööks tarvilikest väljaannetest vastavalt võimalustele. Koopiate saamist hindavad ja sellest on huvitatud kõik kateedrid. Kahjuks ei võimalda olemasolevad amortiseerunud aparaadid kaugeltki rahuldada kateedrite ja laboratooriumide vajadusi. Vaatamata korduvatele taotlustele ei ole siiani raamatukogul õnnestunud saada kaasasaget paljundustehnikat.

Infotöö tase oleneb väga suurel määral ka vajaliku hulga kvalifitseeritud töötajate olemasolust. Kui 1968. aastal oli raamatukogu infosektoris kolm töötajat (üks peabiblio-

graaf ja kaks vanembibliograafi), siis 1977. aastaks on infoosakonnas töötajate arv tõusnud kümnele (kaks peabibliograafi, üks vaneminsener, üks vanemredaktor, neli vanembibliograafi ja kaks operastorit). Vaatamata töötajate arvu suurenemisele ei ole koosseisu saanud mahus, mis võimaldaks süvendada kateedrite informeerimist analüütilis-sünteesiliselt läbitöötatud kirjanduse põhjal. Resal- ja täppisteaduste alal ei ole saadud infotööle rakendada spetsialiste suhteliselt madalate palkade tõttu raamatukogus. Viimasest tingituna pole kaader olnud püsiv.

Mida rohkem inimesi töötab kateedritega, seda põhjalikumat informatsiooni suudavad nad anda. Mida kauem töötab üks inimene kindlate kateedritega, seda rohkem informatsiooni temalt nõutakse ja seda täpsemalt suudab ta anda andmeid konkreetsetel teemadel. Lisaks raamatukogutöötajale esitatakse nõuetele peab infotöötaja tundma vastava ala terminoloogiat, spetsiifikat, vajadusi, jälgima teaduse arengusuundi ja informaatikat käsitlevat kirjandust. Osakonnas toimuvad üks kord kuus kvalifikatsiooni tõstmise seminarid. Neli töötajat on lõpetanud üleliidulise infotöötajate kvalifikatsiooni tõstmise instituudi. Üks töötaja kuulub ENSV Riikliku Raamatukogukomisjoni bibliograafia- ja informatsioonikomisjoni.

Raamatukogu infotöös võib eritleda kolm etappi.

1960-1967. Infotöö kasvab välja bibliograafilisest informatsioonist. Hakatakse avaldama uudiskirjanduse büllötäänne ja kirjanduse nimestikke. Alustatakse õppejõudude infovajaduse uurimist.

1968-1974. Luuakse ülikooli infoteenistus ja fikseeritakse selle ülesanded. Infosektor alustab süstemaatilist tööd kateedrite ja laboratooriumidega. Tutvutakse ülikooli allüksuste infotööga. Antakse teemainformatsiooni vastavalt kateedrite vajadustele. Alustatakse valikteadistust. Kateedrid hakkavad saama koopiaid neile vajalikest artiklitest.

1975- Infoteenistuse ülesandeid täpsustatakse ja laiendatakse uues põhimääruses. Infosektor kujuneb iseseisvaks osakonnaks. Töös rakendatakse uusi vorme ja meetodeid: laiendatakse valikteadistust, alustatakse juhtivate töötajate diferentseeritud infoteenindamist, koostatakse infolehti. Kasutatakse senisest rohkem kesksete infoorganite väljaandeid ja teenusteid.

Infotöö tulevikusuuneks on valikteadistuse süsteemi kui tänapäeva efektiivseima informeerimismeetodi süvendamine ja laiendamine ning tähelepanu keskendamine kateedritevaheliste komplekseteadele ja ülikoolis uuritavatele põhiprobleemidele.

NI on TRÜ infoteenistuse ülesandeks kindlustada teadusliku ja õppetöoks vajaliku informatsiooni operatiivne kogumine, säilitamine ja levitamine. Infotöö eesmärk aga on tösta ülikooli kateedrites ja laboratooriumides tehtava teadusliku ja õppetöö efektiivsust.

K i r j a n d u s

NLKP 25. kongressi materjale. Tln., 1976.

Noodla, K. Tartu Riikliku Ülikooli õppejõudude informatsioonivajadus ja selle rüheldamine. - TRÜ Toimetised, 1969, v. 248, lk. 96-131.

Referendi meelepea. Koost. I. Maastik. Trt., 1974. (TRÜ Teaduslik Raamatukogu.)

Engelbert, H. Probleme der Planung und des Aufbaus von effektiven Informationsrecherchesystemen. - Informatik, 1969, H. 2, S. 30-34.

Бордня В.И. Информационные потребности, их виды и основные свойства. Киев, 1970.

Брандорф В.Г., Кудлай Э.М., Морозова Н.А. Выявление потребностей в информации и оценка эффективности информационного обслуживания специалистов НИИ. - Научно-техническая информация, сер. I, 1973, №7, с.9-12.

Воверене О.И. Об оценке эффективности систем избирательного распространения информации. - Научно-техническая информация, сер. I, 1973, №9, с.12-14.

Горького В.И., Гусева Т.И. Анализ документальных информационных потоков и изучение запросов потребителей информации. М., 1974.

Дедьер С., Лонгриг А.Дж. Модель иностранной научно-исследовательской политики. - Мир науки, 1969, №1, с.25-32.

Козенко А.В., Половинчик А.Н. Эффективность научно-технической информации. М., 1967.

Кувер Р.Х. Запросы потребителей информации и их влияние на организацию деятельности информационного центра. Обзор литературы за 1953-1966 гг. - Информация о библиотечном

- деле и библиографии за рубежом, 1970, №2, с.24-28.
- Михайлов А.И., Черный А.И., Гиляревский Р.С. Основы информатики. 2-е, перераб. и доп. изд. М., 1968.
- Обслуживание специалистов универсальными научными библиотеками. Инструктивно-метод. письмо по материалам отчетов о работе гос. б-к союзных республик, обл., краев. и респ.(АССР) б-к Рос. Федерации. М., 1967. (Гос. б-ка СССР им. В.И.Ленина. Науч.-метод. отд. /В помощь респ. и обл. б-кам/).
- Пэп Л. О путях улучшения информационной потребности научных работников. Саратов, 1965. Рукопись в НБ ТГУ.
- Пэп Л. Информационные потребности научных работников-читателей университетской библиотеки. - Библиотеки СССР, 1969, №42, с.89-102.
- Шехурин Д.Е. Функциональный анализ информационных потребностей НИИ. - Научно-техническая информация, сер. I, 1974, №1, с.5-12.
- Шеглова В.П. Справочно-информационное обеспечение в режиме избирательного распространения информации. М., 1975. (ИПКИР).

ИНФОРМАЦИОННАЯ РАБОТА

И.Маастик

Резюме

Первые шаги информационной деятельности библиотеки Тартуского университета прослеживаются уже в 1950 г. С 1964 г. начали изучение информационных потребностей преподавателей, которое легло в основу выявления информационных потребностей университета в целом. Систематическая информационная работа началась в 1968 г. с созданием информационного сектора. Структура и задачи информационной службы ТГУ зафиксированы в положениях о службе научной информации 1968 и 1975 гг. и "Памятке референта", изд. в 1974 г.

СНИ ТГУ состоит из следующих звеньев:

I) научно-исследовательский сектор, который является центром исходящей из университета информации;

2) информационный отдел НБ как центр поступающей в университет информации, базирующийся на справочно-информационном фонде библиотеки;

3) референты по информационной работе при кафедрах и лабораториях.

Отдел информации НБ ТГУ руководит информационной работой подразделений университета и координирует ее через сеть референтов. На кафедрах проводятся совещания референтов и обзоры литературы, консультации для преподавателей по вопросам информационной работы, методики обработки информационных материалов, поиска информации и др. Кафедры и лаборатории обеспечиваются текущей информацией по тематике их научно-исследовательских работ и изучаемым дисциплинам.

С 1972 г. информационное обслуживание кафедр проводится по системе избирательного распределения информации (ИРИ), исходя из основных проблем, изучаемых кафедрами. В 1976 г. приступили к дифференцированному информационному обслуживанию руководящих работников.

С 1960 г. издаются бюллетени иностранной литературы, поступившей в библиотеку, и с 1963 г. - иностранной периодики. В университетской газете публикуются аннотированные списки новой справочной литературы. Начиная с 1975 г. отдел составляет ежемесячные информационные листки по комплексным темам ("Охрана окружающей среды", "Применение математических методов в разных отраслях науки" и др.). Для руководящих работников университета издаются с 1976 г. информационные листки по проблемам руководства в высшей школе.

По заказам кафедр и лабораторий изготавливаются копии статей на множительных аппаратах библиотеки.

В будущем информационная деятельность НБ ТГУ должна развиваться по пути широкого применения системы ИРИ как эффективной формы информационного обслуживания. Главное внимание будет уделяться межотраслевым комплексным темам и основным проблемам, изучаемым в университете.

METOODILINE TÖÖ

K. Schmidt

NSV Liidu kõrgkoolide raamatukogude süsteemis hakkes ühtne metoodiline juhtimine välja kujunema pärast 1959. a. ilmunud NIKP KK määrust "Raamatukogunduse olukorrast ja selle parendamise abinõudest meie maal".¹ Nende metoodiline juhtimine toimub regionaalsuse printsiibi järgi. Seda suunavad NSV Liidu Kõrgema ja Keskerihariduse Ministeeriumi juures asuv teaduslik-metoodiline raamatukogude keskkomisjon ja Moskva RÜ TR metoodika keskkabinet. Liiduvabariikide piires koordineerivad tööd liiduvabariikide kõrg- ja keskerihariduse ministeeriumide juures asuvad teaduslik-metoodilised komisjonid ning tsonaalsed metoodikakeskused.

ENSV kõrgema ja keskerihariduse ministri määrkirjaga nr. 382 15. septembrist 1969. a.² kinnitati vabariigi kõrgkoolide ja keskeriõppeasutuste metoodikakeskuseks TRÜ TR.

TRÜ TR-s arenes metoodiline töö sõjajärgsel perioodil põhiliselt kolmes suunas:

- raamatukogusisene metoodiline töö,
- TRÜ raamatukoguvõrgu töö juhendamine,
- raamatukoguväline metoodiline töö (vabariigi teiste raamatukogude metoodiline abistamine, osavõtt vabariigi raamatukogunduse metoodikaküsimuste lahendamisest).

Raamatukogusisene metoodiline töö

Ülikooli pearaamatukogu põhiülesandeks sõjajärgsetel aastatel oli raamatukogutöö seadmine nõukogulikele alustele (uued komplekteerimise põhimõtted ning kataloogimisreeglid,

¹Руководящие материалы в помощь работникам вузовских библиотек. М., 1974, с.7-17.

² TRÜ TR metoodikasekond, М : 654.

uued kataloogid ja bibliograafia kartoteegid, avaram lugejateenindus, massitöö, raamatufondide ümberorganiseerimine).

Raamatukogu ette kerkinud probleemid nõudsid kogu kollektiivi jõupingutusi. Raamatukogu kaadri tuumiku moodustasid esimestel sõjajärgsetel aastatel suure staažiga töötajad, kellel olid küll pikasajalised töökogemused, kuid puudusid teadmised nõukogulikust raamatukogutöö teooriast. Tekkis vajadus uue kvalifitseeritud kaadri järele. 1949. a. tuli raamatukogusse tööle Kaja Noodla, kes oli TRÜ-s õpetanud raamatukogunduse ja bibliograafia algkursust. Samal aastal täienes raamatukogu kollektiiv veel kahe, TRÜ-s raamatukogundust ja bibliograafiat õppinud spetsialistiga - Elsa Kudu ja Ingrid Loosme. 1950. a. lisandus neile Arda Kirsnel. Nende eestvedamisel hakati raamatukogu tööd reorganiseerima.

Põõrdeliseks sündmuseks oli NSVL Kõrgema Hariduse Ministeeriumi konsultandi, Saraatovi ülikooli raamatukogu direktori V. A. Artissevitši viibimine raamatukogus 1949. a. detsembris. Tema koostatud akt³ TRÜ Pearaamatukogu olukorra kohta fikseeris puudused töös ning andis suunad ja soovitused edaspidiseks. Nimetatud dokument sai raamatukogule metoodilise töö tegevusprogrammiks.

Et asuda seda programmi täitma, oli vaja kõigepealt luua teoreetiline baas, s. t. tösta raamatukogutöötajate erialaste teadmiste taset. Alates 12. nov. 1949 korraldati raamatukogus regulaarselt kvalifikatsiooni tõstmise kursusi, kus tutvustati nõukogude raamatukogude töö iseloomu ja ülesandeid, NSV Liidu raamatukogunduse organisatsiooni ning käsitleti kõiki raamatukogutöö üksikküsimusi. Selleks et suunata töötajaid rohkem erialakirjandust lugema, hakati 1949. aastast korraldama regulaarselt raamatukogundusliku kollektiivile. Töötajate vene keele oskuse täiendamiseks moodustati 1952. a. keeleringid. Raamatukogu eriharidusega kaader õpetas kvalifikatsiooni tõstmise kursustel ning täiendas oma erialaseid teadmisi iseõppimise teel.

Metoodiliseks tööks puudusid nii teadmised kui ka kogemused, seetõttu olid härmiselt vajalikud kontaktid teiste NSV Liidu ülikoolide raamatukogudega. Sidemed loodi Moskva,

³ TRÜ TR KO, f. 4, nim. 3, s.-ü. 139a.

Leningradi ja Saraatovi sõsarasutustega, kust hangiti kirjalikke instruksioone. Eriti tihedad ja tulused suhted kujunesid Saraatovi ülikooli raamatukoguga. Selle direktor V. A. Artissevitš külastas korduvalt TRÜ Pearaamatukogu ning pearaamatukogu esindajad käisid 1950. a. omakorda Saraatovis. Saadi rohkesti praktilisi näpunäiteid ning tööks vajalikku metoodikakirjandust.

Raamatukogu kollektiiv arutas oma töö metoodikat ühis-
tel nõupidamistel. Probleeme oli palju ning tihti lahendati need ägedates vaidlustes. Arutati raamatukogu töö korraldamist ning selle parandamise abinõusid (tööplaanid, aastaaruanded, töötajate kvalifikatsiooni tõstmine, teadustöö raamatukogus, tööjõu paigutamine jm.). Sel perioodil ei jõutud veel tööd korraldavate juhendite kirjapanekuni, kuna praktilise töö vajadused olid pakilisemad.

1958. aastal anti TRÜ Pearaamatukogule teadusliku raamatukogu nimetus. Sellega seoses muutus raamatukogu struktuur - jaguneti osakondadeks. Tekkis vajadus kõikide osakondade metoodilist tööd suunava ja koordineeriva organi järele.

Selleks organiks sai 1964. a. moodustatud TRÜ TR metoodikanõukogu. 1965. a. vastuvõetud põhimääruse järgi oli metoodikanõukogu esmane ülesanne kõigi TR töösse puutuvate metoodilist laadi küsimuste arutamine. Metoodikanõukokku kuulusid esindajad kõikidest TR osakondadest ning esimeheks on raamatukogu asedirektor. Metoodikanõukogu töötab aastaks koostatud plaani järgi ning peab koosolekuid vähemalt kord kvartalis.

Metoodikanõukogu initsiatiivil koostati ning arutati läbi raamatukogu osakondade põhimäärused, formuleeriti tähtsamate tööprotsesside põhiprintsiibid ning koostati tööjuhendid konkreetsete tööliikide kohta. Osakondades koostati töötajate tööülesannete loetelud.

Raamatukogu lugejetele koostati mitmeid metoodilisi abivahendeid: raamatukogu kasutamise eeskirjad⁴ ilmusid 1964 ja 1972. a., lugeja meelespea⁵ ilmus 1972. a., 1971. ja 1974. a.

⁴ TRÜ Teadusliku Raamatukogu kasutamise eeskirjad. Trt., 1964, 6 lk.; TRÜ Teadusliku Raamatukogu kasutamise eeskirjad. Trt., 1972, 10 lk.

⁵ Lugeja meelespea. Trt., 1972. 23 lk.

anti välja referendi meelespes,⁶ 1966. a. trükiti raamatukogu teatmik.⁷

1975. a. olid päevakorras raamatukogu tegevuse prognoosimise, juhtimise organisatsioonilise täiustamise ja vastava dokumentatsiooni koostamise probleemid. Kavandati raamatukogu struktuur lähemaks ja kaugemaks tulevikuks. Mitmel aastal (1973, 1974 ja 1975) käsitleti töö normeerimise küsimusi. 1972. a. asutati metoodikaosakond, kes muude ülesannete kõrval lülitus ka raamatukogusisese metoodilise töö probleemide lahendamisse. Osakond oli eestvedajaks 1975. a. korraldatud TR teeninduspunktide koormuse analüüsi ettevalmistamisel, töötades välja koormusarvestuse meetodid. Analüüsi tulemused andsid lähtepunkte tööjõu otstarbekamaks ümberpaigutamiseks teeninduspunktides.

Töö TRÜ raamatukoguvõrguga

TRÜ 175-aastase ajaloo vältel on välja kujunenud tihe kateedri- ja laboratooriumiraamatukogude võrk, mille metoodiline juhendamine ja kontrollimine on TR ülesandeks. Töö korraldust nendes raamatukogudes raskendab asjaolu, et seal töötavad raamatukogunduslike teadmisteta, tihti vahetuvad laborandid, kellele töö raamatukoguga on vaid lisakohustuseks põhitöö kõrval.

TR kohuseks on olnud nende raamatukogude tööd ja aruandlust ühtlustada ning laborantide raamatukogunduslikku kvalifikatsiooni tõsta.

Alates 1946. aastast esitavad kõik allasutuste raamatukogud TR-le ühtse vormi järgi koostatud aastaaruanded oma töö kohta.

Raamatukogu lugejate ja FVL-i töö huvides hakati 1953. a. kateedrites leiduva kirjanduse koondkataloogi koostama. Kõikide allasutuste raamatukogude hooldajaid kohustati kirjutama iga neile saabunud trükise kohta kaart ja saatma see pearaamatukogule koondkataloogi jaoks. Kahjuks ei laekunud kaar-

⁶ Referendi meelespea. Trt., 1971. 3 lk.; Referendi meelespea. Trt., 1974. 20 lk.

⁷ Tartu Riikliku Ülikooli Teaduslik Raamatukogu. Teatmik. Trt., 1966. 82 lk.

te kõigilt kateedritelt ning sageli esines ka valesti koostatud kirjeid. Seetõttu ei täitnud kataloog täiel määral lootusi ning vajab praegu põhjalikku reorganiseerimist.

Kateedrite laborantide raamatukogunduslike teadmiste tõstmiseks on TR kvalifitseeritumad töötajad regulaarselt külastanud allasutuste raamatukogusid ning andnud nende hooldajatele konsultatsioone, kuidas tööd paremini korraldada (kirjanduse inventeerimine, kataloogimine ja kustutamine, raamatufondide korrastamine, laenutuste ja laenutusstatistika nõuetekohane vormistamine). Kord aastas on korraldatud seminare või nõupidamisi raamatukogude töös ettetulnud probleemide ja kitsaskohtade arutamiseks. On korraldatud ka lühikursusi üksikutes raamatukogutöö lõikudes (1973. a. kursus kirjanduse kataloogimisest).

Laborantide (raamatukogude hooldajate) sagedasest vahetumisest kasvas vajadus allasutuste raamatukogude ülesandid ning raamatukogu töö korraldust tutvustava väljande järele. 1964. a. rotaprintväljandena ilmunud juhendis (koostaja K. Noodla)⁸ antakse näpunäiteid kirjanduse komplekteerimiseks, arvelevõtmiseks, kustutamiseks, kataloogimiseks, laenutustööks ning aastaaruannete vormistamiseks. Pärast TRÜ raamatukoguvõrgu tsentraliseerimist toimunud muudatused allasutuste raamatukogude kohustustes ja töökorralduses on fikseeritud 1976. a. ilmunud juhendis (koostaja K. Schmidt).⁹

NSV Liidu kõrgkoolide raamatukogudes kehtib tsentraliseerimise printsiip, mille kohaselt kõrgkooli raamatukoguvõrk moodustab ühtse terviku tsentraalse komplekteerimise ja kataloogimisega. Süsteemi eelis on selles, et ta kindlustab ühtse lugejateeninduse, võimaldab ratsionaalselt ja efektiivselt kasutada materiaalseid ressursse, väldib paralleelismi ja dubleerimist raamatukogude töös.¹⁰

NSV Liidu suuremate ülikoolide raamatukoguvõrgud tsentraliseeriti põhiliselt 1960. aastate alguseks. TRÜ raamatukoguvõrku asuti tsentraliseerima hiljem. 1971. a. soovites

⁸ Juhend TRÜ kateedrite raamatukogude korraldamiseks. Trt., 1964. 24 lk.

⁹ TRÜ kateedrite, laboratooriumide ja erisalaramatukogude korraldamise juhend. Trt., 1976. 32 lk.

¹⁰ С.С.Чубарьян. Общее библиотекосведение. М., 1968, с.260.

TRÜ Nõukogu oma otsuses¹¹ kõigis ülikooli raamatukogudes üle minna kirjenduse tsentraalsele komplekteerimisele ja läbitöötamisele. Raamatukogu hakkas nimetatud otsust ellu rakendama 1972. aastal. Lõplikult fikseeriti TR ja TRÜ allasutuste vahekorid 1975. a.¹²

Uus kirjanduse komplekteerimise ja läbitöötamise kord vähendas allasutuste raamatukogude töökoormust. Samal ajal suurenes TR töömaht nii komplekteerimise, kataloogimise kui ka metoodilise töö osas. Kahjuks ei leidnud uus süsteem kohe kõigi TRÜ õppejõudude poolehoidu. Ajalehes "Tertu Riiklik Ülikool" ilmus 1974. a. artikleid, kus avaldati kartust, et uus süsteem halvendab spetsialistide varustatust erialakirjandusega ning pole seetõttu kateedritele kasulik. Täna-seks on uus süsteem oma paremust tõestanud ning kartused on osutanud asjatuiks.

1972. aastal hakkas TRÜ raamatukoguvõrgu tööd juhendama vastmoodustatud metoodikaosakond. TRÜ Nõukogu soovitusel võeti suund järkjärgulisele kateedriramatukogude ühendamisele teaduskondade piires - erialaraamatukogudele. Eriala-raamatukogudel peab olema spetsialiste rahuldav raamatufond ning teadmest. Erialskirjanduse teevad lugejatele kättesaadavaks TR koosseisu kuuluvad raamatukoguspetsialistid. Täna-seks on TRÜ raamatukoguvõrgus lisaks varemtegutse-nud Ajaloo- ja Filoloogiateaduskonna raamatukogule neli erialaraamatukogu (ühiskonnateaduste raamatukogu ja keemiaramatukogu - 1975. a., meditsiini raamatukogu - 1976. a. ning majandusteaduskonna raamatukogu - 1977. a.). TR metoodikaosakonna töötajad on moodustatavatele raamatukogudele osutanud abi raamatuvarede inventuuride läbiviimisel, kataloogide korraldamisel, uue sisustuse tellimisel ning organisatsiooniliste küsimuste lahendamisel. Eriala-raamatukogude moodustamine jätkub.

Raamatukoguväline metoodiline töö

TRÜ TR kui Eesti NSV suurim kõrgkooli raamatukogu on sõja-järgsetel aastatel olnud kontaktis Eesti teiste kõrgkoolide raamatukogudega ja sidanud neil lahendada töö sõlmküsimusi.

¹¹ TRÜ Nõukogu otsus 28. maist 1971. a. - TRÜ TR metoodikaosakond, N : 618.

¹² TRÜ raamatukogude komplekteerimise ja kasutamise kord. Kinnitatud TRÜ rektori käskkirjaga nr. 415 ik §110. apr. 1975. a.

Eriti tihedad sidemed kujunesid TPI ja EPA raamatukoguga.

Pärast TRÜ TR kinnitamist Eesti NSV kõrgkoolide ja keakeriõppeasutuste raamatukogude metoodikakeskuseks 1969. a. tihenesid need kontaktid veelgi. Kõrgkooliraamatukogude juhendamine sai TRÜ TR metoodikaosakonna üheks põhiülesandeks. TR metoodikaosakond hakkas koguma ja analüüsima kuue kõrgkooli (TRÜ, TPI, EPA, TPedI, TRK ja ERKI) raamatukogu tööaruandeid ja -plaane ning esitama igal aastal koondaruandeid Moskva RÜ TR metoodika keskkabinetile. Kõrgkoolide raamatukogudele anti suulisi ja kirjalikke konsultatsioone kaadriteatoluse, infotöö organiseerimise ja korraldamise, aruannete ja plaanide koostamise, raamatukogustatistika jm. küsimustes. 1975. aastast alates TRÜ TR-s korraldatavad nõupidamised on kujunenud kogemuste vahetamiseks kõrgkoolide raamatukogude vahel. Vaatluse all on olnud infotöö, diferentseeritud lugejateenindus, komplekteerimise teemaplaanide koostamine, näituste korraldamise metoodika jm.

Kahjuks polnud võimalik TR metoodikaosakonna väikese isikkoosseisu tõttu (algul üks, hiljem kaks töötajat) kohe asuda osakonna teist põhiülesannet täitma - keskeriõppeasutuste raamatukogusid juhendama. See lükkus edasi 1976. aastasse.

Tartu linna ja rajooni raamatukogudele korraldati sõja-järgse perioodi kahel esimesel aastakümnel mitmeid loenguid, seminare ja kursusi raamatukogutöö põhiküsimuste kohta. Näiteks peeti Tartu koolide raamatukogude hooldajate seminaril 1954. a. loenguid raamatuvarede arvestuse, kataloogimise ja liigitamise ning laenutustöö korraldamise kohta. Mitmele raamatukogule anti individuaalkonsultatsioone. Näiteks juhendati Tartu linnakomitee parteikabineti raamatukogu. Väiksemate raamatukogude töötajatel võimaldati stažeerida TR-s vilunud spetsialistide käe all.

1964. a. võttis neli TR töötajat ENSV Kõrgema ja Keskerihariduse Komitee moodustatud komisjoni koosseisus osa Läti NSV kõrgkoolide raamatukogude töö kontrollimisest. Üks komisjoni liikmetest (A. Kirsal) esines hiljem teaduslik-metoodilise keskkomisjoni istungil ülevaatega Läti NSV kõrgkoolide raamatukogude tööst.

TR-s on arutatud ka NSV Liidu ja Eesti NSV suuremate raamatukogude juhendite, põhimääruste ja dokumentide projekte, mille kohta on esitatud omapoolseid täiendusi ja ette-

panekuid. Näiteks on arutatud "NSV Liidu kõrgkoolide raamatukogutehnika" 2. väljaande projekti, Eesti NSV bibliograafiatöö koondplaani aastateks 1966-1970 jne. On võetud esika raamatukogunduse aktuaalseid küsimusi käsitlevatest diskussioonidest (bibliograafiterminite standardiseerimine, teadustöö koordineerimine ning infotöö korraldamine Eesti NSV-s jne.).

TR on andnud suure panuse ka vabariigi raamatukogukaadri ettevalmistamisel.¹³ 1967. aastani, mil kaadrit vabariigi raamatukogudele koolitati TRÜ-s, tegutsesid õppejõududena mitmed TR töötajad (Kaja Noodla, Elsa Kudu, Ingrid Loosme, Arda Kirsell, Karin Sarv, Ruth Parmas, Ellen Aun). 1968. a. viidi raamatukogunduse õpetamine üle Tallinna Pedagoogilise Instituudi juurde ning siitpeale on juhendatud individuaalprogrammi alusel õppivaid TRÜ üliõpilasi ning TPEDI raamatukogunduse osakonna üliõpilaste praktikat TR-s.

Metoodilise töö sisu ja vorm TRÜ TR-s on 30 sõjajärgse aasta jooksul palju muutunud ja täiustunud. Metoodikanõukogu ja metoodikaosakonna moodustamine töi kaasa kvalitatiivseid muudatusi kogu TRÜ raamatukoguvõrgus. TRÜ raamatukogude töö tsentraliseerimine parandas ülikooli spetsialistide varustust erialakirjandusega ning lihtsustas ülikooli allasutuste raamatukogude tööd. TRÜ TR muutumine Eesti kõrgkoolide ja keskeriõppeasutuste metoodikakeskuseks toob kaasa uusi ülesandeid ja kohustusi raamatukogutöö aute vormide levitamisel.

¹³ K. Noodla. Raamatukogunduse õpetamine Tartu ülikoolis 1927-1967. - TRÜ Toimetised, 1969, v. 248, lk. 3-24.

МЕТОДИЧЕСКАЯ РАБОТА

К.Шмидт

Резюме

В послевоенные годы методическая работа в библиотеке ТГУ развивалась, в основном, в 3-х направлениях:

- внутрибиблиотечная методическая работа,
- руководство сетью библиотек ТГУ,
- внебиблиотечная методическая работа.

В первые послевоенные годы задачей библиотеки было усвоение и применение на практике советской методики библиотечной работы. Методической работой в библиотеке руководят методический совет (создан в 1964 г.) и методический отдел (образован в 1972 г.). Была составлена документация, регламентирующая работу библиотеки, методические пособия для читателей; изучены и проанализированы отдельные проблемы библиотечного ведения.

Одной из главных задач НБ является методическое руководство сетью библиотек ТГУ - сбор и обработка отчетов, повышение квалификации работников библиотек, составление методических руководств по основным аспектам библиотечной деятельности. После централизации библиотечной сети в 1972 г. взяли направление на последовательное объединение библиотек кафедр в пределах факультета, т.е. создание отраслевых библиотек.

С 1969 г. НБ ТГУ - методический центр вузовских библиотек Эстонской ССР. Задачей методического отдела НБ является обработка и представление в ЦМК при НБ Московского университета планов работы и отчетов шести вузовских библиотек ЭССР, организация совещаний по обмену опытом, оказание методической помощи библиотекам высших учебных заведений.

TEADUSTÖÖ JA KIRJASTUSTEGEVUS

L. Trikkant

TRÜ TR uurimissuundade kujunemist on mõjustanud raamatukogu venus ning säilitatavate varade suur väärtus ja unikaalne koostis, mis põhjustas esialgses teadustöös huvi koondamise raamatukogu ja tema fondide ajaloolle. Alles hiljem on saanud vaidavaks raamatukogunduse aktuaalseid probleeme käsitlevad teemad.

Sõjajärgsetel aastatel puudusid võimalused jätkata raamatu ja raamatukogu ajaloo uurimist. Teadustöö püsis üksikute töötajate eriharrastuse tasemel.

Plaanipärase teadusbibliograafiatöö alged pärinevad 1950. aastast, mil ülikooli tegevamise 150 aasta juubeli ettevalmistamine tõstis esile vajaduse ülikooli ilmunud tööde bibliograafias järele. Asuti koostama Tartu Ülikooli ajaloo ning õppejõudude ja kasvandike biobibliograafia kartoteeki. TRÜ bibliograafiasväljaannete trükiks ettevalmistamise ja avaldamiseni jõuti alles 1960. aastate algul.¹ Ülikooli jooksva ja retrospektiivse bibliograafia nimestike koostamine ja trükis avaldamine on jäänudki peamiseks raamatukogu teadusbibliograafiatöös.

Raamatukogu 150 aasta juubeliks (1952) valmistudes hakati 1951. a. ka plaanipäraselt uurima raamatukogu ajalugu. Ühtlasi alustati raamatukogu varade uurimist ja tutvustamist üldsusele. Aastatel 1950–1962 olid teadustöös seotud vaid vähesed töötajad: E. Vigel, M. Liblik, E. Kudu, R. Parmas. Et raamatukogul puudusid oma väljaanded, avaldati uurimistulemused üleliiduliste ajakirjade² või akadeemiliste välja-

¹ Vt. L. Kilgi artikkel käesolevas kogumikus.

² Э.С.Вигель. Что читал Н.И.Пирогов (1828–1833, 1836). – Вестн. хирургии им. И.И.Грекова, 1956, № II, с. 37–39; Э.Вигель, М.Либлик. О неизвестном портрете Н.И.Пирогова. – Хирургия, 1956, № II, с.79–80; Р.О.Пармас. О междубiblio-течном абонементе. – Библиотекарь, 1956, № 8, с.43–44.

annete artiklitena.³ 1957. aastaks valmis E. Vigelil juba kodanlikul ajal alustatud uurimus raamatukogu tegevuse algusperioodist ja ilmus postuumselt 1962. a. monograafia "TRÜ Toimetistes".⁴

Et 1958. a. TRÜ Pearaamatukogule antud teadusliku raamatukogu nimetus ei toonud kaasa teadussasutuse õigusi ega isikkoosseisu teadustöötajate ametikohti, tehakse teadustööd lugejateeninduse ja raamatukogu sisetöö kõrvalt, mistõttu see eriti algusperioodil tugines peamiselt osavõtjate entusiasmile.

Harrastuse tasemel olnud teadustöö aktiveerimine ja muutus plaanipäraseks 1960. aastate algul. Vaatlusaluste teemade ringi avardamisega kasvas teadustööst osavõtjate arv. Raamatukogu ajaloo küsimustelt jõuti raamatukogunduse päeva-probleemide käsitlemiseni. (Seni tegeldi nendega vaid metoodilise töö korras.⁵) 1964. a. tööplaanis võetud 14 teemast käsitleb raamatukogutöö tehnoloogiat ja metoodikat 8: kaug-üliõpilaste teenindamine, bibliograafiateadmiste propaganda, uudiskirjanduse tutvustamise metoodika, teatmekogu ja õppe-raamatukogu komplekteerimine jt.

Raamatukogunduse teooria ja metoodikast on TRÜ TR-s vaatluse all olnud raamatuvahetus, raamatukogu hoonete projekteerimine ja ehitamine, raamatukogustatistika, teadusraamatukogu juhtimine, raamatu tee, raali kasutamine vahetunnimestike koostamisel, bibliograafiaõppuste metoodika, info-töö ja lugejateeninduse vormide ja meetodite täiustamine. Alates 1960. a. lõpust on vaatluse all uusi küsimusi: õppejõudude infovajaduste uurimine ning osavõtt optimaalse info-süsteemi väljatöötamisest.⁶ 1968. a. hakati uurima ja üldis-

³ Э.Куду. Книги, прочитанные Х.АБОВЯНОМ в Фундаментальной библиотеке Тартуского университета. - Изв. АН Армянской ССР. Отд. обществ. наук, 1956, №1, с.93-94.

⁴ E. Vigel. Tartu Riikliku Ülikooli Teadusliku Raamatukogu asutamine ja areng aastail 1802-1839. - Trt., 1962. (TRÜ Toimetised, v. 115.)

⁵ TRÜ TR-s tavaks saanud metoodilise töö rangelt lahus hoidmine teadustööst ei ole alati olnud põhjendatud, eriti selliste ulatuslike ülesannete lahendamisel, nagu näiteks komplekteerimise teemaplaani koostamine.

⁶ Vt. I. Meastiku artikkel käesolevas kogumikus.

tama eesrindlike kogemusi raamatukogu varade säilivuse kindlustamiseks, lahendama raamatute ja kunstiteoste konserveerimise ja restaureerimise teoreetilisi ja meetodilisi probleeme.⁷

Olulisel kohal raamatukogu teadustöös viimastel aastatel on olnud lugejanõudluse ja raamatufondide kasutatavuse uurimine. On vaadeldud teatmekogu, perioodikakogu, jooksva aasta ajakirjade, eesti-, vene- ja võõrkeelsete raamatute komplekteerimise vastavust lugejanõudlusele. Lugejanõudlust on uuritud mitmete meetoditega: ankeetküsitluse, intervjuu, teadustöös viidatud kirjanduse analüüsi, äraütlaste ja kasutatud kirjanduse statistilise analüüsiga.

Üheksandal viisaastakul on tähelepanu keskendunud raamatukogutöö efektiivsuse probleemidele: raamatufondide koostise optimeerimisele ja kõrgkooli raamatukogu töö ökonomikale.

Et mineviku kogemused aitavad sügavamalt ja õigemini lahendada nüüdiseja probleeme, laiendati 1975. a. raamatukogu ajaloo uurimist: võeti vaatluse alla raamatukogu tegevuse nõukogude periood. Töö tulemuseks on käesoleva kogumiku ülevaateartiklid.

Raamatukogu fondide sisu uurimist ja avamist lugejale alustasid E. Vigel ja R. Parmas.⁸ Jätkunud on memoriaalkogude, käsikirjakollektsioonide, haruldaste trükiste, fotode ja käsikirjade kirjeldamine ja publitseerimine. 1972. a. alustati teaduslikku uurimistööd ka kunstikoguga.⁹

TRÜ TR teadustööd iseloomustab lai probleemistik - lisaks eelnimetatud suundadele on uuritud veel ülikooli ajaloo ja raamatu ajaloo küsimusi (peamiselt Tartu 18. ja 19. saj. kirjastustegevust).

TRÜ TR struktuuris puudub raamatukogunduse teooria ja teadustöö osakond, nagu see on NSV Liidu suuremates raamatukogudes ning ka liiduvaberiikide (Ukraina, Aserbaidžani jt.) TA kesk- ja vaberiiklikes raamatukogudes. Kõik TRÜ TR osakonnad võtavad osa teadustööst. Teadustööd on TRÜ TR-s püütud soodustada teadustööpäevade andmisega (nagu neid antakse

⁷ Vt. L. Noodle artikkel käesolevas kogumikus.

⁸ R. Parmas. J. Zmigrodski fond TRÜ Teaduslikus Raamatukogus. - TRÜ Toimetised, 1962, v. 117, lk. 263-276; Э. Вигель. К изучению истории библиотеки И. Г. Гердера. - Уч. зап. ТГУ, 1962, вып. 124, с. 177-190. - Тöö ilmus postuumselt.

⁹ Vt. E. Hanssoni jt. artikkel käesolevas kogumikus.

kaugaspirantidele). Kõiki organisatsioonilisi võimalusi teadustöö arendamiseks ei ole raamatukogus veel kasutatud. On otstarbekohane fikseerida iga osakonna teadustöö suunad ja korraldada nende töögruppide juhendamine.

Teadustöö edu sõltub mõningal määral ka planeerimisest ja aruandluse regulaarsusest. Raamatukogu teadustöö teemad on fikseeritud nii raamatukogu aastaplaanides (alates 1957. a.) kui ka viie aasta perspektiivplaanides (alates 1965. a.). Olulisemad tööd peegelduvad TRÜ teadusliku uurimistöö koondplaanide kaudu vabariigi teadusliku uurimistöö plaanis.

TRÜ TR teadustöö teemad on peegeldunud veel nii Eesti NSV raamatukogude kui ka NSV Liidu kõrgkoolide raamatukogude teadustöö koondplaanides.

Lisaks üleliidulisele infokeskusele aruannete saatmisele on raamatukogus saanud taveks kord aastas korraldada teemagruppide kaupa aruandluskoosolekuid, tutvustamiseks kollektiivile uurimistöö probleeme ja tulemusi.

On kasutatud mitmesuguseid koostöö vorme: ühe või mitme osakonna hõlmamist uurimistöösse, kooperaerumist teiste raamatukogude ja asutustega, osavõttu ülevabariigilistest ühisuuringutest.

Kollektiivse teadustöö vorm leidis raamatukogus laialdasemat rakendamist 1960. aastate teisel poolel. See andis võimaluse kontsentreerida jõude, lühendada tööde valmimistähtaegu ja kiirendada tulemuste rakendamist praktikasse. Viimastel aastatel on vähenenud kollektiiviteemade arv ja suurenenud üksikteemade arv, mis on mõjunud negatiivselt raamatukogu teadustöö efektiivsusele.

Üheksandal viissaastakul on laienenud raamatukogu osavõtt ülevabariigilistest ühisuuringutest. On võetud osa raamatukogunduse ja bibliograafia terminoloogia täpsustamisest, Eesti NSV raamatukogunduse arengu prognoosimisest 2000. aastani jm.

Teadustöö aktiivsuse tõus TRÜ TR-s läi eeldused teadus- ja meetodikakonverentside korraldamiseks. Raamatukogu esimene teaduskonverents toimus 1965., 2. - 1966., 3. - 1968., 4. - 1970., 5. - 1972., 6. - 1974. a. Teaduskonverentsiga tähistati 1970. a. raamatukogu esimese direktori K. Morgensterni 200. sünniaastapäeva. Konverentsile eelnes Morgensterni tegevuse ja pärandi (memoriaal-, käsikirja- ja kunstikogu) uuri-

mine. Bibliograafiaõppuste metoodika küsimusi on käsitletud raamatukogu metoodikakonverentsil 1967. ja 1968. a.

Esimeste teaduskonverentside ettekanded hõlmasid laia küsimuste ringi. Teadustöö perspektiivse planeerimise ja koordineerimine tõttu on alates 1970. a. olnud võimalik läbi viia piiritletud temaatikaga konverentse, mida on oma ettekannetega sisustanud ka teiste raamatukogude ja asutuste töötajad. Nii näiteks olid rahvusvahelisele raamatusaastale pühendatud 5. konverentsil vaatluse all biblioloogia ja raamatuajaloo küsimused, 6. konverentsil - kõrgkooli raamatukogutöö ökonoomika küsimused. Seoses konverentside temaatika arenemisega on jõusnud nõuded ettekannete teadusliku taseme suhtes.

Raamatukogu teadustöö tulemusi on esitatud ettekannetena ka ülevabariigiliste, üleliiduliste ning teiste raamatukogude ja asutuste teaduskonverentsidel.¹⁰ Viiel korral on raamatukogu teadustöö tulemusi tutvustatud väljaspool NSV Liitu.¹¹

Raamatukogu teadusalase aktiivsuse hindamise üheks kriteeriumiks on kirjastatud väljaannete arv ja maht. Eelduseks raamatukogu kirjastustegevusele kujunes asjaolu, et arvestades ülikooli vajadusi asuti 1960. a. koostama teadusbibliograafia nimestikke. Väljaandekäsikirjade toimetamiseks moodustati TRÜ rektori käskkirjaga nr. 757 18. augustil 1961 redaktsioonikolleegium.¹² Algkoosseisust alates on kolleegiumi kuulunud dotsendid Richard Kleis ja Leo Tiik, kes oma põhjalikkusega ja entsüklopeediliste teadmistega on oluliselt aidanud tõsta raamatukogu väljaannete sisulist väärtust ja vormilist täpsust.

Kirjastustegevuse algusaastatel avaldati üksnes bibliograafianimestikke. Esimene pärast sõda ilmunud kõrgrüüväl-

¹⁰ Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi eesti raamatuajaloo konverentsidel on esinetud ettekannetega alates 1961. a.; ülevabariigilistel raamatukogutöötajate konverentsidel 1963. aastast; Baltimaade teadusaajaloo konverentsidel 1964. aastast.

¹¹ L. Peep IFLA sessioonidel Budapestis 1972. a., Grenoble'is 1973. a. ja Washingtonis 1974. a., E. Valk-Palk Ülemaailmse Muuseumide Liidu restauraatorite 4. kokkutulekul Veneetsias (kaks ettekannet) 1975. a.

¹² TRÜ TR KO, f. 4, nim. 3, s.-ü. 419, l. 1 p.

jaanne oli 1961. a. retrospektiivne väitekirjade bibliograafia.¹³ Seejärel hakati välja andma TRÜ bibliograafia aasta- raamatuid.¹⁴ 1962. a. ilmus esimene - 1960. a. kohta. TRÜ jooksva teadusbibliograafia nimestike kõrval on jätkunud retrospektiivsete bibliograafia nimestike koostamine ja trü- kis avaldamine.¹⁵

1960. aastate teisel poolel ilmusid bibliograafiavälja- annete kõrvale Tartu ülikooli raamatukogu ja tema verasid tutvustavad väljaanded: 1966. a. trükiti A. Kirseli koosta- tud raamatukogu teatmik nii eesti kui ka vene keeles, 1967. a. - esimene raamatunäituse kataloog.¹⁶

Teadustöö intensiivistumine raamatukogus kutsus esile ka kirjastustegevuse laienemise. Nii hakati "TRÜ Toimetiste- na" avaldama sarja "Teadusliku Raamatukogu töid", milles on ilmunud neli artiklikogumikku: I - 1968, II - 1969, III - 1970, IV - 1974. Sari tutvustab üldsusele raamatukogu teadus- töö tulemusi nii ülikooli, raamatukogu kui ka raamatu ajaloo alal, samuti raamatukogunduse päevaprobleeme. Raamatukogutöö aktuaalsed probleemid leiavad operatiivset kajastamist raa- matukogu konverentside publikatsioonides. Alates raamatukogu 3. teaduskonverentsist (1968) on igaks konverentsiks välja antud kaks ettekannete teesid või konverentsi materjaleid.

Hügieeni- ja restaureerimistöe teooria ja meetodika kü- simusi kajastab alates 1969. a. ilmuv jätkväljaanne "Raamat - seg - restaureerimine". (Teine kogumik ilmus 1971. ja kol- mes 1976. a.)

Käsikirjakogu tutvustab üldsusele alates 1973. a. ilmuv sari "Publicationes Bibliothecae universitatis litterarum Tartuensis".¹⁷ Graafikakogu vährtuste populariseerimiseks alustati 1974. a. graafikakogu kataloogide väljandmist.

¹³ Tartu Riiklikus Ülikoolis 1946-1959 kaitstud väitekirjad. Bibliograafia. Trt., 1961.

¹⁴ Vt. L. Kilgi artikkel käesolevas kogumikus.

¹⁵ Tartu ülikooli arstiteaduskonnas 1802-1917 kehtitud väite- kirjad. Bibliograafia. Koost. V. Leek. Trt., 1965; E. Oia- sar. Tartu ülikoolis kaitstud väitekirjad 1802-1918. Bib- liograafia. Trt., 1973.

¹⁶ 200 aastat eesti ajakirjandust. 1766-1966. Näituse kata- loog. Koost. H. Käsper ja K. Noodla. Trt., 1967.

¹⁷ Vt. E. Hanssoni jt. artikkel käesolevas kogumikus.

1975. a. sai alguse eksliibrisekogumike koostamine.¹⁸

Lisaks teaduslikul uurimistööil baseeruvatele publikatsioonidele on raamatukogu avaldanud ka metoodilist laadi trükiseid (lugeja ja referendi meelepeasid, juhendeid TRÜ raamatukogudele) ja suveniirväljaandeid raamatukogu haruldustest.¹⁹ Üliõpilaste jaoks on koostatud ja TRÜ rotaprintväljaannetena ilmunud bibliograafia õppevahendeid.²⁰

Niisiis on erineva lugejamaaranguga ja eri laadi trükiste avaldamine järk-järgult edenenud. Raamatukogu kirjastustegevus kasvas eriti 1969. ja 1970. a., mil avaldati vastavalt 12 trükist üldmähuga 69,8 tr.-pg. ja 20 trükist üldmähuga 81,71 tr.-pg. 1976. a. moodustas väljaannete üldmäh 91,75 tr.-pg. Kõik raamatukogu väljaanded on ilmunud TRÜ kirjastusoskonna kaudu.

Teadusbibliograafia- ja uudiskirjanduse nimestike ning metoodiliste väljaannete kõrval omandavad üha suurema osatähtsuse raamatukogu teadustöö tulemusi tutvustavad väljaanded: artiklikogumikud, teaduskonverentside ja käsikirjade publikatsioonid, raamatu- ja kunstivarade ning näituste kataloogid.

TRÜ TR väljaannetes on publitseeritud peamiselt oma raamatukogu töötajate teadustöid. Raamatukoguvälise isikute artikleid on avaldatud vaid juhtudel, kui nad käsitlevad TRÜ TR-s säilitatavaid varesid. Enamik artiklikogumikke on olnud piiritlemata temaatikaga, tulenevalt raamatukogu teadustöö iseloomust.

Raamatukogu kirjastustegevuse laienedes on hakenud üha häirima kitsaskohad: kõrgtrükiväljaannete tootmistasuki pikenemine (süvendab jätkväljaannete irregulaarsust), käsikirjade valmimistähtsusest mittekinnipidamine, kriitpaberi defitsiitsus, tiraažide ebapiisavus.

Raamatukogusiseselt on edukalt lahendatud väljaannete

¹⁸ Eksliibris Tartu Riikliku Ülikooli Teaduslikus Raamatukogus. I. Koost. E. Jeanson. Trt., 1975.

¹⁹ Kultuurivarad TRÜ Teaduslikus Raamatukogus. Trt., 1974. (Voldik.); Scientific Library. Tartu State University. Trt., 1975; Haruldusi TRÜ Teaduslikust Raamatukogust. Tartu Ülikool 1802-1977. (Ilmumisel.)

²⁰ Vt. L. Kilgi artikkel käesolevas kogumikus.

kujundamine. Põhiosa raamatukogu väljaannetest on kunstiliselt kujundanud Tiina Sepp, restaureerimisalased kogumikud ja osa bibliograafia õppevahendeid Endel Valk-Palk.

Raamatukogu ei ole veel ära kasutanud kõiki võimalusi uurimistulemuste publitseerimiseks. Vähe on saadetud artikleid venekeelsetele erialastele ajakirjadele ja kogumikele. Lisaks üleliidulistes väljaannetes avaldatavate artiklite arvu suurendamisele on kümnendaks viissastakuks kavandatud laiendada kaastööd välismaa erialastele ajakirjadele.

Populaarteaduslikke ja informatsioonilisi artikleid on avaldatud peamiselt Eesti ajakirjades ja ajalehtedes, 30-40 igel aastal raamatukogu ajaloo, fondide koostise, raamatunäituste ja muude ürituste kohta.

Raamatukogu väljaannete perspektiivplaani (1973-1980) järgi kavatsetakse raamatukogus talletatavaid väärtusi senisest enam tutvustada laiemale üldsusele, mistõttu antakse välja haruldaste raamatute ja kunstikogu katalooge, senisest rohkem publitseeritakse käsikirju.

Kokkuvõtteks võib öelda, et TRÜ TR-s on teaduslik uurimistöö aktiveerunud, on kasvanud teadustööd tegijate arv, süvenenud probleemistik. TRÜ TR töötajad on uurinud aktuaalseid küsimusi, mille lahendamine on aidanud tõsta raamatukogu töö kvaliteeti.

Teadustöö aktiveerumist on mõjutanud nii raamatukogu teaduskonverentside korraldamise praktika kui ka üha avaramad võimalused teadustöö tulemuste publitseerimiseks raamatukogu väljaannetes.

НАУЧНАЯ РАБОТА И ИЗДАТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

Л. Триккант

Резюме

На формирование основных направлений исследовательской работы НБ ТГУ оказали влияние почтенный возраст библиотеки, огромная ценность ее книжных фондов и их уникальный состав. Этим объясняется, что первоначально в научной работе основное внимание уделялось изучению истории библиотеки и ее фондов.

С 1960 г. начинают преобладать темы по насущным проблемам библиотековедения. В IX пятилетке сосредоточили внимание на проблемах эффективности библиотечной работы: оптимизация состава книжных фондов и экономика работы вузовской библиотеки.

В области научно-вспомогательной библиографии ведущее место занимает составление и издание указателей текущей и ретроспективной библиографии университета.

С целью популяризации среди широкой общественности культурных сокровищ, хранящихся в библиотеке, ведется изучение рукописей и редких изданий. В 1972 г. приступили к научной обработке художественного собрания и изданию каталогов собрания графики.

Для научной работы НБ ТГУ характерна широта проблематики. Кроме вышеназванных проблем изучаются также история университета и история книги.

Интенсификация научной работы создала предпосылки для организации научных и методических конференций. За 1965-1976 гг. библиотека провела 7 научных и 2 методических конференции. Результаты научной работы были отражены в докладах на республиканских, всесоюзных и международных совещаниях и конференциях.

За 15-летний период издательской деятельности сформировалась система публикаций библиотеки, в которой наряду с изданиями научно-вспомогательной библиографии и методическими изданиями значительное место занимают публикации, пропагандирующие результаты научной работы библиотеки; сборники статей, каталоги выставок, книжных и художественных собраний, публикации научных конференций и рукописных материалов.

SISUKORD - СОДЕРЖАНИЕ

Seateks	3
От редакции	4
Kasutatud lühendid	4
L. Trikkant. Tartu Ülikooli raamatukogu aastatel 1940-1945	5
L.Триккант. Библиотека Тартуского университета в 1940-1945 гг. Резюме	19
L. Peep, M. Ermel. TÜ Teadusliku Raamatukogu arengust aastatel 1945-1976	20
Л.Пеэп, М.Эрмель. Деятельность Научной библиотеки ТТУ за годы 1945-1976. Резюме	31
L. Veldi. Raamatukogu komplekteerimine	33
Л.Вельди. Комплектование библиотеки. Резюме	45
L. Alver. Publikatsioonide vahetamine	46
Л.Алвер. Обмен изданиями. Резюме	55
M. Rives. Kataloogid ja kirjanduse töötlemine ..	57
Х.Ривес. Каталоги и обработка литературы. Резюме	66
L. Urba. Raamat hoidlas	67
Л.Урба. Книга в фонде. Резюме	75
E. Jaanson. Reserv-vahetusfond	76
Э.Яансон. Резервно-обменный фонд. Резюме	83
L. Noodla. Hügieeni- ja restaureerimistöö	84
Л.Нoodла. Работа по гигиене и реставрации. Резюме	92
E. Hansson, I. Loosme, H. Käpser, T. Nurk. Käsikirjede ja haruldaste raamatute osakond	93
Э.Ханссон, И.Лоосме, Х.Кяспер, Т.Нурк. Отдел рукописей и редких книг. Резюме	110

K. Kaabu.	Lugejateenindus	112
К.Каху.	Обслуживание читателей. Резюме	125
S. Luts, E. Brik.	Operaamatukogu	127
С.Лутс, Э.Брик.	Библиотека учебной литературы. Резюме	134
E. Leng.	Raamatukogudevaheline laenutus	135
Э.Ланг.	Межбиблиотечный абонемент. Резюме	143
L. Kilk.	Bibliograafiatöö	144
Л.Кильк.	Библиографическая работа. Резюме	155
I. Maastik.	Infotöö	157
И.Маастик.	Информационная работа. Резюме	167
K. Schmidt.	Metoodiline töö	169
К.Шмидт.	Методическая работа. Резюме	177
L. Trikkant.	Teadustöö ja kirjastustegevus	178
Л.Триккант.	Научная работа и издательская деятельность. Резюме	186

Ученые записки Тартуского государственного университета. Выпуск 423. ТРУДЫ НАУЧНОЙ БИБЛИОТЕКИ У. Деятельность Научной библиотеки ТГУ в 1940-1976 гг. На эстонском языке. Резюме на русском языке. Тартуский государственный университет. ЭССР, г. Тарту, ул. Оликооли, 18. Ответственные редакторы Л. Триккант и У. Тыннов. Сдано в печать 31.05.1977. Бумага печатная № 1. 30x45 1/4. Печ. листов 11, 75. Учетно-издат. листов 10, 87. Тираж 600. MB 00247. Типография ТГУ. ЭССР, г. Тарту, ул. Пялсоми, 14. Зак. № 686. Цена 1 руб. 65 коп.